

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

IV

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

No. 4 (265), April, 1970, Vol. XXIII

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N.1. Tel.: 01-607-6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1970 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	8 дол.	4.50 дол.	2.40 дол.	80 цент.
Австрія	200 шіл.	110 шіл.	60 шіл.	20 шіл.
Аргентина	1800 пезів	900 пезів	450 пезів	180 пезів
Бельгія	420 б. фр.	220 б. фр.	120 б. фр.	40 б. фр.
В. Британія	3 ф.	1 ф. 10 ш.	18 ш.	6 ш.
Канада	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
США	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
Німеччина	34 н.м.	18 н.м.	9 н.м.	3 н.м.
Франція	42 фр.	22 фр.	12 фр.	4 фр.
Швеція	45 кор.	25 кор.	14 кор.	5 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London, N.1.

Визвольний ШЛЯХ

супільно-політичний і культурно-літературний місячник

Кн. 4 (265)

КВІТЕНЬ, 1970

Річник XXIII

З М І С Т IV-ої К Н И Ж К И

Зіновій Карбович: ДВА СВІТИ — ДВА СИМВОЛИ (Рік ген. Чутрин-ки-Шухевича — проти року злочинця Леніна!)	387
Инж. Михайло Павлюк: НОВІТНІЙ МОСКОВСЬКИЙ НАЦІОНА-ЛІЗМ-ШОВІНІЗМ	396
Олена Звичайна і Михайло Млаковий: ХТО І ЩО ПОДАРУВАВ У РИМІ?	408
Богдан Бора: В ТЮРМІ НАРОДІВ (вірш)	413
Проф. Р. Драган: МАРКС І ЙОГО ЕПІГОНИ (продовження, 5)	414
— 1917 РІК (З пресового фільму минулих літ)	428
Проф. д-р Вадим Шербаківський: ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НА-ЦІЇ (продовження, 30)	447
Іван Світ: УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ (продовження, 26)	456
Ярослав Курдидик: НАША ЗЕМЛЯ, ЛУК (поезії)	466
Д-р Дмитро Куликовський: В ОЛЕКСАНДРОВІ КУЯВСЬКИМ (IV-ий розділ «Спогадів»)	467
Леонід Полтава: УКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМА В КНИЖЦІ ЖАКА ДЕ ЛОНЕЯ («Історія таємної дипломатії, 1914-1945»)	477
Ярослав Гриневич: ТРЕБЛІНКА (Або про ще одну протиукраїнську напасть)	485
Андрій Легіт: ДУМКИ — 484; МОВО МОЯ — 490 (поезії).	
Д-р Олекса Воронай: АНГЛІЯ ЗБИЗЬКА (Щоденник нового посе-ленця, 10)	491
Степан Радіон: З НОВИХ ВИДАНЬ («Міцніші скелі», «Забавки»)	505
М. Млаковий: ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО НАРИСУ «РЕСТАВРА-ТОРИ ГОЛУБИХ МРІЙ»	507
— ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»	510
— БІБЛІОГРАФІЯ	511

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folkshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 6 шіл. (англ.) або 1 дол. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

~~~~~

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

~~~~~

РІК ГЕН. ЧУПРИНКИ-ШУХЕВИЧА ПРОТИ РОКУ ЗЛОЧИНЦЯ ЛЕНІНА!

Зіновій КАРБОВИЧ

ДВА СВІТИ – ДВА СИМВОЛИ

Двадцять років тому, 5-го березня 1950 р., в Білогірці, біля Львова, в бою з військами МВД загинув на полі слави генерал Роман Шухевич — Головний командир Української Повстанської Армії (Тарас Чупринка), Голова Проводу ОУН на Українських Землях (Тур), Голова Генерального Секретаріату Української Головної Визвольної Ради (Лозовський).

Із смертю ген. Т. Чупринки-Шухевича тимчасово закінчився героїчний період визвольної боротьби УПА, як один з етапів всенародного повстання. Проте революційно-визвольна боротьба ОУН-УПА не припинилася, а тільки змінилися її форми й методи. Цю боротьбу поглиблено з проєкцією на довшу мету, щоб підготувати національно-визвольне повстання в цілій Україні та довести до координації революційно-визвольної боротьби всіх народів, поневолених у московсько-большевицькій імперії і в її сателітних країнах.

Другий етап національно-визвольної боротьби поневолених Москвою народів, особливо українського, після 1950 року, характеристичний масовими страйками і повстанням політв'язнів, головно українських, у московських концтаборах, що відгомоном відбилися не тільки в Україні, а й в цілій московсько-большевицькій імперії. Той етап тривав до 1959 року, а після нього прийшов третій етап — посилений революційно-визвольний процес в Україні, позначений демонстраціями та зударями робітників з московськими окупаційними військами (Новочеркаськ, Донбас), інтенсивним ідейно-політичним і культурним спротивом молоді української інтелігенції насильницькій русифікації та гострими виступами проти московського імперіялізму-шовінізму і комуністичного світу ідей. У цьому етапі, як два антиподичні бігуни, стали один проти одного два протиставні світи: *Київ проти Москви!* Це явище бачимо в цілій соборній Україні. Ідейно-політичну платформу для сучасного етапу визвольної боротьби українського народу дала героїчна епопея революційно-визвольної боротьби ОУН-УПА, керівником якої від 1943-го до 1950-го року був саме ген. Роман Шухевич-Чупринка.

Визвольна боротьба ОУН-УПА базується на традиціях наших Визвольних змагань із 1918-1920 років та на цілій героїчній історії української нації, отже є продовженням боротьби за самобутність україн-

ської нації, за державну незалежність і суверенність та вільний розвиток усіх її творчих сил.

В чому ж була сила головнокомандувача УПА ген. Романа Шухевича-Чупринки? Як знаємо, він особливу увагу звертав на розбудову збройних сил українського народу, себто — його армії. З того погляду постать ген. Р. Шухевича-Чупринки зокрема відрізняється у нашій історії минулих десятиліть. Але одночасно він був і особливої якості політиком-революціонером, державним мужем, стратегом національно-визвольної всебічної політичної революції, геніальним полководцем і творцем модерної війни — повстансько-партизанської.

Модерна доба — одночасно ідеологічна і термоядерна. Здавалося б, що це дві суперечні тенденції розвитку світу. Насправді, в боротьбі, що відбувається в цілому світі за перемогу таких чи інших ідей, добрих чи злих, не можливо застосовувати термоядерної зброї, яка загрожувє тотальним знищенням людського життя на землі. Тому єдиною розв'язкою національних і міжнаціональних проблем стала повстансько-партизанська стратегія із її головною ідейно-політичною суттю. Своїми ідеями вона охоплює широкі народні маси та цілі народи, що стають для неї головною базою.

Власне ген. Роман Шухевич-Чупринка своєю геніальною інтуїцією военного стратега-політика і державного мужа-революціонера збагнув змісл сучасної доби і був розгорнув всенародне повстання до небувалих розмірів. Разом із тим він поєднав національну ідею із соціальною в одну цілість. Як знаємо, під його керівництвом ОУН, ініціатор організації УПА, особливо поставила наголос на соціальний аспект революції. Тому УПА стала на захист всебічних інтересів як нації, так і одиниці. Захищала український народ від насильницького вивозу німцями і москалями на каторжні роботи, відбирала від окупантів контингенти, що їх вони терором забирали, головно в українських селян, виступала проти плянів гітлерівських і московських наїзників використовувати український народ у війні, як «гарматне м'ясо», словом — повністю захищала і його соціально-економічні інтереси.

Наголошуючи соціально-політичний аспект, ген. Роман Шухевич-Чупринка в основу революційної боротьби поклав національне визволення, бо знав, що тільки тоді, коли український народ здобуде на своїй землі незалежну Українську державу із власною суверенною владою — повністю здійсниться і його соціальне визволення та запанує соціальна справедливість. Тому на територіях, опанованих силою української зброї, себто очищених від гітлерівських чи московських окупантів, ОУН і УПА відразу розбудовували всі ділянки державно-адміністративного і соціально-культурного життя, таким чином це була немов тяглість відновленої актом 30 червня 1941 року Української держави, яку зліквідували гітлерівські окупанти.

З історичного погляду можна говорити про дві, незвичайно тотожні, українські національні революції: Хмельниччину і передвісника нової

Хмельниччини — революцію ОУН-УПА, особливо в час всенародного повстання, на чолі якого був ген. Роман Шухевич-Чупринка. Отже, маємо дві великі епохи, дві революції, з тим, що друга революція розгорталася і прямувала до свого завершення. Ідеї великого державника Мазепи і соціального реформатора Палія здійснював одночасно новий провідник української національної і соціальної революції нашого часу — ген. Р. Шухевич-Чупринка.

Із зовнішньо-політичного погляду бачимо двофронтову національно-визвольну війну — проти німецьких гітлерівців, що зліквідували Українську державу, відновлену актом 30 червня 1941 року, і проти московських большевиків, передвоєнних і післявоєнних окупантів-загарбників. Ця двофронтowa війна ОУН-УПА стала дороговказом і для інших поневолених націй і дала початок практичній організації їх спільного фронту проти обидвох загарбників: гітлерівської Німеччини і червоної Московщини.

В 1941 році Роман Шухевич, коли відновлено Українську державу, був членом Державного управління — заступником міністра оборони ген. Всеволода Петрова, славного полководця з наших Визвольних змагань у 1918-1920 роках. Отже був він і співтворцем історичного чину — акту 30 червня, повністю свідомий, що без власної збройної сили Українська держава не може існувати. І він заздалегідь творив і розбудовував українські збройні сили, ставши організатором Дружин Українських Націоналістів (ДУН), що тимчасово були в рамках німецької армії, щоб вишколити необхідні старшинські й підстаршинські кадри для майбутньої самостійної української армії. Так і сталося! Коли німці не дотримали політичних передумов створення українських військових частин у рамках їхньої армії, що склали присягу не на вірність Німеччині чи її фюрерові, а на вірність Українській державі, Роман Шухевич з успіхом довів вишколені кадри ДУН-у в підпілля, які доповнили стрижень українських революційно-збройних сил, сформованих в УПА.

Роман Шухевич, як член Проводу революційної ОУН, був фанатиком української збройної сили, невтомним її організатором разом із Дмитром Грицаєм, майбутнім шефом Головного штабу УПА. Апотеоза збройної сили — це головні характеристичні риси Романа Шухевича, генерала-вождя Української Повстанської Армії. Як бачимо з його життєпису, він із самого початку, будучи провідним членом УВО, постійно наголошував значення збройної боротьби. Брав найактивнішу участь у героїчних бойових чинах УВО проти представників окупантів України, вирізняючись продуманим ризиком, небуденною відвагою і суворою конспірацією, завдяки чому його бойові акції завжди були успішні.

Як бойовий референт Крайової екзекутиви ОУН на західно-українських землях, він планував, організував і успішно проводив бойові

акції проти окупантів, тому можна безсумнівно сказати, що був одним із найвидатніших бойовиків УВО-ОУН, якого не могли розкрити окупанти, хоч його бойові чини відбивалися відгомонам у цілому світі. Він мовчав, як великий анонім-бойовик!

Таким же великим недосяжним анонімом був ген. Роман Шухевич-Чупринка і як провідник української революції, себто — Голова Проводу ОУН на українських землях, Головний командир УПА і Голова Генерального Секретаріату УГВР, а також — як організатор, разом із сл. п. Ростиславом Волошином, I-ої конференції поневолених народів у листопаді 1943 року, яка стала основою Антибільшевицького Бльоку Народів (АБН). Щойно після героїської смерти ген. Т. Чупринки (Тура, Лозовського) у березні 1950 року — його правдиве прізвище стало відоме цілому світові.

Скромність ген. Т. Чупринки-Шухевича — безприкладна. Він — Головний командир найбільшої повстанської армії під час і після другої світової війни — не дбав навіть про свою військову рангу. Щойно на внесок сл. п. Провідника Степана Бандери, УГВР своєю постановою підвищила ранги Т. Чупринки і Д. Перебийноса (шефа Головного штабу УПА) до генеральських.

Роман Шухевич, як Крайовий провідник на українських землях у т. зв. Генерал-губернаторстві, був одночасно військовим референтом Проводу ОУН, отже і душею в організуванні й підготовці Похідних груп — цієї політичної армії хоробрих, яка разом із кадрами ОУН на широких просторах України опанувала своїми ідеями українські народні маси і включила їх до активної протиокупантської боротьби. Як практичний принциповий націоналіст-революціонер, належав до тих, що підготували великий стратегічно-політичний план, зокрема військово-повстанський, на випадок різних ситуацій на українських землях під час другої світової війни.

Разом із глибоким знанням військової справи, Роман Шухевич відзначався і великим хистом політика державного масштабу. Був повним соборником чину й ідеї. В 1938 році, напровесні відродження Карпатської України, він нелегально перейшов кордон і почав розбудову карпатсько-української Січі разом із полк. Колодзінським-Гузарем, що був шефом Головного штабу Січовиків. Разом із ними захищав оголошену державну незалежність Карпатської України від угорських напасників. Він належав до лицарів типу Зенона Коссака, який, на вимогу німецького консула в Хусті, щоб українські січовики в Карпатській Україні капітулювали, відповів стилем римського Катона: »В українському словнику такого слова (капітуляція) нема!«

Роман Шухевич кілька разів попадав до польської тюрми, був в'язнем Берези Картузкої, а під час судової розправи над членами КЕ ОУН (процес С. Бандери і товаришів) був засуджений на чотири роки тюрми, все ж ворогові не вдалося розкрити його бойових акцій, за що йому грозила смертна кара. У тюрмі для спів'язнів — він був другом-

побратимом, завжди підтримував духово кожного своєю веселою вдачею, дотепністю і відвагою супроти в'язничної сторожі.

Як знаємо, рідко трапляється, що генерали й полководці є одночасно блискучими політиками і державними мужами. А Роман Шухевич власне належав до тих виїмкових постатей не тільки нашої, а і взагалі світової історії. В ньому зосереджувались всі прикмети воєнного стратега, політика, державного мужа і полководця. З-поміж усіх провідних людей нашої революції того часу, він — бойовик із крові й кости, безкомпромісовий революціонер — був найбільш конціліянтний у відношенні до українських партійно-політичних угруповань, хоч ніколи не переступав межі революційно-політичної принципності. Суворий і вимогливий до себе самого, рішучий і енергійний, особливо справедливий, словом — був таким, яким мусить бути провідник і полководець революції.

Як практичний політик, Роман Шухевич розбудував основи революційно-визвольної концепції АБН, вважаючи спільний фронт поневолених народів за єдино-реальний шлях визволення, відкинувши будь-яку орієнтацію на чужу інтервенцію чи на чужі збройні сили. Рейди відділів УПА по сусідніх з Україною країнах, включно з Кавказом, це наочний доказ, що ген. Роман Шухевич-Чупринка практично розбудовував концепцію АБН, розраховуючи на спільний фронт поневолених народів, себто на одночасні національно-визвольні революції і повстання.

Широка політична акція серед бійців советської та сателітних армій, власна радіонадавча станція в Карпатах, переговори чи договорювання з підпільними національними арміями інших народів, напр., Польщі чи з генеральним штабом угорської армії, а також із румунським урядом, який хотів, з допомогою УПА, рятувати себе від московської навали, — це історичні факти, які говорять про стратегічно-політичну далекозорість ген. Р. Шухевича-Чупринки та розбудовану ним величезну революційну силу українського народу.

Як державний муж, він розумів і особливе значення революційно-політичного проводу нації у її визвольній боротьбі. Коли німецькі окупанти зліквідували Українську державу, відновлену актом 30 червня 1941 року, і заарештували голову та членів державного управління, з ініціативи ген. Р. Шухевича-Чупринки в червні 1944 року постала Українська Головна Визвольна Рада, яка в той час сповняла функцію зліквідованого німцями державного управління і вела переговори між Україною і її сусідами на базі суверенних міждержавних взаємин. Таким чином українська державність продовжувалася підпільно, як реальний факт. Україна стала фактором революційної сили, а світ, як знаємо, рахується тільки з реальною силою.

Потужність революційно-збройної сили українського народу, виявом якої була УПА, унаочнена багатьома фактами. Наприклад, смерть у боях з УПА шефа штабу гітлерівських спецвідділів СА Віктора Люце,

московського маршала Ватутіна, віцеміністра військових справ «людової» Польщі ген. В. Свєрчевського та багатьох інших.

В боротьбі з УПА велику прислугу зробили німецьким нацистам московсько-більшевицькі партизани, що нападали на українське населення у запіллі німецьких окупантів, грабували його й вбивали українських патріотів. І УПА, одночасно з боротьбою проти німецьких окупантів, захищала українське населення від банд московсько-більшевицьких партизанів. Так було і з бандами большевицько-московського ватажка Колпака, проти яких виступила УПА і розгромила їх дощенту. Банди Колпака прокрадалися українськими землями у Карпати особливо вночі, як злодії-розбишаки, що вдерлись до чужої хати. Так зв. «рейди» по Україні червоних московських розбійників-партизанів під час німецької окупації насправді були нападами, тут то там, на хоробре українське населення, що підтримувало ОУН-УПА.

Тепер московські ватажки чваняться своїми партизанами-гангстерами, прославляють їх «відвагу» і «героїчні чини», що в дійсності були злодійсько-гангстерськими. Проте навіть співпраця гітлерівських окупантів із московськими партизанами-гангстерами у поборюванні ОУН і УПА не могла придушити революційної боротьби українського народу. Щойно після капітуляції гітлерівської Німеччини, завдяки братанню альянтів з московськими тиранами-імперіялістами, Москві вдалося сконцентрувати свої сили на поборюванні українського революційно-визвольного руху, себто ОУН і УПА. Але дії ОУН і УПА розгортались далі з такою силою, що Москва була примушена скласти договір трьох комуністичних держав проти Воюючої України.

В травні 1947 року СССР, ЧССР і «людова» Польща підписали военний договір, щоб спільними силами поборювати Українську Повстанську Армію. Хоч як дивно, але між тими протиукраїнськими союзниками, був і СССР — переможець над гітлерівською Німеччиною. З цього бачимо, якою грізною революційною силою була Воююча Україна, що одночасно організувала спільний фронт поневолених Москвою націй. Рейди УПА на територіях Литви, Білорусії, Польщі, Словаччини, Східньої Прусії та інших країн зміцнювали революційні сили поневолених народів, які могли розвалити московсько-більшевицьку імперію і знищити комуністичний режим та його систему. Московсько-більшевицька імперія, що мала за собою могутню збройну силу альянтів, а перед собою нацистську Німеччину з божевільною політикою її фюрера, була певніша за свою перемогу під час другої світової війни, ніж після її закінчення, коли проти неї виступили революційні сили України із своєю визвольною концепцією поневолених народів.

Двофронтowa війна ОУН-УПА проти гітлерівських і московських окупантів, спільний фронт поневолених народів проти обидвох тиранів, засуджування спільного фронту західніх держав із московськими тиранами проти гітлерівських тиранів, заклики до поневолених і вільних народів вести боротьбу проти всіх тиранів, — стали також істо-

ричним дороговказом для альянтів, які політично й ідейно програли другу світову війну, бо були союзниками московсько-большевицьких тиранів, таких самих, як гітлерівські.

Боротьба трьох згаданих союзників, на чолі з Москвою, проти ОУН і УПА належить до найбільш варварських воєн в історії людства — війна бактеріологічна й хемічна, що переступила межі конвенціональних воєн і була спрямована на знищення українського народу, що жертвовно підтримував ОУН-УПА. Депортації, облави, тюрми, концтабори, розстріли, терор, шантажі, включно з провокаціями — всі найбрутальніші методи застосувала Москва проти Воюючої України. Це був героїчний змаг українського народу з московськими імперіялістами-загарбниками переможцями, завдяки альянтам, у другій світовій війні над величезною воєнною потугою нацистської Німеччини.

В Україні кров лялася ріками, але український народ далі був непереможний. Цією армією героїв, як про неї висловився у своєму наказі сам Головний командир УПА, керував неперевершений стратег повстансько-партизанської війни у термоядерній добі — ген. Р. Шухевич-Чупринка, що — як соборник ідеї і чину — узяв собі навіть прізвище Чупринки (Грицька), що був головою Повстанського центру українських центральних земель.

Сталін став примушений припинити загальну криваву розправу з усім українським народом, бо боявся, що революційне полум'я може охопити не тільки Україну, а й цілу московську імперію. Як бачимо, не німецькі бомбардувальники й танки, а українські визвольні ідеї стали смертельною загрозою для московсько-большевицької імперії. І ген. Р. Шухевич-Чупринка, що виступив із своїми лицарями-героями проти орд Сталіна, персоніфікував у всебічному бою на рідних землях цю гігантську боротьбу української нації проти московської. Тут виразно бачимо антиподичність двох світів: *Чупринка проти Сталіна, Київ проти Москви, Свята Софія проти Кремля, Україна проти Московщини.*

Ген. Р. Шухевич-Чупринка висунув проєкцію побудови нового світу на руїнах московської імперії, поклав основи під Антибольшевицький Блок Народів, визнав право кожного народу на його самостійне державне життя в етнографічних кордонах.

Тому не випадково висуваємо сьогодні гасло: *Рік Чупринки проти року злочинця Леніна!* Це якраз двадцятиріччя із дня смерти великого нашого Вождя-Полководця, захисника найблагородніших ідей нації, народів і людини, як протилежність до сторіччя з дня народження Леніна — найбільшого злочинця і творця найганебнішої варварської тюрми народів.

Чупринка проти Леніна в історично-ідейному перекрої нашої епохи — це два символи, представники двох систем життя: світу правди і волі, і світу рабства та злочинів. В ген. Шухевичу-Чупринці бачимо

уосібнення правдивої людини, як Богоподібної істоти, як символа справедливості, з якої випливають права людини і нації, що є фундаментом побудови нового світу — вільних суверенних держав, у яких буде респектована свобода людини, а джерелом моралі стануть Божі заповіді. Ленін — символ світу брехні, терору, насильства, варварства, народовбивства, безбожництва, експлуатації нації і людини, топтання їх гідності і прав, символ воюючого безбожництва і філософічного матеріалізму, який не визнає вічності людської душі.

Коли збаламучені Москвою і просякнені злочинним комунізмом деякі кола навіть у вільному світі роблять заходи відзначити сторіччя з дня народження злочинця Леніна, то хай у цьому році постать і ідеї Чупринки-Шухевича стануть протиставленням злочинному ленінізмові-комунізмові.

На наших масових демонстраціях з різних нагод проти злочинів московських окупантів в Україні — висуваймо ідеї Чупринки, що є ідеями Воюючої України. Хай зударяться наші національно-визвольні ідеї, ідеї Шевченка, Петлюри, Коновальця, Бандери, Шухевича — із злочинними ідеями Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна і їх послідовників.

Як колись Запорізька Січ, так і УПА під проводом ген. Р. Шухевича-Чупринки віддала себе під опіку Божої Матері. Рано і ввечері воїни УПА зверталися до Бога з гарячою молитвою, просили в Нього дати їм силу і витривалість перемогти найбільших у світі варварів-безбожників. Такими були воїни ген. Шухевича-Чупринки та джерело їх моральної сили вести боротьбу за волю нації і людини, щоб здобути перемогу або по-геройськи згинуть.

Ідеї ген. Р. Шухевича-Чупринки особливо гуманні й справедливі. Вони забезпечують усім громадянам відновленої Української держави рівні права, не зважаючи на їх віровизнання, національність, расу і політичні переконання, очевидно, за виїмком злочинного комунізму. УПА ставала на захист і жидів, яких винищували нацисти, тому в її рядах були і жиди, наприклад, лікарі й санітари, та інші національності, що добровільно боролися за Українську державу проти нацистських чи московсько-большевицьких варварів. А скільки українців, навіть цілих родин, розстріляли німці тільки за те, що вони давали захист жидам, керуючись українською гуманністю.

Національні відділи поневолених народів, що творились у рамках УПА, згідно з пляном ген. Р. Шухевича-Чупринки, мали стати зв'язком збройних сил інших поневолених народів, як мобілізуючі осередки до спільної, координованої боротьби проти обидвох окупантів — гітлерівського і московсько-большевицького. Отже, це була глибоко розпланована революційна стратегія визвольної боротьби поневолених народів, проекція якої залишилася актуальною до сьогодні. Бо тільки збройна боротьба вирішить долю поневолених в СРСР націй і такий незмінний дороговказ залишив нам Головний командир збройних революційно-визвольних сил України — генерал Роман Шухевич-Чупринка.

Він, безсмертний вождь-полководець українських революційних сил, волів упасти на полі бою, ніж залишити українські землі на поталу окупантам чи підкоритися їм. Ця настанова і рішучість ген. Р. Шухевича-Чупринки особливо віддзеркалені в Деклярації Проводу ОУН на рідних землях після закінчення другої світової війни в Європі.

»Ми свідомі того, — читаємо в Деклярації, — що наша визвольна боротьба входить у найважчий період. На великому священному шляху визвольної боротьби поневоленого народу бувають дні тріумфу і занепаду, і не нам узалежнювати наші дії від майбутньої розв'язки. Ми, як діюче народне покоління, сповняємо свій почесний обов'язок, незалежно від того, чи нам дадуть за це терновий чи лавровий вінок. Ми віримо в силу і воскресіння України і знаємо, що своїми діями наближаємо день національного і соціального визволення...»

Ми, Провід Організації Українських Націоналістів, далі залишаємося з народом на полі бою нашої визвольної війни, на наших окупованих землях. Рам'я-в-рам'я з революціонерами й повстанцями, підемо в першій лінії до дальшої боротьби за волю. Знаємо і віримо, що недалекий уже час остаточного визволення українського народу і створення його самостійної держави, і цю віру передаємо народові...»

Ген. Роман Шухевич-Чупринка ішов тим, добровільно обраним, тернистим шляхом аж до останніх хвилин свого життя. Як голова підпільного революційного уряду України (УГВР), який (уряд) був протиставленням до агентурного т. зв. уряду УРСР, він загинув на рідній землі в боротьбі з московсько-большевицькими варварами.

Не знаємо, де тлінні останки великого Командира-Вождя, Провідника революційних сил України і Голови її революційного підпільного уряду, але знаємо, що й тепер московські варвари бояться не тільки його великих ідей, а навіть і згадки про нього. Бояться, щоб його могила не стала Національним Пантеоном, до якого їтимуть, як на прощу, мільйони українського народу. Але прийде час, коли український нарід віднайде тлінні останки свого Великого Сина і перенесе їх до нашого святого й вічного міста Києва! А покищо, перед українським народом, також і перед цілою українською патріотичною еміграцією, ще невблаганна визвольна боротьба з московсько-большевицькими окупантами України, а завершення її здобуття Української Само-стійної Соборної Держави буде одночасно сповненням тих великих ідеалів, для яких жив, боровся і життя своє віддав Безсмертний ген. Роман Шухевич-Чупринка та інші наші національні Герої й Провідники.

Михайло ПАВЛЮК

НОВІТНІЙ МОСКОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ—ШОВІНІЗМ

Вже понад 50 років існує т. зв. ССРСР, як спадкоємець колишньої московської царської імперії. Тому доцільно знову розглянути питання, якими критеріями керуються володарі цієї сучасної імперії у своїй зовнішній та внутрішній політиці. Національними чи інтернаціональними? З'ясування цього питання допоможе нам зробити правильну оцінку політики Кремля та визначити його головну мету. Всі проблеми, що пов'язані з московським націоналізмом-шовінізмом чи інтернаціоналізмом, найкраще аналізувати з погляду їхнього розвитку і розв'язування за царських часів.

До революції в московській царській імперії наприкінці першої світової війни пропаганду інтернаціоналізму вели московські більшовики на чолі з Леніним, група інтернаціоналістів на чолі з Троцьким і Луначарським та соціалісти-марксисты на чолі з Плехановим. Але всі ті політичні течії не мали великих впливів на маси селян-москалів, які в царській Росії становили 95 відсотків всього населення. Тому ніхто й не припускав, що згадані політичні течії зможуть опанувати московські маси і змінити їхні настрої.

За часів царської московської імперії всі царські уряди провадили національну московську політику, а супроти немосковських народів, завойованих і залучених до цієї імперії, вели виразний русифікаторський курс. Русифікацію у поневоленіх країнах запроваджували систематично, силою, часто найбрутальнішими і найжорстокішими методами. У своїй русифікаційній політиці царські уряди спиралися головню на урядовцях, духівництву, поміщиках і т. зв. буржуазії. Власне в руках згаданих верств і станів московського населення була велика сила державно-імперіального апарату, що виявлялась у різних методах царського панування. Все ж ці елементи становили ледве 1-2 відсотки всього населення царської імперії.

Маси московських селян, напівселян, ремісників і робітників сприймали національно-шовіністичну політику царських урядів за «нормальне явище» і не турбувалися питанням поневоленіх у царській імперії народів. Вони слухняно виконували накази, йшли на війну, воювали, хоч і не завжди знали, яку користь їм дасть, наприклад, війна з Японією у 1904-1905 роках. Русифікаторську політику царату одобрювали, бо — на їх думку — інакше й не могло бути, коли це московська держава. У 1914 році, як вибухла війна, вони стали на захист своєї імперії.

Вже на початку першої світової війни від інтернаціоналістичної групи відійшли московські соціалісти-меншевики, як і соціалісти Німеч-

чини та Франції, і підтримували московський уряд у війні з центральними державами. На інтернаціональних позиціях нібито залишилися большевики та інтернаціоналісти. Лютнева (березнева) революція в Росії 1917 року дала большевикам усі можливості вести «інтернаціональну пропаганду». Несподівано російські маси, хоч майже повністю неграмотні, відчули в большевиках своїх нових вождів-керівників і пішли з ними під прапорами, на яких були інтернаціональні кличі. На фронтах, під впливом большевицької пропаганди, почалося «братання» із вчорашніми ворогами, вояки кидали фронт і верталися додому, залишивши німцям і австрійцям величезну здобич — майже сто тисяч гармат, десятки мільйонів гарматних набоїв та безліч усякого іншого військового майна. Очевидно, що довгорічна війна і невдача наступу російських військ за пляном Керенського чимало спричинились до деморалізації армії, все ж головну роль відіграли тут московські большевики, за якими пішли московські маси, хоч навіть не знали большевицької «інтернаціональної доктрини». Вони сліпо повірили большевикам, що війни викликає лиш «буржуазія», захищаючи свої інтереси, а «інтернаціональну солідарність пролетаріату» ототожнювали з інтересами своєї нової «пролетарської держави».

А коли німці та австрійці, використавши розклад російської царської армії, невдовзі зайняли прибалтицькі губернії, Білорусію, Україну і землі донського війська, москалі опинилися майже виключно на своїй етнічній території і відразу зрозуміли свою катастрофічну ситуацію. Ленін, хоч і далі звертався до робітників західних країн і закликав їх до «пролетарської солідарності», круто повернув свою політику на московські національні рейки, себто — виключно на користь москалів і відбудови нової московської імперії. Щоб зміцнити свою владу, він оперся на т. зв. червону гвардію, бійці якої отримували дуже високу платню. Коли раніше, напр., молодший офіцер царської армії отримував 150 руб. місячно, то рядовий червоногвардієць одержував 40 рублів денно. Отже «заробіток» був добрий, а до того ж і самий клич большевиків — «Грабуй награбоване!» — давав добру нагоду пожитися чужим добром. Таким «найманим» військом Ленін закріплював свою владу, але вже виразно на ґрунті московських національних інтересів, в ім'я яких оголосив і «фронт хліба», що його треба було забрати в селян, не зважаючи на деякі їхні спротиви. Ленін зміцнював свою збройну силу тимчасово навіть коштом московських селян, щоб знову завоювати втрачені московські колонії, насамперед багату на хліб Україну. Хоч було ясно, що німці скоріше чи пізніше скапітують, а разом із тим покращає і харчування міст, московські робітничі й селянські маси прийняли плян Леніна, бо вважали його, як забезпечення їхніх національних інтересів.

Фактично, ішло не тільки про самий хліб із колоній. Треба згадати взагалі про стан економіки Московщини ще за царських часів. Московські економісти ще тоді висували твердження про зuboжіння центру імперії («оскуденіє центра»). Це було правдою, бо царат вів націо-

нальну політику імперського масштабу і майже нічого не робив для поліпшення економіки та індустрії на центральних землях імперії. Коли виникали якісь заворушення аграрного чи революційного характеру, тоді царат покладався головню на поліцію, донських козаків та — меншою мірою — на військо. Інвестиція капіталу, як московських капіталістів так і закордонних, була розрахована на прибутки, отже не обмежувалася землями самої Московщини, яка не мала ні вугілля, ні руди, ні нафти. Тому капіталовкладення не зосереджувалися у Московщині, а навіть, певною мірою, відпливали з неї у колонії імперії. З усіх московських земель тільки Тамбовська, Пензенська і Воронізька губернії мали родючі ґрунти, а решта — піскові, підзолисті, в суворому кліматі, мало урожайні.

Крім цього, в Московщині існувало т. зв. громадське користування землею. Земля, яка не належала поміщикам, була власністю цілого села, а не окремих господарів. Кожного сьомого року відбувався т. зв. перерозподіл землі між дворами на «єдока». Тому, що родючість ґрунту була різна, двір отримував наділ землі не в одному місці, а в кількох, часом дуже віддалених. Московський селянин-хлібороб не дбав про поліпшування своєї землі й підвищення її урожайності, він радше шукав «підзаробітку», головню в колоніях імперії.

Індустрія Московщини обмежувалася текстильними фабриками, переважно біля Москви і, частинно, біля Петрограду. Сирівці — вовну, бавовну та шовк — спроводжували з Туркестану або з-за кордону. Отже Московщина не мала сирівців навіть для текстильної промисловости. В цій московській індустрії могло бути zatrudнених не більше, як 2-3 відсотки населення Московщини. Багато селян, напівселян чи робітників займалися ремісництвом, виробляли різні речі із заліза, дерева, шкіри, простої вовни, малювали образи. Матеріал діставали від т. зв. «скупщиків», а готові речі віддавали також «скупщикам» за такі ціни, які вони встановляли.

Іншою можливістю заробітку москалів був виїзд із села на «отхожий промисел». Так, наприклад, на початку будівельного сезону вони мандрували цілими «артілями» по всіх просторах московської імперії. Це були теслярі, «кам'янщики», «мостовщики», «кровельщики» і навіть продавці морозива. В московських селах залишалися жінки і старі люди. Жінки обробляли землю. А коли зближалася зима, москалі-заробітчани верталися до своїх сіл. Виїздили на заробітки не тільки «артілі», що складалися із людей певного фаху, а й маси некваліфікованих московських селян і робітників, головню в наш Донбас, Кривий Ріг, до Миколаєва і Січеслава. Попрацювавши рік-півтора і заробивши дещо, вони вертались у Московщину, а через рік-два знову йшли в Україну на заробітки.

Ця коротка інформація про стан економіки на московських землях за царських часів показує, що 50% москалів, якщо не більше, жили із хліба та сирівців із царських колоній та із заробітку поза межами

Московщини. Але аж до 1917 року і відновлення національних держав на руїнах старої, царської, імперії, московські маси не розуміли свого узалежнення від колоній імперії, бо для них усі ті колонії були «руськими», їхніми. Щойно тоді вони побачили, що заводи в Московщині не працюють, бо нема сирівців, бракує хліба, бо нема достав із колоній, на заробітки нема де іти, отже їм загрожує мариво голоду.

Власне в період повної ізоляції москалів від колишніх колоній їхньої імперії зайшли кардинальні зміни в поглядах москалів на свої національні інтереси, які раніше захищав їхній царський уряд. Галаслива комуністична й інтернаціоналістична пропаганда московських большевиків зливалась із приспішеним розвитком московського новітнього націоналізму та прагненням московських мас відвоювати втрачені колонії московської імперії. Цей поглиблений процес захисту своїх імперіялістичних інтересів охопив увесь московський нарід. Реальна дійсність та шкурні інтереси стали для москалів значно переконливіші ніж кличі «інтернаціональної солідарности».

В той же самий час, як націоналістичні керівні групи царської Росії були дискредитовані, психологічно ізольовані й опинилися, переважно, в лавах білих армій, новітній націоналізм москалів пустив своє коріння глибоко в найширші маси московських селян, робітників, міщан та інтелектуалів. Хоч ще не був повністю оформлений, проте виявився досить сильним своєю масовістю та пожадливістю, побудженою економічними чинниками. У пересічного москаля не лишилося ні сліду колишньої пасивності, яка була наслідком переконання, що за національні інтереси Московщини пильно дбає московський імперіялістичний царський уряд.

Коли німці опустили окуповані території колишньої російської царської імперії, розгорнулася громадянська війна, головно між московськими комуністами та білими арміями Колчака і Денікіна. Як одні, так і другі боролися за неподільну імперію і з однаковою завзятістю та жорстокістю придушували визвольні змагання поневолених народів, особливо українського.

Ленін уже не мріяв про «світову пролетарську революцію», а оперся на новітній московський націоналізм і боровся за інтереси московської відродженої імперії. Під комуністичними кличами провадив московські маси, просякнені духом їх новітнього націоналізму-шовінізму, до боротьби за відбудову московської імперії і поширення московсько-большевицької влади на всі колишні колонії Московщини. Білі московські армії боролись теж під національними лозунгами за відбудову московської імперії, але з метою реставрації в ній капіталізму. Між тими обидвома московськими течіями — капіталізмом і комунізмом — фактично велася боротьба за владу.

Під час громадянської війни перед москалями, охопленими новітнім московським націоналізмом, стояла пекуча, невідкладна проблема: за

ким іти? Чи підтримати національну білу московську «контрреволюцію», а чи червону, також московську «революцію»? Московські маси не дуже-то й боялися реставрації старого соціального ладу, себто кастового устрою суспільства, але лякав їх самий факт, що денікінці й колчаківці, на здобутих від большевиків теренах, жорстоко карали за пограбування державного і поміщицького майна та вимагали негайно повернути дідичам їхні землі. Хоч московські маси привикли до послуку кожній своїй владі, проте не легко було виконати накази денікінців і колчаківців, бо більшість пограбованого вже було зужите або знищене. Натомість московсько-комуністична влада кинула в маси гасла націоналізації і соціалізації, обіцяючи, що все майно, поміщицьке і навіть державне, стане їхньою власністю. І маси грабували все, що могли, і то не тільки селяни-бідняки і робітники, а навіть і середняки та міщанство.

Покинувши фронт, маси московської солдатні «грабували награбоване», селяни, робітники, міщанство і навіть «дрібна буржуазія» розтягали поміщицьке і державне майно, отже всі вони ставали співучасниками большевицьких злочинів і боялися кари. Все ж громадянська війна тягнулася досить довго, власне тому, що московські маси не могли остаточно вирішити, кого мають підтримувати: своїх білих чи червоних націоналістів-імперіялістів?

Не відомо, чи такий стан передбачав у своєму плані Ленін, взявши до уваги, що співучасть широких народних мас у злочинах його «революції» гарантує йому їхню піддержку. Ясне одне, що саме цей чинник значно спричинився до закріплення московсько-большевицької влади і до остаточної поразки білої «контрреволюції». Новітній московський націоналізм став помостом до співпраці з московсько-большевицькою владою, а сама співпраця московських мас із большевиками, у свою чергу, відбилася і на характері новітнього московського націоналізму.

Наприкінці громадянської війни москалі втратили Фінляндію, Прибалтику, Польщу, частину земель Білорусії і України, Басарабію, вірменські землі, Закавказзя і острів Сахалін, все ж у їхніх руках ще були великі джерела сирівців, пального і навіть хліба.

Популярність Леніна між москалями пояснюється головню тим, що в такий тяжкий момент він потрапив врятувати московську імперію і підкорити їй знову величезну більшість колишніх колоній, включно з Україною. Ленін і його співробітники вже не покладалися на «міжнародну солідарність робітничих клас» Заходу, ані на інтернаціональну «пролетарську революцію», побачивши з досвіду, що такі розрахунки можуть пошкодити національним інтересам Московщини. Він ще пробував у час громадянської війни провадити комуністичну економічну політику («воєнний комунізм»), але повстання у Кронштаді причинилося до зміни і його економічної політики. Інтереси Московщини були перші, тим більше, що не тільки кронштадські матроси вчинили бунт, а також майже вся Воронізька губернія була в руках селян-повстанців

під проводом Антонова. Тоді Ленін оголосив «нову економічну політику» (НЕП), що повністю відповідала інтересам москалів та їх нової московсько-большевицької імперії. За НЕП-у московські заводи і ремісники вже знову мали сирівці, московське населення знову мало постачання хліба з колоній, а москалі-заробітчани, як і колись, цілими «артілями», вирушили до Донбасу й Кривого Рогу та на інші окуповані терени, де працювали вже не на приватних підприємствах, а на державних. Так економічний стан Московщини вернувся до раніших, царських часів, але проблема зубожіння центру імперії — Московщини — залишилась нерозв'язана.

Сталін не був ані націоналістом (грузинським чи московським), ані інтернаціоналістом, а був політичним авантюристом, якого большевицька революція винесла на своїх хвилях на неймовірно високе становище. Проте він добре розумів, що свою владу він може оперти тільки на націоналізмі москалів. Насамперед вигнав закордон інтернаціоналіста Троцького, що все ще мріяв про «перманентну революцію» в цілому світі, в якій т. зв. ССРСР мав брати найактивнішу участь. Такі погляди не відповідали тодішнім інтересам новітнього московського націоналізму і Сталін вирішив «будувати соціалізм в одній країні». Він оперся на москалів молодшого покоління, таких як Молотов, Жданов, Маленков, Хрущов та інші. Винищив провідних комуністів «нацменів» та основні комуністичні кадри з оточення Леніна. За Сталіна в народному комісаріаті були майже виключно москалі, як і в партійній верхівці. Він жорстоким терором припинив розвиток національних, немосковських, культур, у першу чергу в Україні, що москалі прийняли з великим задоволенням. Інтереси москалів і їх життєві потреби були забезпечені, тому в 1932-1933 роках у Московщині не було й голоду.

Коли царат за цілі століття своєї влади не був спроможний розв'язати питання зубожіння свого центру, себто Московщини, то Сталін розв'язав цю економічну проблему в користь москалів на протязі другої і третьої п'ятирічок. За першої п'ятирічки основні капіталовкладення ще йшли в найбагатшу московську колонію — в Україну, але за другої п'ятирічки почалась розбудова машинобудівництва та військової промисловости саме на землях Московщини. Побудовано стільки заводів, що москалі вже не потребували їхати «на заробітки». У Донбасі та Кривому Розі московських заробітчан майже не було. Вони (Донбас і Кривий Ріг), як казали хвилювисти, стали українізовані.

З того часу, як виник і почав діяти новітній московський націоналізм-шовінізм, минуло майже п'ятдесят років. Це довгий і незвичайно своєрідний період існування новітньої московсько-большевицької імперії. Не зупиняючись на всіх фазах розвитку новітнього московського націоналізму-шовінізму та взагалі московсько-большевицького імперіялізму, спробуємо дати його характеристику до часу вибуху другої світової війни, себто — можна сказати — у мирних умовах. Головні його риси такі:

1. Новітній московський націоналізм під час громадянської війни, визвольних революцій поневолених народів у 1918-1921 роках, аж до вибуху другої світової війни базувався на тому, що московські маси повністю усвідомили собі постійну загрозу втратити південні та південно-східні колонії — Україну, Кавказ, Туркестан, навіть і Сибір. В той час це означало втратити 65-70 мільйонів населення (робоча сила) і біля 70% промислових центрів, видобутку нафти і продукції хліба.

Не зважаючи на те, що Москві пощастило знищити відновлені національні держави і придушити самостійницькі рухи у своїх колоніях, у поневолених країнах — в Україні, Туркестані, на Кавказі та в інших — далі поглиблювалися і поширювалися національно-визвольні процеси, що охоплювали широкі народні маси, і національна свідомість поневолених народів постійно зростала.

Прірва між москалями і поневоленими народами, що витворилась під час відновлення національних держав немосковських народів і їх визвольної війни, поглиблювалась, бо поневолені народи все дошкульніше відчували втрату своїх самостійних держав та нелюдську московську колоніальну експлуатацію. А насильницька русифікація немосковських народів викликала все більший і гостріший спротив.

Московські маси добре розуміють, що програння війни з будь-яким ворогом означає втрату всіх московських колоній, головню України. Цей шкурницький інтерес і постійний страх, що вони можуть утратити свої багаті колонії, приводить до того, що всі москалі, білі й червоні, почувають себе одним національним монолітом, рішуче виступають проти будь-яких «сепаратизмів» і всіма засобами й силами захищають свою імперію, що тепер має назву «СРСР».

2. Велика небезпека розпаду московської імперії, постійно загострювала московський націоналізм-шовінізм. Тепер відчують себе загроженими не якісь окремі верстви москалів, як це було за царату, а ціле московське населення, включно до мешканців глухих закутків лісової півночі. Треба зазначити, що найбільш шовіністично наставлені московські інтелектуалісти та всі ті московські елементи, партійні й не-партійні, що добре зорієнтовані у внутрішній ситуації та економічно-політичних проблемах сучасної їхньої імперії.

Було б великою помилкою уважати, що керівні кола московсько-большевицької імперії — члени компартії та її прибудівок — є послідовними прихильниками інтернаціональної комуністичної доктрини і засуджують новітній московський націоналізм. Навпаки, вони самі просякнені московським новітнім націоналізмом і все, що чинять — відповідає інтересам як самої імперії, так московських мас.

3. Масовість московського націоналізму робить цей рух стихійним (масовість ідеї і руху — завжди стихійні), тому московський націоналізм-шовінізм відзначається особливою агресивною силою. Стихійність руху часто доводить до того, що не всі його учасники усвідомлюють

собі його суть, зокрема в умовах поліційного режиму і державно-партійної диктатури, тому москалям, охопленим своїм національно-шовіністичним рухом, не важко оголошувати себе і за «борців інтер-націоналізму-комунізму».

4. Московсько-большевицька влада приховує новітній московський націоналізм під плащиком різних комуністичних та інтернаціональних кличів, але насправді він існує і розвивається — можна сказати — органічно. Його не пропагують одверто в пресі, радіо чи телебаченню, проте він виявляється у цілій московсько-большевицькій внутрішній і зовнішній політиці. Особливо вимовним є такий факт: чуємо про деякі протести москалів в СРСР, які хочуть «більшої свободи» або зміни режиму, але не чуємо нічого про існування московських націоналістичних (очевидно, підпільних) організацій, які були б ідейним протиставленням до комуністичної партії. Бо московський новітній націоналізм знайшов своє місце в сучасному московському комунізмі й постійно розвивається завдяки його масовості та стихійній силі. Брак організаційного та ідеологічного оформлення сучасного московського націоналізму спричинився до того, що він — як стихія — не має скрісталізованого «обличчя»: короткозорий, без перспективної політики, не бере до уваги наслідків, живе не майбутнім, а тільки сьогоднішнім днем. Натомість московсько-большевицькі ватажки у критичні моменти для їхньої імперії майже відверто ведуть московську націоналістичну політику і пропаганду, як це ми бачили під час другої світової війни. Нема сумніву, що вони добре знають масовість і стихійну силу московського націоналізму-імперіялізму і використовують їх для збереження своєї влади.

5. Новітній московський націоналізм виник під час соціальної революції у Росії, в умовах жорстокої т. зв. «класової боротьби» та національно-визвольних революцій поневолених народів, отже і в боротьбі з їх самостійницькими рухами. Зродився серед московських мас із винятково низьким культурним рівнем, а в співпраці з комуністичною владою повністю «віднайшов себе» у виявах жорстокої негуманності і терору комунізму. Майже цілковита відсутність гуманних впливів християнської релігії на москалів і поширений між ними матеріалістичний світогляд спричинилися до того, що новітній московський націоналізм не має жодних шляхетних релігійних чи гуманних ідей. Всі ті чинники, що діяли одночасно на протязі довгого часу, зробили з московського націоналізму варварський рух, що вживає усіх найжорстокіших метод і засобів у поборюванні своїх ворогів і національно-визвольних процесів поневолених народів.

Тому поневолені Москвою народи не мали співчуття від москалів навіть у часи найбільшого, катастрофічного голоду, як ось в Україні в 1921 році, під час колективізації і «розкуркулювання» українських селян та жахливого голоду в 1932-1933 роках. Москалі не турбувалися тим, що «нацмени», мешканці їхньої імперії, вмирають із голоду,

вони раділи, що самі не переживають голоду. Повна співпраця московського націоналізму з комунізмом залишила свою відбитку на його характері. Власне тому називаємо його новітнім московським націоналізмом, що прийшов на місце московського царського націоналізму-імперіялізму.

6. Подані вище риси новітнього московського націоналізму зробили його ще більш агресивним, а своїм корінням він сягає до традиційної агресивності московських царів. Тепер він підсилений ще й агресивною політикою московських комуністів-большевиків. Але сама агресивність не мусить бути виявом сили, коли мова про агресивність московського новітнього націоналізму, то це також наслідок страху москалів, що бояться втратити свої колонії. Тому Москва уникає воєнних ударів із вільними країнами, бо знаючи свою слабкість — вороже наставлені до неї поневолені народи, боїться поразки у війні, яка може закінчитися розвалом цілої імперії.

7. Характеристика московського новітнього націоналізму була б неповна, якщо б ми обмежилися тільки тим, що сказали. Треба ще взяти до уваги і погляди москалів на національну політику московсько-большевицької влади.

Національна політика московсько-большевицької влади не тільки відповідає інтересам московського націоналізму, а навіть перевершила всі його сподівання та мрії. Коли московським царям на протязі століть удалося зрусифікувати не більше, як 5% немосковського населення їхньої імперії, то за московсько-большевицької влади русифікація пішла значно далі, наприклад, московська мова стала «рідною» мовою всіх народів в СРСР, нею розмовляють майже всі «нацмени». У своїй асиміляційній політиці царський уряд також не мав великих успіхів, а московсько-большевицька влада, вже за 20 років свого існування, цілком засимілювала малі народи, що були розкинені невеличкими острівцями серед московських мас на півночі Московщини (зиряни, пермяки, чуваші, карели та інші). Коли ж мова про великі народи, що живуть на великих територіях, як ось українці, то асиміляція не йде так легко, все ж Москва сподівається, що тотальна русифікація згодом дасть їй бажані наслідки. Засліплені шовінізмом, москалі не розуміють того, що експлуатація і русифікація поневолених народів викликає спротив і зміцнює їхню національну свідомість.

Так виглядав новітній московський націоналізм до другої світової війни. Перші успіхи німців викликали замішання і розкололи московський націоналізм. Створився рух власівців, що став на позиціях лютневої (березневої), а не жовтневої революції. Але він охопив тільки частину полонених вояків червоної армії і користувався головню широкою підтримкою московської старої еміграції. Власівці сподівалися, що велика війна між Німеччиною і червоною Росією закінчиться упадком обидвох режимів — гітлерівського і большевицького. Проте, сталося інакше, Німеччина війну програла, а Московщина поширила свої

володіння і впливи аж до Ельби. Тому власівський рух в очах основної маси москалів став рухом зрадників.

Німці, підтримуючи власівців, намагалися забити клина між націоналізмом і комунізмом москалів. Насправді, наслідки були протилежні — між московським націоналізмом і комунізмом зміцнилася співпраця і москалі повністю підтримали своїх комуністичних ватажків. Такий провал власівців був одночасно провалом спроб лібералізувати московський націоналізм. Власівці, як антикомуністичний рух, стали скомпромітовані, а великі военні здобутки большевицьких ватажків ще сильніше пов'язали їх з інтересами московського націоналізму. Щоб зберегти імперію і її колонії, московський націоналізм виявив таку велику свою стихійну силу, що большевицькі ватажки зберегли при цьому ще й свою владу.

Це повинні пам'ятати всі «фахівці» т. зв. советських справ, в тому й українські. Понад 50 років пройшло з того часу, як маси москалів хвилюю були втратили свої колонії і повністю відчули наслідки цієї втрати. Тоді вони кинулися рятувати свої інтереси і так зродився новітній московський націоналізм-імперіялізм, вже у співпраці з комуністами.

Але й тепер, коли московсько-большевицька влада і її впливи сягають аж до Ельби, страх не покинув москалів. Навпаки, збільшився, бо — крім раніших колоній — Москва має і нові. Поневолені Москвою народи (понад 200 міль.) — це Ахиллесова п'ята сучасної московсько-большевицької імперії і московського націоналізму. Москалів лякає те, що цей динаміт — скоріше чи пізніше — вибухне і розвалить їхню імперію.

Виникає питання, чи західні т. зв. знавці СРСР мають правильну уяву про характер новітнього московського націоналізму та його колишню і теперішню співпрацю з московською комуністичною партією? Чи розуміють, що методи московського націоналізму такі ж жорстокі й нелюдські, як і московських комуністів?

На нашу думку, ні! Західні «советознавці» засліплені т. зв. советською пропагандою про «інтернаціоналістичну» політику Москви. Вони не бачать, навіть не вірять, що в тій «советській» політиці віддзеркалена жорстокість і агресивність московських мас, що комуністична влада в СРСР має повну підтримку від новітнього московського націоналізму, без якої вона не могла б утриматися. Західні політики ігнорують незаперечний факт, що ось уже 50 років «советська влада» веде не інтернаціональну, а московську національну загарбницьку політику, а т. зв. інтернаціоналістичні ідеї використовує для здійснювання агресивної мети московського націоналізму. Причиною конфлікту між московськими і західними комуністами є також московський націоналізм. Так, напр., конфлікт Тіта з Москвою на Заході уважали за персональний. Сподівалися, що Хрущов, а потім Брежнев усунуть непорозуміння із Тітом, але саме Тіто добре знав, що московські кому-

ністи ведуть загарбницьку московську національну політику, а не політику «світового пролетаріату». Така сама причина і конфлікту Москви з червоним Китаєм.

Тільки тоді, коли в Угорщині, Польщі, Східній Німеччині, а врешті, недавно, і в Чехо-Словаччині виникли повстання проти московського панування, західні коментатори почали неспілкувати говорити про різниці національних інтересів між тими народами і Москвою. Всі ці повстання московські більшовики успішно придушили саме тому, що мали повну моральну підтримку від московського новітнього націоналізму.

Західні спостерігачі розвитку подій в т. зв. СРСР ще й досі не усвідомили собі ролі новітнього московського націоналізму, який дає «советській владі» повну підтримку, зокрема в її пануванні над поневоленими і сателітними народами.

Коли на Заході хтось починає «досліджувати» політику СРСР і характер московського народу, йому услужлива московська еміграція зараз підсуває класичні літературні твори «ліберальних» письменників за часів царату, особливо твори Л. Толстого. Так у тих «дослідників» відразу складається прихильна оцінка до народних московських мас. Вони навіть не підозрівають, що ті народні московські маси стали рушійною силою московського націоналізму-імперіалізму. Натомість «пояснюють», що вони (ті маси) звикли коритися царям, тому коряться і більшовикам та не мають жодного впливу на політику сучасного «советського режиму». Московській еміграції в цьому «освідомленні» західних народів допомагають різні москвофіли й советофіли, що видають і ревню популяризують твори «ліберальних» московських письменників, як ось «Війну і мир» Л. Толстого чи «Капітанову дочку» А. Пушкіна.

Одночасно всілякі «інтернаціоналісти» і «марксисты» завзято пропагують на Заході «інтернаціональні», головню марксистські ідеї. Пропаганда комунізму йде повним ходом. Цей пропагандивний галас дуже корисний московському новітньому націоналізмові, бо він послаблює національну єдність і силу західних народів, а також стає тим параваном, за яким прихована національно-шовіністична політика Кремля, отже сприяє агресивній силі московського націоналізму. Насправді, московсько-більшовицькі ватажки вже давно відкинули ідеї «інтернаціональної політики». Адже Сталін навіть не хотів підтримувати комуністичної армії Мао Тсе-Тунга, натомість прагнув відірвати від Китаю Манджурію і Сінкянґ. «Інтернаціональні ідеї» Москви призначені тільки на експорт, а в реальній політиці московських більшовиків головню роллю відіграють ідеї московського новітнього націоналізму. На його виникнення склалися і такі чинники:

1. Московсько-більшовицькі ватажки усвідомили собі, що покладається на міжнародну солідарність пролетаріату індустріально розвинених країн — безнадійна справа. Національні інтереси цих робітничих мас значно важливіші ніж інтереси міжнародного пролетаріату.

2. Побудова «інтернаціональної держави» з багатьох націй, означала б повну рівність у їх культурному та економічному розвитку, бо розвинені й національно-свідомі народи не прийняли б панування над ними якоїсь одної, хоч би і найсильнішої нації. Отже в «інтернаціональній державі», побудованій на принципах рівності всіх націй, значення Московщини було б таке саме, як — наприклад — Бельгії чи Норвегії, а її національні інтереси мусіли б бути підпорядковані цілому колективові націй і держав. Така перспектива не могла подобатись ні московським комуністам, ні московським націоналістам.

3. Аж до кінця другої світової війни Москва не мала можливості викликати прокомуністичну чи соціальну революцію в європейських державах, чи завоювати їх силою. Спроби в Іспанії, провалилися. Тепер, коли Москва озброєна атомовими бомбами і міжконтинентальними ракетами, перед нею відкрилися нові перспективи. Вона надіється, що у відповідний час збройно захопить решту вільної Європи, не зважаючи на те, чи робітничі класи в Європі будуть із нею чи проти неї. Це був би «комуністичний коммонвелт», згідно з доктриною Брежнєва, над народами якого панувала б Москва з допомогою терору і збройної сили, як це бачимо на прикладах із сателітними державами.

4. Проти московської ідеї «комуністичного коммонвелту» протестують «братні соціалістичні республіки», як ось Югославія, Албанія, червоний Китай, Румунія, а недавно і Чехо-Словаччина, та комуністичні партії у вільному світі, які бояться втратити значний відсоток своїх членів, бо пересічний член комуністичної партії, напр., в Італії чи Франції, не хоче бути об'єктом визиску Москвою.

5. Все ж новітній московський націоналізм пропагує ідею «комуністичної спільноти народів», на чолі з Москвою, бо бачить в її реалізації великі економічні перспективи для Московщини. Московські комуністи (робітники, колгоспники, інтелектуалісти, партійні й державні урядовці), що керуються своїми національними інтересами, із пожадливою заздрістю дивляться на високий життєвий рівень у т. зв. капіталістичних державах і роздумують, яким способом запрягти західних «пролетарів», що живуть у добробуті, до свого воза, щоб вони віддали їм своє добро та піднесли і зміцнили їхню комуністичну економіку. Для цього варто пропагувати комунізм у цілому світі.

Теперішній, новітній, московський націоналізм у московсько-більшевицькій імперії набрав такої сили і має такий великий вплив на внутрішню і зовнішню політику московсько-більшевицьких володарів, що вони зовсім відкинули утопічні ідеї Маркса, Енгельса, Кавтського та Плеханова про побудову «світової держави» на принципі солідарності пролетаріату всіх народів.

ХТО І ЩО ПОДАРУВ У РИМІ?

Мабуть, уже всім, без винятку, українцям на еміграції відомо з преси про те, що на початку жовтня 1969 р. ленінградський митрополит Нікодим побував у Римі на чолі делегації Російської Православної Церкви, що він там мав офіційні врочисті зустрічі з високими достойниками Ватикану та що він вручив дорогоцінні подарунки: панагію, хрест та ордени Св. Володимира кардиналам фон Фюрстенбергові, Тіссеранові та Віллебрандсові.

Не маємо наміру переповідати тут всього того, що добре відоме нашим людям із преси. Наша мета, як людей, що добре знають підсоветську дійсність, розповісти тут про деякі незаперечні факти, що можуть кинути правдиве світло на «паломництво» Нікодима та на маловідомі нашому загалові якості зазначених угорі подарунків. Будемо свідчити суттєво й коротко, відповідаючи на два основних питання, а саме:

1. Хто фактично відвідав Рим на початку жовтня 1969 року і хто саме вручив подарунки високим достойникам Ватикану?

Загально відомо, що в СРСР уся промисловість, сировіці для неї, готова продукція та всі багатства надр землі давно вже соціалізовані: ще на початку 20-х років було ліквідовано приватну, а в тому й церковну власність на підприємства. Усе належить московсько-советській державі, що здійснює в нечуваних розмірах ідею *безконкуренційного* й *безконтрольного* державного капіталізму.

Ствердження факту, що в СРСР справді нема приватних підприємств, можна знайти у «Статистичних збірниках» Центрального Статистичного Управління при советі міністрів СРСР. Так, наприклад, у такому збірнику за 1956 р. під назвою «Народное Хозяйство СССР» (стор. 41) подано таблицю структури промислової продукції СРСР, з якої бачимо, що в 1955 р. було таке співвідношення (у відсотках) між власниками на підприємства в СРСР:

Соціалістична промисловість — разом	100%
В тому:	
Державна промисловість	92%
Кооперативна промисловість	8%
Капіталістична і дрібна приватна промисловість	0

Як бачимо, вся промисловість соціалізована, приватна там не має жодного, навіть і дрібного підприємства; соціалізована, керована безпосередньо державою на 92% і кооперацією (яка чейже теж є держав-

ною, а не приватною) — на 80%. Отже, в ССРСР нема такого приватного або церковного підприємства, яке мало б якісь свої (не державні) запаси золота чи інших дорогоцінних металів і на свою власну руку виробляло б із них речі для будь-яких приватних чи релігійних потреб. А якщо так, то звідки ж митр. Нікодим узав вироби з висококоштовних металів та ще й дістав собі дозвіл на вивіз їх за кордон? Чи, бува, не замовила їх Російська Православна Церква у комуністичного безбожницького уряду ССРСР, щоб він їх зробив для неї та ще й дозволив експортувати те все до... Риму... в інтересах поборюваної московськими більшовиками релігії?!

Вже з самого початку свого існування московсько-більшовицька влада, проголосивши гасло «Релігія — опіум для народу», почала нещадно ліквідувати всі церкви, монастирі, духовенство й ченців, забираючи при цій нагоді все церковне й монастирське майно, в тому золото та вироби з нього. Колишні кадри духовенства давно вже винищено тортурами й розстрілами в підвалах ЧК-ГПУ, а теперішні церковні кадри — це службовці московсько-більшовицького уряду, слухняні виконавці його волі, які ретельно допомагають йому обманувати вільний світ, — мовляв, «у нас (в ССРСР) є повна воля релігії!» А в теперішніх міжнародних обставинах московським більшовикам вигідно козиряти на міжнародно-політичній арені ще й цією картою!

Московсько-більшовицький уряд на прохання Церкви ніколи не став би на шлях виготовлення відповідних подарунків для високих достойників Ватикану хоч би і в релігійному інтересі Російської Православної Церкви! Справа фактично стоїть ось як: Московсько-більшовицький уряд доручив своєму службовцеві митр. Нікодимові виконати перед Ватиканом відповідальне завдання, а щоб невпинно стежити за поведінкою всіх членів делегації та, в першу чергу, за самим Нікодимом, — до складу делегації включено... одну цивільну особу, яка, безперечно, була агентом КГБ. Це, щоб, бува, Нікодим не дозволив собі сказати якогось не продиктованого московсько-більшовицьким урядом слова! І наслідки такої дисципліни чудові: митрополит Нікодим, опинившись у Римі, врочисто проголосив на весь світ, що «в ССРСР існує воля віри». Знаменито! Нікодим, напевно, дістане тепер не аби яку нагороду від своїх червоних наказодавців! І йому байдуже, що зміст його проголошення (на весь світ із Риму!) про волю релігії в ССРСР стоїть у явній протилежності з фактичним станом; він слухняно заплющує свої очі на всі дуже добре відомі йому факти переслідування релігії в ССРСР, а зокрема хоч би на ось яке явище, що є повсякденним і саме тому аж надто промовистим: від батьків, що виховують своїх дітей в релігійному дусі, московсько-більшовицька влада забирає тих дітей силоміць (з допомогою міліції!) і вивозить невідомо куди, а скарги батьків до самого... Косигіна на ці нечувані в історії людства насильства залишаються, розуміється, без відповіді.

2. Що подаровано?

а) *Панагія*. Це медальйон (ковчезець) із святими мощами та зображенням Богородиці. Її носить владику на грудях.

Не можна собі уявити, щоб більшовики тепер продукували ті панагії поновно. Головного складника їх — святих мощів більшовики вже не можуть мати, бож усі ці святощі вони повикидали на смітники та понищили ще в перших роках існування своєї влади. Отже, подаровану панагію, очевидно, зроблено було ще за дореволюційних часів! Як називався той владику, з грудей якого ту панагію «соціалізовано», себто здерто, і чи помер він від тортур, а чи, може, був розстріляний, — трудно сказати. Однак, знаємо, наприклад, ось що: панагію носив також і св. п. В. Липківський — Митрополит Української Автокефальної Православної Церкви, який закінчив своє багатостраждальне життя смертю Мученика в підвалах НКВД. Там же знайшли мученицьку смерть також інші Владики УАПЦ.

б) *Хрест та орден Св. Володимира*.

Вони або з чистого золота, або на золотій основі. Золото! Історія придбання його московсько-більшевицьким режимом надто промовиста і в історії людства неповторна. Напевно, жодна держава в світі не набувала золота такими жорстокими методами, якими набувала його московсько-комуністична імперія.

Протягом перших же років свого існування (1920-х рр.) московсько-більшевицька влада забрала золото в формі монет та золотих виробів від монастирів, церков та від т. зв. «бувших людей», себто тих, що були маєтними перед революцією: колишніх багатих людей, промисловців, торговців тощо. Офіційно це називалося «викачкою золота від буржуазного елементу», яка відбувалася у підвалах ЧК-ГПУ з допомогою тортур і клича: «Скажи, контра, где золото спрятали?» («Скажи, контрреволюціонере, де ти золото заховав!?»). Ця «викачка» закінчилася в Україні грабуванням золота вже від усього населення саме в роках штучно організованого голоду (1932-33) по селах та жалюгідної харчової мізерії по містах. Золото грабовано привселюдно з допомогою т. зв. «Торгсінів» — спеціально організованих харчових магазинів, в яких голодна людина могла купити собі різних харчів, але не за советські паперові рублі, а тільки за чужоземну валюту та за золото. Чужої валюти підсоветська людина не мала, але виснажена голодом, вона віддавала за шматок хліба дорогі, як пам'ятка, родинні реліквії, наприклад, нашійні хрестики, які передавалися з покоління в покоління, шлюбні перстені, золоті годинники тощо...

Так випомповувала Москва розсипане в надрах населення золото до першої половини 30-х років: штучно створений голод допоміг! Голод — союзник червоної Москви!

Розуміється, та Москва добувала золото не лише з надр населення, а й з надр землі, наприклад на Ленських золотокопнях, на Уралі, а зокрема на Колімі, де геологічні розвідки на початку 30-х років виявили багаті поклади золота, що ховалися глибоко у вічно-промерзлому

ґрунті. На Колиму — планету див, де мороз досягає 70° Цельсія, жоден робітник-копач навіть і за велику платню не поїхав би, а Сталін спрямовував туди *невпинними потоками* мільйони чоловіків, арештованих у страшних роках Єжовщини, зробивши їх безправними рабами червоної імперії (1936–39 рр.). Під тиском найсуворішого на кулі земній клімату, неможливої для виконання норми в процесі добування золота та узалежненої від виконання тієї норми жалюгідної порції щоденного харчування, яке фактично дорівнювало постійному голодові, а також під тиском постійних фізичних знущань з боку енкаведівської адміністрації — підсоветські раби гинули щодня масово (та й тепер гинуть!), падаючи у вічно-промерзлий ґрунт Колими без лікарів і священників, без домовин і хрестів.

Червона Москва (модерний рабовласник) не зупинялася навіть і перед такими «вишуканими» заходами підвищення продукційності праці, як... регулярно практиковані розстріли рабів за невиконання норм виробітку золота! І захисту не було й бути не могло, бо... мільйони тих рабів разом узятих було передбачливо названо «врагами народа», і саме на цій підставі позбавлено всіх, навіть і найелементарніших людських прав!

Вічна їм пам'ять! Їхніх дружин масово звільняли з роботи, їхні родини викидали з помешкань у сні, коридори, глибокі підвали, горища, ба навіть і просто на вулицю... Їхні діти гинули в безодні розпачу під впливом рясного букету різних мізерій: житлової, одягової, взуттєвої та харчової, і ніхто не подякував їм за те, що їхні батьки, ціною своєї мученицької смерті, добували так потрібне для «батьківщини соціалізму» золото з ґрунту вічної мерзлоти, працюючи по 12-16 годин на добу без свят і днів відпочинку!

Ці умови праці рабів на золотокопнях Колими описано в II-му томі нашої, двічі нагородженої I-ою премією повісті «Ворог Народу»; в тому томі один із нас, як наочний свідок і учасник того золотодобувального процесу, правдиво й об'єктивно подає свої свідчення про те, кров'ю рабів пофарбоване московське золото. Джерела московсько-советського золота, названі в цій статті, були нами детальніше наświetлені в нашій спільній доповіді п. н. «Поклади золота на Колімі та процес його добування», що відбулася 6 грудня 1969 р. в Українсько-Американському Інституті в Нью-Йорку, і яку було там зарекордовано.

Про те, якою ціною добувається золото на Колімі, подано рівнож відомості ще й ось у якому свіжій дати документі: «Репортаж із заповідника імені Берії», автором якого є Валентин Мороз — сучасний політичний в'язень московсько-большевицьких таборів у Мордовії. В цьому документі наступне ствердження: «Чим займалися капітани КДБ (рос. КГБ — політ. поліція, — О. З. і М. М.) у 1937 р.? *Вбивали людей за невиконання норми (або просто для розваги) на Колімі. Це вже ні для кого секрет, про це пишуть московські журнали*» (підкр. наше, — О. З. і М. М.).

Невже з такого золота можна будь-які пам'яткові речі робити?!

Додаємо, що вищезгадана повість «Ворог Народу» є в бібліотеках США та Канади, є вона і в Римі в двох примірниках у бібліотеці Українсько-Католицького Університету.

Ось якими якостями відзначаються подарунки «митр. Нікодима» в Римі! Не зашкодить зазначити, що такі подарунки зараховуються звичайно на статтю «Пропаганда за границей» («Пропаганда за кордоном») державного бюджету ССРСР, а ту «заграницю» червоно-московський Кремль весь час погірдливо обзиває такими епітетами, як «Загнивающая Европа», «Гнилой Запад» тощо, і, очевидно, з такою ж (тільки прихованою) зневагою діячам тої «заграниці» привселюдно дарунки підносить! Думаємо, що церковний чи світський діяч міг би прийняти подібні дарунки тільки в наслідок недостатньої поінформованості про те, що приймає і від кого приймає!

І, накінець, дозволимо собі висловити ще й ось які думки: Чомусь наші часописи у своїх повідомленнях про «дарунки Нікодима» в Римі покликаються на інформації в цій справі тільки «Нового Русского Слова», що виходить у Нью-Йорку. Трудно собі уявити, щоб про це не було жодної згадки хоча б у якомусь італійському часописі, що виходить у Римі! Московсько-большевицький уряд, будучи зацікавленим, щоб італійська преса це відзначила, безумовно, вжив через Нікодима відповідних заходів. Отже, така інформація в італійській пресі, напевно, була, але наше українське око її чомусь не доглянуло. А шкода! На таку інформацію кому-кому, а нам — українцям — слід було звернути увагу і дати наше вияснення в першу чергу в тім італійському часописі, який вмістив вістку про «Нікодимові дарунки». Та й не тільки через цей італійський часопис можна й слід було б діяти! Ми думаємо, що випадок із «дарунками Нікодима» в Римі дає неповторну нагоду пригадати вільному світові через різномовну пресу та на терені Об'єднаних Націй хоча б дещо з кривавих сторінок історії будування червоно-московської імперії. Може б ця пригадка, хоч би в дусі наших (та евентуально й інших осіб) свідчень, відібрала охоту ведмедеві з берлоги московсько-комуністичного Кремлю сунути свою брудну лапу з кривавими подарунками, щоб здобути собі легким коштом симпатії «загниваючого Запада». Може, отака своєчасна пригадка звела б нанівець спроби цього світового атеїста ч. 1 пописуватися ще й на релігійному полі вільного світу, спритно маскуючи своє власне обличчя під захисним забарвленням екуменічного руху і глибоко ображаючи таким чином релігійні почування всіх вільних християн.

Інженери-економісти: Олена ЗВИЧАЙНА і
Михайло МЛАКОВИЙ

Богдан БОРА

В ТЮРМІ НАРОДІВ

Панславизм?
 Це ширма, маска,
 Покров імперії-кітла.
 Був деспотизм,
 Удава пастка,
 Була для всіх слов'ян петля.

Комунізм?
 Давно немає.
 Його розстріляно давно.
 Є шовінізм.
 Ярмо безкрає.
 Нетеча думки. Твань. Багно.

Гуманність? Йй
 В тюрмі народів
 Спотворено багнетом вид.
 Є лють. Розбій.
 Жажіття мордів.
 Шал інквізицій. Геноцид.

Демократизм?
 У царстві бестій
 Панують куля і батіг.
 Є бандитизм.
 Є тьма репресій.
 Насильство всюдисуще. Гріх.

«Відкрий перед усіма народами цю країну, в якій задушена релігія, обезчещена Церква, закована свобода сумління, потоптана не тільки християнська, а й загальнолюдська мораль, а на глум і ганьбу всього людства шумно реклямуються рабські свободи та зберігається церква, яка по суті є тільки придатком МІБ і МВД. Розкажи про знищення Української Автокефальної Православної і Греко-Католицької Церков, про помордованих і засланих українських єпископів, священників і вірних. Роз'ясни чужинцям, що теперішня російська православна церква не має нічого спільного з вільною Церквою і являється емведівською агентурою...»

(Із «Звернення Воюючої України до всієї української еміграції»)

Р. ДРАГАН

МАРКС І ЙОГО ЕПІГОНИ

(Продовження, 5)

13. Ленінів учень — Сталін

Найбільша в історії людства тиранія Сталіна — це консеквенція не тільки його садистського характеру, а також — і то перш за все — марксизму й ленінізму. Ця фальшива теорія, як знаємо, в практичному здійснюванні приносить жахливі наслідки, як ось кривавий сталінський терор або т. зв. культурна революція в Китаї.

Коли мова про Сталіна, як представника найжахливішого вияву марксизму-ленінізму, то це не означає, що Ленін був кращим. Щоправда, комуністи часто намагаються відділити ленінізм від сталінізму, а Крупська по смерті Леніна висловилася, що «коли б Ленін жив, то Сталін і його зліквідував би». Може й правда, бо боротьба між московсько-большевицькими ватажками також безпощадна й кривава, отже Сталін міг зліквідувати Леніна, або Ленін — Сталіна. Як відомо, Ленін — ще перед третьою атакою паралічу — гостро виступав проти «Комісара Інспекторату», що його видумав Сталін для контролю партії та цілого бюрократичного большевицького апарату. У своєму testamentі, що став відомий аж по смерті Сталіна, Ленін пише: «...Пропоную товаришам усунути Сталіна і знайти на його місце терпеливішого, лояльнішого, чемнішого й уважнішого, не такого капризного». Троцький за кордоном писав, що Сталін отруїв Леніна. Якщо справді так, то Сталін добре замаскував свій учинок і сховав «кінці у воду». Кілька днів після смерті Леніна він звеличував його у своїй статті «Комуністична стратегія і тактика».

Щоб подати характеристику Сталіна і з'ясувати його вчинки — треба чималих зусиль, бо просто бракує людських слів. До тих, що особисто знали досить добре Сталіна, належить і югославський комуніст М. Джілас, що тричі їздив до Москви, як «паломник» до «братнього народу й до центру соціалістичної революції» і кожний раз все більше розчаровувався. У своїх спогадах «Розмови із Сталіним» він, між іншим, пише: «Сталін — найбільший злочинець в історії», «історія не знає брутальнішого й цинічнішого деспота, як Сталін», що «був монстером». «Коли Ленін і Троцький ідентифікували себе деякою мірою з історією, то Сталін зігнував і історію, і теорію», він «ідентифікував себе з державою, із його становищем, аж врешті сам став державою... У його збожеволілому умі кожний, хто думав інакше, був зрадником і шкідником». Джілас уважає Сталіна за параноїка, охопленого манією за всяку ціну втримати у своїх руках владу, а хто був небезпечний для нього, той мусів загинути.

Відвідуючи Кремль, Мекку комунізму, Джілас бував на обідах у Сталіна, що тривали від 10-ої год. увечорі до 6-ої уранці. За столом, крім Сталіна, сиділи його співробітники та вірні собаки-раби, що обговорювали й полагоджували всі державні справи. Точно, як згряг гангстерів, готуючись до грабежу якогось банку. Завжди на таких «обідах» був і Сталінів найближчий супутник Молотов, якого Черчіл назвав «комплектним модерним роботом». Джілас признається, що власне під час обідів у Сталіна розвіялась його примітивна віра в те, що «західний капіталізм — непоправний ворог прогресу». Він мав чудову нагоду пригланутись Сталінові зблизька і каже, що він зовсім не був таким, яким його малювали на портретах; насправді був малим, незграбно збудованим — короткий тулуб, довгі руки й ноги, широкі уста, чорні зуби, блідий, жовті очі, з яких світилася підозра й злоба. Говорив чужим російській мові акцентом. Мабуть тому, Сталін не любив показуватись публічно. Ні освітою, ні інтелектом не відзначався. Відчував свою меншевартість, що також спричинювалось до його жорстокої і безпощадної реакції.

Сталін не знав творів Маркса, але досить добре знав твори Леніна і часто їх інтерпретував, головню у двох своїх працях: «Підстави лєнінізму» (1924 р.) і «Проблеми лєнінізму» (1926 р.). Головним лєйтмотивом обидвох згаданих Сталінових творів є роля партії без фракцій, як найвища форма класової асоціації. Але такого «вчення», як «сталінізм» насправді нема, бо Сталін нічого нового не дав, а тільки інтерпретував «учення» Леніна, часто зовсім навмання. Стиль Сталінових «праць» кострубатий, сухий і монотонний. Повторює ті самі фрази і слова, немов б'є молотком по цвяху, ще раз і ще раз уживає тих самих «аргументів». Проте Сталін значно причинився до збагачення теорії про «побудову соціалізму в одній країні». Повністю перетворив марксизм-лєнінізм на безкомпромісовий, бездискусійний догматизм, що «від Маркса, Енгельса і Леніна не можна чекати відповіді на всі проблеми». Гострота і цинізм Сталіна говорять про постійний його неспокій, постійне блукання і збочення. Він відкрив і «зраду революції», поєднавши Маркса з азійсько-візантійською традицією, і повністю здійснив поворот до автократії, що його започаткував ще Ленін. Отже, відновив російську традицію, бо Росія, крім автократизму (самодержавства) іншого ладу не знала.

Тож не дивно, що серед таких революціонерів, як Ленін і Сталін ніколи не було ясного розрізнення між соціалізмом і звичайною московською тиранією та сліпим реакційним колом. На деспотизм вони відповідали деспотизмом. У їхніх душах було постійне роздвоєння: дворяни-мужики, большевики-меншевики, азіяти-європейці. У реалізації «соціалізму» їм завжди бракувало організованого європейського робітництва, тому й вирішили за всяку ціну «наздогнати й перегнати» Європу. Без сумніву, Сталін «перегнав», але не Європу, а торттури й деспотизм царів Петра і І. Грозного. Він (Сталін), головний експропріатор, гангстер-горлоріз на Кавказі, пройшов неймовірну практичну школу

деспотів. Великий вплив на нього, як і на всіх російських революціонерів, мав твір Арцибашева «Санін» (1907 р.) — апотеоза аморальності, самогубства, фізичних оргій, цинічного висміювання політиків, принципів, законів, чесноти, рівноваги духу, духового життя, релігійності й іdealізму. Другим твором, що мав значний вплив на формування світогляду Сталіна, був «Вороний кінь» Б. Савінкова (1909 р.). В цьому творі Б. Савінков, між іншим, ставить питання і відповідає: «Чому я вбив? Чи це має якесь значення? Я ж на межі життя і смерті, а там, де панує смерть, нема закону, бо закон стосується тільки до життя». Отже, вбити це те саме, що закурити цигарку. Це просто почуття насолоди з чужих страждань, як писав маркіз де-Сад (від імені якого походить «садизм») у Франції: «Щастя тільки в тому, що хвилює, а єдина річ, яка хвилює — це злочин». Власне на такій моралі формувався Сталінів характер і світогляд.

Ленін відкликався до Маркса, Сталін — до Леніна. Саме Сталін викарбував із «вчення» Леніна — «ленінізм», і це окреслення існує донині. Різниця між тими ватажками була тільки в тому, що Ленін давав переважно тимчасову розв'язку, а Сталін адоптував її як віру, накинувши цю догму всім поневоленим народам в СРСР з допомогою терору-садизму. В часи Сталіна на всіх московсько-большевицьких установах, на червоному полотні, було виписане його гасло-наказ: «Вивчаймо вчення Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна!» Отже, Сталін був останнім живим авторитетом, з ним найтісніше пов'язані такі поняття, як держава, партія, бюрократія і сервілізм. У своїй праці «Проблеми ленінізму» він пише: «Пролетаріатові потрібна партія для того, щоб встановити диктатуру і втримати її». Натомість «існування фракцій незгідне з єдністю партії та основами дисципліни». Такий самий принцип він вклав і в свою аграрну політику, а в національній політиці повністю спирався на національно-шовіністичні, імперіалістичні традиції російського народу.

Внутрішні зударі між Сталіним і Троцьким та іншими більшовиками були зумовлені деякими різницями у поглядах і тактиці. Емоційний та імперативний характер Троцького був протилежністю до прихованого характеру Сталіна, що відразу намагався накинути диктатуру партії, точніше — свою власну. Натомість Троцький допускав існування у партії фракцій та більші впливи т. зв. советів.

Головною проблемою Сталіна була «побудова соціалізму в одній країні», чого не передбачали Маркс і Ленін. Сталін казав, що «часи змінилися і все провадить не тільки до можливості, а й до konieczности перемоги пролетаріату в одній країні». А «основним завданням переможної революції в одній країні є розгортати свою дію і допомогти революціям в інших країнах». На його думку, «жовтнева революція — це перша стадія світової революції і могутня база для її розгортання». В останній своїй праці «Марксизм і лінгвістика» Сталін каже, що «революцію здійснено з ініціативи сили, що існувала, та завдяки під-

тримці більшості селянських мас». Очевидно, таке твердження є тільки одним із зразків сталінської брехні. У воєнні роки комунізму, себто цілковитого економічного занепаду, Ленін із Бухаріним та Риковим оголосили т. зв. нову економічну політику (НЕП), щоб з допомогою приватної ініціативи рятувати себе і свою імперію. Сталін мав за завдання зробити відворот і довести до перемоги колективного господарства над індивідуальним. Згідно з твердженням Леніна ще в 1919 році, «спокійне життя не можливе так довго, як довго побіч соціалістів живуть і капіталісти». Сталін, вірний Ленінів учень, на 14-й конференції компартії 1925 року висунув тезу про «побудову соціалізму в одній країні», а в 1928 році оголосив, що п'ятирічний план (п'ятирічка) мусить бути виконаний за чотири роки. Для реалізації п'ятирічки він використав весь свій партійний і державно-бюрократичний апарат, себто силу і терор. Троцький у той час ще далі жив ілюзіями й вірив, що Європа вже дозріла до пролетарської революції.

Сталін відкинув погляд, що Росія відстала від Європи. У своїй праці «Підстави ленінізму» писав, що — як наслідок існування імперіалізму — «кожна країна дозріла до соціалізму, тому пролетаріят може збудувати соціалізм і без світової революції», якщо захопить владу в свої руки. Троцький, натомість, далі проповідував «перманентну революцію» в усіх країнах світу, тому антагонізм між ним і Сталіним постійно поглиблюється. Сталін казав, що «Росія досить міцна, щоб стояти на власних ногах». Дзержинський, Зінов'єв і Каменев не погоджувалися з цим твердженням. Сталін називав їх «агентами фашизму», хоч мусів визнати, що «перемога соціалізму ще не повна, бо довкола ворог».

В 1946 році Сталін, як відомо, говорив уже й про можливість коекзистенції із диверсійними силами на Заході, якими керували комуністичні партії. Отже, непримиренність або співжиття двох світів — соціалістичного і капіталістичного — це тільки різна інтерпретація марксо-ленінської діалектики. Троцький, наприклад, казав, що Сталінова теза про «побудову соціалізму в одній країні» — дрібнобуржуазна доктрина».

Комінтерн, як центр комуністичного руху в світі, до 1929 року ще не був повністю опанований Політбюром, на його форумі відбувалися здари поглядів Троцького, Зінов'єва, Бухаріна, Каменєва, Рикова та інших ватажків. У 1929 році Сталін, з допомогою Молотова, Мануїльського й Кудзініна повністю опанував Комінтерн. Це був остаточний розгром «опозиції» в компартії і Сталін вирішив, що вже час прибрати до своїх рук і Комінтерн.

Коли в 1939 році Сталін підписав із Гітлером пакт про ненапад, то це був болючий поличник для всіх європейських і неєвропейських комуністів. А Сталін бундючно заявив: «Росія незабаром буде досить сильна, щоб провадити світову революцію, а не ждати її». Він інтенсивно почав розбудовувати державну машину, бо — згідно з марксистською діалектикою — розвиток держави мусить досягнути найвищий рівень, щоб потім держава «вдумерла». «Це основна протилежність», казав Сталін, але він забув, що згідно з марксистською доктриною розвиток держави

повинен дійти до вершка за капіталізмом, а не за соціалізмом. Користуючись марксистською діалектикою, Сталін інтерпретував марксизм по-своєму й казав, що «хто цього не розуміє — той мертвий для марксизму».

На 17-ій конференції компартії у 1934 році Сталін заявив, що «не треба дивитись за клясово-марксівськими формулами, а тільки за готовими розв'язками». Власне тому сталінська конституція з 1936 року була побудована на «державному принципі», у протилежність до ленінської конституції з 1923 року, в основі якої був принцип марксистський.

У «Проблемах ленінізму» Сталін каже, що «основна річ у Леніна — це диктатура пролетаріату», а партія — «тільки головна керуюча сила». Але згодом Сталін відкинув слово «пролетарі» і в сталінській конституції із 1946 року його замінено словом «робітники». У 1952 році на 19-му конгресі компартії на пропозицію Маленкова відкинено і окреслення «большевики».

Коли в 1925 році на 14-му конгресі компартії була пропозиція, щоб компартія мала у своєму складі 90% робітників, з яких повинна створитися нова большевицька еліта, то Сталін назвав цю пропозицію «ідіотизмом». На 17-му конгресі компартії 1934 року було тільки 9% робітників. Необмежена влада опинилась у руках Політбюра, що його після 19-го конгресу в 1952 році перейменовано на «Президію», що складалася з 11 членів (Центральний комітет складався із 126 членів).

Національні центральні комітети, як і політбюра, завжди визначувала Москва. Так на практиці виглядала «диктатура пролетаріату», хоч Сталін писав, що «тільки за диктатури пролетаріату можлива дійсна свобода для експлуатованих». Енгельс у своїх працях писав, що колективізація селян потриває цілі сторіччя, а сталінська колективізація стала найбільшим кошмаром 20-го століття. Наприклад, Україна заплатила за неї жахливу ціну — 7 мільйонів жертв сталінської колективізації. Подібний процес усупільнення землі відбувся і в червоному Китаї під проводом Мао Тсе-Тунга.

Після т. зв. жовтневої революції Сталін був першим комісарем національностей. Він ще в 1913 році, на спеціальне доручення Леніна, написав працю «Марксизм і національне питання». З тою метою був виїхав до Відня, де йому помагали Бухарін і Троянський.

В 1918 році Мартов писав, що «Сталін був усунений із партії за те, що займався «ексами». Натомість Сталін у своїй «Автобіографії», написаній пізніше, каже, що його ніколи «не поставлено під суд партії» ані не усунено з її рядів.

Ленінові був потрібний слухняний грузин, Сталін, не тільки для різних «ексів», а також для розробки національного питання. Тому в листі до Горького в 1913 році Ленін назвав Сталіна «чудовим грузином». Він кооптував викиненого з партії Сталіна до Центрального комітету, без будь-яких виборів на конгресі, і доручив йому зайнятися

національним питанням, яке з вибухом війни буде мати особливе значення.

Сталін повністю виправдав надії Леніна. Завжди цікавився національним питанням, відповідно до тактики і потреб компартії. Але насправді, він був не тільки байдужим до прагнень поневолених народів у російській імперії, а навіть глузував із них.

Як відомо, Маркс і Енгельс були просякнуті німецьким упередженням до слов'ян, не зважаючи на те, що в «Комуністичному маніфесті» є мова і про волю народів. Ленін дивився на національне питання очима великороса. Федір Тютчев — поет, дипломат і слов'янофіл — писав: «Російська імперія має три святі столиці — Москву, Петербург і Константинопіль. Де ж її межі на півночі та сході, на півдні та заході?.. Від Ніла аж по Неву, від Ельби аж по Янгтсе, від Волги до Ефрату, від Гангу до Дунаю — це російська імперія і вона перетриває віки». В тій імперії Тютчева панував візантійський принцип цезаропапізму, просякнений монгольськими традиціями безмежного послуху й підкорення. Зразком може нам послужити й «революціонер» Гапон, що зібрав 100-тисячну масу й повів її до «дорогого батюшки царя» просити «ласки». Ленін, покищо, не думав про збільшення території російської імперії, але й не хотів розподіляти її чи зменшувати. Сталін ішов слідами свого вчителя, заявивши, що — буцімто — «ні одної стопи чужої землі не хочемо, але і своєї не дамо». Згодом, головню під час другої світової війни, його «апетит» на чужі землі зовсім змінився.

Берестейський договір, що його підписали большевики на доручення Леніна, насправді не мав для них жодного тривалого значення. Він був вимушений обставинами. І коли Ленін все ж не відкидав провідної ролі революції на Заході, то Сталін повністю оперся на московський націоналізм, піднісши його до зеніту. Все, що московське стало для нього найкращим. Почалось прославляння А. Невського, Петра I, Суворова, Кутузова та багатьох інших «історичних героїв» московської історії царських часів. Такою стала його офіційна політика. Заходу він не знав, ані не розумів. Не володів жодною європейською мовою, говорив тільки по-московськи із сильним кавказьким акцентом. Як бачимо з його дальшої біографії і діяльності, він створив специфічний московський національно-шовіністичний комунізм, згідно з московськими імперіялістичними і месіаністичними традиціями. На його думку, існує два націоналізми — буржуазний і пролетарський. Тому в колоніальних країнах націоналізм треба підтримувати, але в «батьківщині пролетарського світу» його треба знищити. Сталінська конституція з 1936 року обіцяє всім народам СРСР право на відокремлення, захист демократичних прав індивіда — свободу слова, збереження таємниці листування і телефонів, свободу зборів, захист від несправедливого арештування тощо, «якщо все це є в інтересі робітників». Про вартість тих конституційних «прав» і «обіцянок» говорять факти з практичного життя в СРСР.

Поразку московської царської фльоти під Цусімою 1904 року Ленін був прийняв із задоволенням, надіючись, що вона (поразка) може викликати революцію, натомість Сталін у 1945 році, після поразки японців, заявив, що «поразка російських військ 1904 року була залишила глибокий слід в умах нашого (російського) народу», себто Москва чекала нагоди, щоб помститись за неї. А про Албанію у післявоєнні роки він висловився перед югославською делегацією у Москві так: «Хто такі албанці? Чому вони не слов'яни? Ви ж можете їх проковтнути!»

Окремою сторінкою кривавої книги сталінської національної політики є його жорстока ліквідація т. зв. українізації в Україні. Сталін казав: «Ми 50-100 років позаду заавансованих країн і мусимо наздігнати їх за 10 років або вони нас розвалять». Він такою мірою розпалив московський націоналізм-шовінізм, що навіть усі великі відкриття в науці почали приписувати московським ученим. Кампанію Жданова проти жидів-«космополітів» також інспірував Сталін.

14. Диктатура пролетаріату на практиці

Сталін народився 1879 року в Горі (Грузія). Його батько — швець, а мати — побожна міщанка, що хотіла дати своєму синові духовну освіту. Грузія вела визвольну війну з Росією. Хоч фізично була підкорена, проте ненависть грузинів до москалів і спротив їхньому пануванню не припинялись.

Про молодість Сталіна знаємо мало. Ще з молодих літ, здається, мав спаралізовану ліву руку, тому був звільнений від військової служби. Був питомцем духовної семінарії у Тифлісі, але коли студенти вбили ректора — його викинули із семінарії.

З того часу Сталін почав займатися чорною діяльністю. Бувши безробітним, попав під вплив лівих партій, головню меншевиків, що домінували на Кавказі. У 1902 році був арештований у зв'язку з якоюсь грабіжжю. Спочатку сидів у тюрмі в Батумі, а потім його вивезли на Сибір. У 1904 році втік із Сибіру і знову появився на Кавказі. Тут зустрівся з Красіним і Каменєвим, але його відношення до Леніна та інших соціал-демократів ще не було ясне. Якийсь час, здається, працював у бакінській друкарні, що була в руках соціалістів. Власне з цієї друкарні виходили такі брошури, як «Комуністичний маніфест», «Ерфуртська програма» Кавтського, «Війна і революція» Парвуса та «Що робити?» Леніна.

Як Сталін, так і його біографи перебільшують його роллю тих часів. Енуکیدзе, що був написав книжку «Життя Сталіна», став знищений разом із його книжкою, бо Сталінові не все подобалось у ній. Він вислав на Кавказ свого гиця Лаврентія Берію, щоб винищив усіх тих, що знали Сталіна з часів його життя на Кавказі. Доручення Сталіна Берія виконав дуже старанно. Він «зібрав» свій власний матеріал і написав «Про історію большевицької організації на Закавказзі», піднісши роллю Сталіна до найвищих меж. Це саме зробив і Ярославський.

Після «чисток», зникло назавжди багато тих, що знали Сталіна, включно з Каменевим, що був другом Леніна з паризьких часів (1910 рік). Перебуваючи на Сибірі, Сталін був вислав «привіт Леніну, Каменеву та іншим», але в 1941 році прізвище Каменева зникло із Сталінових «Зібраних творів». Він сам приготував їх до друку, тому годі шукати в них правди про самого Сталіна.

Сталін дуже не любив окреслення «азійський деспотизм», тому воно зникло з ужитку. Щойно після пакту з Гітлером, коли Сталіна відвідав японський міністер закордонних справ, він з тактичних мотивів заявив (японському міністрові): «Ми обидва азіати».

Не зважаючи на те, що Сталін привласнив собі ім'я «Коба» — легендарного героя в боротьбі за волю Грузії, він насправді жорстоко розгромив грузинську національну революцію в 1921 році. До своєї батьківщини Грузії не мав жодного сантименту. Хоч кілька разів був за кордоном, проте залишився комплектним безбарвним провінціалом, що жадібно й заздрісно сприймав усе, що московське.

Наполеон, корсиканець, будував французьку імперію, Карло Великий, флямандець — римську, а Сталін, грузин — московську. Все ж він був між ними чудацьким виїмком. Перша Сталінова жінка, Сванідзе, була релігійною, католичкою, померла 1911 року. Тоді Сталін виїхав із Кавказу, залишивши там свого сина Якова. Друг дитинства Сталіна, Іремашвілі, з того приводу писав: «Коли Сталін поховав свою жінку, він утратив останній слід людського почуття».

В той час на чолі Всеросійського бюро большевиків були Риков і Літвінов. У Петербурзі виходила газета «Новая жизнь», що її редагували Літвінов і Красін. Літвінов був купчиком-гандлярем, а Красін — багатим купцем, що фінансував різні большевицькі трансакції. Троцький видавав тоді газету «Начало».

Великим страйком 1905 року керували большевики з Баку, між якими був і Сталін. Як несміливий провінціал, він уперше зустрівся з Леніном в Таммерфорсі, а потім на 4-му конгресі у Стокгольмі, де прийшло злиття большевиків із меншевиками і ухвалено резолюцію проти експропріацій. Сталін захищав Леніна, а Ленін постійно використовував його в різних експропріаційних, дуже секретних, махінаціях. У 1906 році Сталін брав участь у лондонському конгресі, де знову меншевики здобули перемогу, схваливши резолюцію проти терористичних актів. Проте Ленін і Сталін далі займалися експропріаціями і терористичними акціями.

На лондонському конгресі Сталін уперше зустрівся з Троцьким, своїм майбутнім смертельним ворогом, що в той час був утік із Сибіру, засуджений на досмертну каторгу.

В 1908 році Сталіна заарештувала царська поліція і вислала — разом із Орджонікідзе — у Сибір. Звідти втік і брав участь у видаванні «Бакінського пролетар'я». У 1910 році Сталін домагався, щоб центр пролетарського руху перенести до Росії. Тоді був знову заарештований

і знову втік. Після вбивства Столипіна Сталіна засудили на три роки і вислали до Вологди, звідки також утік. Покинувши «загорячий» для нього Кавказ, співпрацював із газетою «Правда» в Петербурзі. Врешті ще раз заарештований і засланий у Сибір, Сталін знову втік і брав активну участь в агітації під час виборів до Думи в 1913 році, коли до Думи вибрано 6 большевиків і 7 меншевиків.

Ленін викликав Сталіна до Кракова і доручив йому їхати до Відня, щоб працювати над проблемою національностей. Згодом Сталін хвалився, що був «другим» після Леніна, але насправді він сповняв тільки роль слухняного емісара. В той час він був дуже ортодоксальним і марксизм уважав за ключ до розв'язки всіх проблем. У Відні зустрівся з Бухарінін, Троянновським і Троцьким, який уже тоді виступав проти праскої конференції, що відбулася повністю під впливом Леніна, назвавши її «ошуканством і узурпацією» Леніна. У Відні Троцький видавав свою газету «Правда». Сталін вже тоді зненавидів Троцького, що був блискучим промовцем, мав велику ерудицію і відзначався чванливими манерами. Вернувшись до Росії, Сталін знову попав у тюрму завдяки провокаторові Малиновському — другому вірному емісарові Леніна. Засланий на Сибір, перебував там аж до вибуху революції.

2-го березня 1917 року цар зрікся престолу, а великий князь Михайло також зрештигував. Ліберал-меншевик, князь Львов, сформував тимчасовий уряд, призначивши Керенського міністром війни, а Мілюкова — міністром закордонних справ. Петроградський «Совет робітників і солдатських депутатів» підтримав цей тимчасовий уряд.

В той час до Центрального комітету большевиків належали Молотов, Шляпников і Залуцький. Сталін, вернувшись із Сибіру, перебрав разом із Каменевим газету «Правда». На Всеросійській конференції большевиків, що відбулася в березні 1917 року в Петрограді, Сталін ще не знав, яке становище зайняти у зудах між большевиками і меншовиками. Відбувалися палкі дискусії, а він мовчав.

Коли Ленін вернувся до Петрограду, кооптував Сталіна до Політбюро і після т. зв. жовтневої революції призначив його комісаром національностей. Держинський був проти «національного сепаратизму», але хитрий Сталін заявив: «А хіба боротьба Ірландії проти Англії — не революційна?» Вплив Сталіна, а разом із тим і його сила — зростають, бо серед розгаражкованих революційних опонентів був холоднокривним і спокійним. Може й тому йому вдалося стати наступником Леніна, не зважаючи на те, що у своєму завіщанні Ленін був висловився рішуче проти Сталіна та його Інспекторату. Сталін, як член Політбюро, керував і організаційним бюро, отже мав у своїх руках усі партійні кадри.

Після смерті Леніна, Сталін став генеральним секретарем. Політбюро ухвалило не оголошувати Ленінового тестаменту. Діставши владу в свої руки, Сталін почав остаточно закріплювати «велику й неподільну Росію», що була мрією білої російської еміграції. Хоч консти-

туція із 1923 року ще говорить про «союз республік», а не про «федерацію», проте це окреслення «союз» призначене тільки на експорт. Відроджену Українську державу безпощадно знищено, це саме сталося з грузинською та іншими відродженими національними республіками. У внутрішньо-партійних зударях Бухарін і Троцький ніби підтримували українську більшовицьку опозицію, проти якої рішуче виступили Сталін, Каменев і Зінов'єв.

В той час, коли Сталін став генеральним секретарем, партія мала 400 тисяч членів. Він почав оточувати себе своїми довіреними людьми, відсуваючи «непевних». Заявив, що «партія це не товариство дискусантів», що «Росія оточена імперіялістичними вовками». Дзержинський, що ще за життя Леніна криваво розправився з меншовиками і чорносотенцями, запропонував Політбюрові зайнятись «непевними» більшовиками, але Троцький відкидав таке домагання. Все ж «трійка» — Сталін, Зінов'єв і Каменев — іде своїм шляхом, тому 46 комуністів, на чолі з Троцьким, склали заяву проти «трійки». Сталін обвинувачує Троцького, каже, що він «хоче зайняти місце Леніна», а Троцький обвинувачує Сталіна, каже, що «ніхто не має права тероризувати членів партії».

Щоб зміцнити свої позиції, Сталін звертається до мертвого Леніна, чинить усе можливе, щоб якнайвище піднести його культ. Так мавзолей Леніна, на зразок візантійських традицій, стає Меккою для віруючих у Леніна атеїстів. На другому конгресі «Советів» Сталін прочитав присягу вірності Ленінові. Такий акт був потрібний Сталінові для скріплення власного авторитету. А за той час Каганович розправлявся з непокірною Україною і залізною рукою запроваджував свої злочинні порядки, винищуючи українську інтелігенцію та український національно-свідомий елемент, головню учасників Визвольних змагань.

На партійній конференції Сталін оголосив «шість помилок тов. Троцького»: 1) діє понад голову Політбюра в ролі супермена, 2) не каже ясно, чого хоче, 3) бунтує молодь, 4) став трубадуром дрібнобуржуазної інтелігенції, 5) піддержує фракції і групи, 6) постійно критикує партію. Конференція компартії засудила Троцького разом з «опозицією». Це був початок відвертої боротьби між обидвома опришками — Сталіним і Троцьким — за владу.

Троцький з опозицією підчинився партії, все ж не розкався. У той час його боялися більше ніж Сталіна, називали «Дантоном». Хитрий Сталін грав ролю примирливого й зрівноваженого оптиміста, як вірний ленінець, нацьковував Зінов'єва і Каменева проти Троцького і, притаївшись, чекав відповідної нагоди, щоб остаточно розправитись із своїми противниками. Тим часом Троцький атакував Зінов'єва і Каменева, використовуючи їхні минулі суперечки з Леніном. Каже, що «Німеччина була зріла до революції, але німецькі комуністи вели себе, як малі діти». Зінов'єв і Каменев відповідали Троцькому гостро й задержувато, користуючись підтримкою Сталіна.

Щоб зміцнити курс своєї політики, Сталін стягає з обігу «Підстави ленінізму», написані 1924 року, як «перестарілі» і на 14 конференції компартії в 1925 році гостро виступив проти «лівих» елементів. Домагається підтвердження догми «про побудову соціалізму в одній країні». Каже, що Росія має великі можливості й велике майбутнє перед собою, треба тільки розбудувати індустрію і армію. Перманентна революція — не для Росії, Троцький — авантюрист. Росія вже не є периферією Європи. Сталінову теорію підтримав Бухарін. У той час до Політбюра належали Сталін, Зінов'єв, Каменєв, Троцький, Бухарін, Риков, а згодом — Молотов, Ворошилов і Калінін.

Внутрішньо-партійна боротьба перешкоджала Сталінові реалізувати силою його економічні плани, тому він вирішив за всяку ціну позбутися своїх противників. Насамперед усунув з Політбюра Зінов'єва, а потім Троцького. Викинув Зінов'єва і з проводу Комінтерну. Коли згинув Фрунзе, заступник Троцького, Троцький обвинувачував Сталіна, що він причинився до смерті Фрунзе. Тоді Троцькому та його прихильникам загрозили, що викинуть їх із партії. Троцький, Зінов'єв, Каменєв, П'ятаков, Сокольніков та інші склали заяву про свою лояльність.

В 1927 році, в річницю т. зв. жовтневої революції, Троцький і Зінов'єв влаштували у Москві демонстрацію проти Сталіна. На пропозицію Сталіна їх викинули з партії.

На 15-му конгресі усунено з компартії 75 опозиціонерів. Троцького депортували до Алма-Ати, Раковського — до Астрахані, а Зінов'єв, Каменєв та інші розкаялися, але конгрес компартії не прийняв їхньої заяви. В Політбюрі залишилися Сталін, Бухарін, Риков і Томський, проте внутрішня боротьба тривала далі. Бухарін із «правою» опозицією пробував припинити масову чистку, назвавши Сталіна Чингіс-Ханом. 18-го січня 1929 року Сталін дав наказ вигнати Троцького з Росії, Рикова усунути з посту прем'єра, Томського з посту лідера профспілок, а Бухаріна з проводу Комінтерну. Всі вони, за винятком Троцького, розкаялися.

У 50-ліття Сталіна в його руках опинилася необмежена влада і проголошено, що «Сталін — це Ленін сьогодні». З великим пропагандивним шумом оголошено першу п'ятирічку відбудови індустрії. В Україні почали будувати Дніпрельстан. До сіл кинено увесь партійний актив силою запроваджувати колективізацію і забирати у селян увесь хліб. З голоду вимирають мільйони селян і села перетворюються на пустелю. А в організованих колгоспах повне безладдя — бракує реманенту та робочої сили. Голодні селяни тягнуться до міст жебрати кусок хліба.

Найважчий удар колективізації був скерований на Україну, проти українського селянства. Разом із запровадженням колективізації, Сталін хотів знищити й український націоналізм та глибокі українські національні традиції, що зберігалися головню в селах.

На 16-му конгресі компартії, що відбувся 1930 року, Сталін бундючно заявив: «Ми напередодні перетворення нашої країни з аграрної на індустріальну», «нема таких твердинь, яких комуністи не могли б здобути». Саме в той час появилася і відома його цинічна стаття «Заворот від успіхів», у якій він нібито остерігав тих, що надто ревно почали «будувати соціалізм».

В Україні Сталінів сатрап Постишев жорстоко розправлявся з українською інтелігенцією, промощуючи шлях до повної колективізації. Тюрми й концтабори наповнилися сотками тисяч безневинних людей, що пропали без жодного сліду. Прийшов кінець і т. зв. українізації. Навіть Скрипника, комісара освіти в Україні, Постишев оскаржив за «буржуазний націоналізм» і він скінчив свою кар'єру самогубством. У той час, коли по дорогах валялися трупи померлих із голоду людей, підсовєтська преса прославляла «героїв праці». Сталінський терор набирив апокаліптичних розмірів. А російська еміграція раділа й прославляла Сталіна, як «великого будівничого нової Росії, об'єднувача російських земель».

Маркс писав, що «сила — повитуха кожного старого суспільства, вагітного новим». Диктатура Робесп'єра, як знаємо, тривала тільки 4 місяці, а Сталінова — майже тридцять жахливих років. За той час він не тільки винищив «стару гвардію», а й нову перетворив на автоматів-рабів. Розміри Сталінового терору значно перевищували колишні царські стандарти. Він став абсолютним можновладцем, диктатором-тираном, що давав такі злочинні накази, які сам хотів.

Зінов'єва, Каменєва й інших викинено з партії і заслано на Сибір. В 1935-1937 роках з партії усунено сотки тисяч членів. Сталіна підтримували Молотов і Каганович. Назву ГПУ змінено на Комісаріят внутрішніх справ, але суть залишилася ця сама. Після вбивства Кірова в Ленінграді, терор зміцнівся. На місце Кірова прийшов Жданов, такий же самий кат і вірний слуга Сталіна.

Жданов уважав себе й за «експерта» літератури та мистецтва, почав запроваджувати офіційний стиль соцреалізму. Тих, хто не притримався цього стилю — переслідували. В перші роки по т. зв. жовтневій революції в літературі були проявилися деякі нові напрямки — Маяковського, Блока, Пастернака, Шостакова і Прокоф'єва, а в Україні — Пролітфронту і футуристів. Соцреалізм відзначався примітивізмом, шаблонністю і партійною деклямацією, таким він залишився до наших часів. Еренбург, після смерті Сталіна, писав: «Вони не платять за ідеї. Все, що одержиш за ідеї — це зламаний карк. У книжці треба ідеології» («Відлига»). Покінчили самогубством Єсенін і Маяковський, а в Україні — Хвильовий.

Сталін не тільки не розумів мистецтва, а й боявся його. Висував інших, щоб «прочищували» літературу і літераторів, а потім сам їх ліквідував. Ярославський називав Сталіна «батьком усіх», а Кіров писав, що Сталін «найбільша людина всіх часів», не зважаючи на це, він також — як кажуть — став жертвою Сталіна.

1936-го року Сталін оголосив свою конституцію, як найбільш «поступову» й «великодушну», очевидно, тільки на папері, без жодного практичного значення. Тоді він заявив, що «СССР — це великий крок людства вперед». Який цей «крок» не був — уперед чи назад, але через гори трупів і ріки пролитої крові. Проте всі ці найбільші злочини в історії людства підсовєтська преса прикривала штучною реторикою.

Сталін рідко виступав публічно, він оточив себе німбом величчя й кожне його слово, банальне й нудне, придворні агітатори-пропагандисти повторяли, як папуги, по цілій Сталіновій імперії. Були це жахливі роки Єжова, звіроднілого Сталінового сатрапа, коли ні одна жива людина не була певна за своє життя. Навіть смерть Горького підозріла, кажуть, що його отруєно, бо підозрівали у змові проти Сталіна. Єжов знищив і Ягоду, але потім також став жертвою сталінського терору, як «шпигун і ворог народу», бо забагато знав про Сталінові злочини.

Судять і таких большевицьких кривавих ватажків, як Зінов'єв, Каменев, Тухачевський, Риков, Бухарін, Раковський, Томський, Смирнов, Пятаков, Ягода та інші. Прокурор Вишинський вимагає «розстріляти їх, скажених собак». Очевидно, всіх їх розстріляли, хоч більшість із них були колишніми співробітниками Леніна. Адже, напр., Бухаріна Ленін був назвав «улюбленою дитиною революції». У 1937 році нагло «помер» і Орджонікідзе, що часто сперечався із Сталіним. У Політбюрі залишилися: Сталін, Молотов, Каганович, Ворошилов, Куйбишев, Косіор, Рудзутак, Мікоян і Андреев.

Боявся Сталін і армії, тому і в ній провів відповідну «чистку». Маршала Тухачевського обвинувачено за видуману «змову» з Гітлером і знищено разом із Гамарником та Якором, що був головним командиром червоної армії в Україні. Блюхер, головний командир далеко-східньої червоної армії, що підписав присуд смерти на Тухачевського, також став знищений. А за ним пішли «під стенку» 3 маршали, 13 генералів і 65% старшин цілої армії, як «собаки закордонного імперіалізму». Як згодом виявилось, не Тухачевський «змовлявся» з Гітлером, а самий Сталін. Наслідком змови Сталіна з Гітлером був пакт приязні в 1939 році, а далі — розподіл Польщі та «визволення Західньої України». Сталін пішов тим самим шляхом, яким ішов Ленін, що за німецькі гроші робив «жовтневу революцію», надіючись на революцію у Німеччині та використання «дурних німаків». Підписавши союз із Гітлером, Сталін сподівався, що Гітлер «зломить карк» і Європа стане відкритим полем для поширення московської експансії. Частинно, хоч і дорогою ціною, його сподівання виправдались.

Криваві розправи Сталіна не обмежувалися кордонами його імперії, бо він однаково не довіряв і закордонним комуністичним ватажкам. Так були знищені й Беля Кун, Нойман, майже всі члени ЦК компартії Польщі та члени ЦК компартії західньо-українських областей. Нойман у Німеччині закликав «бити фашистів», а Сталін викликав його до себе і зліквідував. Німецька компартія розвалилася, бо «комуністи мусіли

підтримувати нацистів». Сталін, насправді, не розумів нацизму, але грав на міжнародній шахівниці, тому його противником міг стати будь-хто — ворог чи друг.

В 1938 році Сталін написав «Коротку історію комуністичної партії ССРСР», в якій сам визначив собі центральне місце, як другий по Ленінові. Не зважаючи на це, ніхто не відважився заперечити Сталінову брехню. І ця «Історія» стала офіційною догмою у школі, пресі, «мистецтві» тощо.

Коли зліквідовано Берію нібито за те, що «він відповідав за масові арешти та ліквідацію невинних людей», а Троцького знищено у Мехіко, Сталін заявив, що «масові чистки скінчилися», бо назрівали події, які примушували його звернути увагу на інші справи. «Найбільший із сучасників», як назвали його Барбюс, Мікоян і Берія, готувався до серйозної партії шахів із Гітлером.

Сталін особисто ніколи не виступав на конференціях Комінтерну, але він завжди і там диктував свою волю і навіть такі європейські комуністи, як Дімітров, Толіятті й Торез слухняно виконували його бажання. Це й зрозуміле: Москва давала гроші, отже вона й наказувала.

Коли Троцький писав, що «Комінтерн не зробить революції і за 90 років», то Сталін казав, що «революційна криза назріває і існування фашизму вже коротке». Коли Троцький за кордоном виступав проти Гітлера, то в Москві сміялися із його виступів. Натомість, Москва за всяку ціну намагалася нав'язати «мирні контакти» з європейськими державами. Вступила до Ліги Націй, підписала пакт про неагресію із Польщею і союз приязні з Чехією та Францією і чекала, коли криза в капіталістичних країнах дасть їй можливість використати повністю коекзистенцію для своєї агресивної мети. Навіть у Китаї, де комуністи вели партизанську війну, Москва наказала їм об'єднатися із Чіян Кай-Шеком для боротьби проти Японії. Ідена, що приїхав до Москви, привітали англійським гімном «God save the Queen», так само урочисто вітали Ляваля і Бенеша.

Під час громадянської війни в Іспанії комуністи у Франції зорганізували разом із соціялістами і соціал-демократами «Народний фронт». Сталін використав його як базу для висилки своїх військ до Іспанії, надіючись, що ця громадянська війна перетвориться на комуністичну революцію і принесе перемогу комуністам. Сталінів висланник Антонов провів чистку в непокірній Каталонії, а потім сам став жертвою сталінської чистки. Комуністи в Іспанії програли, але хитрий Сталін все ж успів вивезти до Москви («на збереження!») еспанський державний скарб. Коли Гітлер окупував Прагу, Літвінов нібито протестував, але незабаром Сталін звільнив його з посту закордонного міністра, як жида, щоб не дразнити Гітлера. Його пост перебрав Молотов. 23-го серпня 1939 року до Москви приїхав Ріббентроп і підписав з Москвою пакт про неагресію та додатковий секретний протокол. 1-го вересня 1939 року червона армія на наказ Сталіна перейшла польський кордон, згідно з домовленням із Гітлером.

(Далі буде)

З ПРЕСОВОГО ФІЛЬМУ МИНУЛИХ ЛІТ**1917 РІК***Вступ*

Щоб зрозуміти поведінку українського офіційного, пацифістично-антимілітаристичного проводу в 1917 році треба пам'ятати про 70 років вегетаріансько-толстовської традиції «Кирило-методіївського братства», про 35 років шаленої й добре усистематизованої Драгомановим пропаганди «модерного москвофільства» і майже чверть століття плекання культу Драгоманова та його москвофільських доктрин. У такій обстанові, в оточенні пересиченим виключно шкідливими для справи відродження нації ідей і програм, заникала сила чару вогненного слова Шевченка, безуспішними були всі спроби ревізії української національної визвольної програми. Вражаючий неуспіх спіткав усі спроби незабутнього Міхновського від 1900-го до 1917-го року, Міхновського, який всупереч усім ерихонським трубам офіційного українства стільки разів розгортав прапор самостійності України...

Для ознайомлення читачів із становищем у 1917 році обмежимося цим разом долею сепаратистичної пропаганди Донцова, що кілька років перед катастрофою 1914 р. приступив до справи повалення божків «модерного москвофільства» в тогочаснім українстві, бо саме відповіді опонентів Донцова, які, переважно, в 1917 році тримали в своїх руках керму влади на Україні, характеристичні для настроїв тієї непереможної драгоманівської отари, що так безприкладно в 1917 році знищила всі можливості реального постання України з мертвих.

Ще кілька років перед світовою війною розпочав в українській публіцистиці Дмитро Донцов свою вперту й одчайдушну боротьбу з пануючим в українських відповідальних політичних колах драгоманівством, яке він влучно охрестив терміном «модерного москвофільства». Спочатку, доки партійні бонзи на це не звернули своєї уваги, виступав на сторінках соціал-демократичної преси — київського тижневика «Слово», потім місячника «Дзвін», згодом — на сторінках літературного місячника «Українська Хата», який у Києві об'єднував яскравіше не окреслені кола молодших кадрів, незадоволених офіційним перестарілим народництвом та русофільством тодішніх українських верхів — з проф. Грушевським і його «Літ. Наук. Вістником» та Чикаленком-Єфремовим із їх щоденником «Радою» — головною фортецею тогочасного «модерного москвофільства».

З приводу протиросійських виступів Дмитра Донцова писав у київськім соціал-демократичнім місячнику «Дзвін» відомий представник

вельми буржуазної «золотої молоді» Лев Юркевич, він же — член центрального комітету української соціал-демократичної партії, знаний своєю відданістю Ленінові й Москві.

І особливо тепер «сепаратизм» може одіграти в нас шкідливу роль, коли цілком очевидно зростає нова хвиля визвольного руху, бо це ставить перед українським відродженням колосальне завдання *самовиявлення* в творчо-політичному процесі перебудови устрою російської держави. Той, хто хоче відірватися від Росії, не може одночасно бути творцем нових у ній порядків і йому залишається одне, а іменно — ненависть Донцова до Росії і невіра в можливість якогобудь поступу в ній. «Нова програма» Донцова, будучи збудована на мінливій і від українства незалежній міжнародній ситуації, не може бути *реальною* програмою широких народних мас і надається тільки для дитячої забавки дражнення мавп реакції «Нового Времені» та «Кієвлянина». На щастя, погляди Донцова не мають жодного успіху серед нашого громадянства... Само собою, що українське робітництво з найбільшою зневагою відкине «нову програму» Донцова, відкине, як маленький, але небезпечний каміньчик, підсунений йому під ноги у його поході за здобуттям нових порядків для нашої держави». (Звертаємо увагу читача на те, що тут соціал-демократичний публіцист під ніжною назвою «нашої держави» розуміє не що інше, як російську державу — тогочасне, себто передвоєнне українство докотилося до стовідсотково-драгоманівського стану: «Ми все ж таки в Росії вдома, свої», як писав Драгоманов в листі до одного із несправедливо забутих тогочасних діячів, Навроцького, в січні місяці 1873 року; див. збірник «За сто літ», т. 1).

«Не може бути двох думок над тим, що перед українським робітництвом, як і перед робітництвом усїєї Росії, стоїть тепер завдання оновлення політичної системи російської держави» (Л. Рибалка-Юркевич: «Українське політичне молодоміщанство», «Дзвін», 1913, грудень, стор. 493).

Чотири роки пізніше шановний п. Юркевич перед самим большевицьким переворотом остаточно збожеволів у Гаппаранді, звідки його перевезли, очевидно коштами і заходами опікуна його — Владіміра Ілляча Ульянова-Леніна, до одної з найкращих московських санаторій для психічно-хворих, де й упокоївся в Марксі літа Божого 1918 року.

Божевільна чи ні, — ця Юркевичівська публіцистика вельми типова для всіх літературних вправ українських марксистів, як передвоєнних, так і сучасних, і не лише для них.

Поруч з цим архитвором Левка Юркевича (українська соціал-демократія взагалі ще й досі пишається своїми «Левками») в цьому ж грудневому зошиті незабутнього «Дзвону» за 1913 рік, отже півроку до майбутнього початку грізної світової завірюхи, про неминучий прихід якої даремно перестерігав стількикрат Дмитро Донцов сонливомрійний український здрагоманений загал, пишається другий архитвір марксівської думки — критика донцівських виступів у статті Валенти-

на Садовського: «Спроба нової національної програми». Для студій над марксівськими «твердолобими» політиками й публіцистами цей твір приносить не менше цінні дані, аніж твори самого великого Левка Юркевича (до речі, у своїй комедії «Натусь» Володимир Кирилович Винниченко, тоді теж один з членів центрального комітету української соціал-демократичної партії і довголітній приятель Левка, виставляє цього Левка явним ідіотом).

Добродій Валентин Садовський писав у відповідь Донцову: «На наш погляд, уявляється безсумнівним, що говорити про виразну анти-українську програму російського ліберального — користуючись терміном Донцова — громадянства нема тепер даних, що прийти до таких висновків можна тільки шляхом узагальнень, які не мають під собою більш серйозного ґрунту. Коли сподіватись, що ця антиукраїнська позиція ліберального громадянства виявиться не тепер, а згодом, то й тоді для припущення цієї можливості потрібні більш серйозні доводи, ніж є для цього в Донцова. Отже, основний і найважливіший аргумент Донцова про неможливість для російського поступового громадянства зайняти сприяюче становище в українській справі й неможливість через це для українства спільної з ним акції, є рішучо не доведений. А між тим, що становище українства в Росії і при теперішньому, і при можливому в будучині відношенні громадських сил є безвиглядне, можна думати про сепаратистичну програму».

На превеликий жаль, політикам типу Вал. Садовського (а він типовий не лише для української соціал-демократії, а й рівною мірою для українських соц.-революціонерів і соц.-федералістів — радикалів-демократів) довести щось протиросійського ніяким чином не було можливе. Єдиним шляхом для порятунку української справи було б радикальне усунення їх від української політики, але це вихід скоріше теоретичний, бо «компактна більшість» у рядах українських політиків належала цим реформованим, модерним москвофілам, і для прориву цього твердолобого фронту потрібні були поважні сили якогось молодечого руху чи руху комбатантів, якого, на превеликий жаль, не спромігся утворити Міхновський в 1917 році, коли надійшла остання хвилина для направи справи відносин — перед прірвою, яку твердолобі нащадки Драгоманова, вирили перед молодістю українською державністю і збудженою в огні українською нацією.

У своїй брошурі, що вийшла на початку 1914 року в Києві пізроку перед початком світової війни — «З приводу одної ереси» — Донцов писав, що перед близькими вже грізними подіями не час розраховувати на «нормальний» біг подій, ані на незмінність статус кво, лише власне на «фантастичні комбінації», на «великі концепції», що драгоманівські надії на майбутню Росію — марні надії, що не в спілці з нею треба йти українцям, лише — проти неї. Але все це було даремне. Ніхто, крім гімназистів старших річників та студентів молодших курсів високих шкіл, принаймні на Наддніпрянській Україні, не звертав —

уваги на ці перестороги Донцова. «Нормальні» люди, себто люди типу Левка Юркевича, Валентина Садовського, Сергія Єфремова, Володимира Винниченка і т. п. уважали, й то цілком поважно й непохитно, що все йтиме «нормальним» шляхом, себто: не сьогодні-завтра в Росії настануть якісь зміни, зростуть впливи російського лібералізму і під впливом зросту цих впливів — золоті грушки та яблука рясним потоком посиплються з «развесистой клюквы» російської державности в широко розтулені роти панів Юркевичів та Садовських. Це — був «нормальний» хід думок «нормалізованих» Драгомановим «благоденствующих» мешканців «Юга Рассії», що самі себе в наївній вірі рахували українцями, тоді, коли в дійсності політично вони були найзвичайнішими російськими лібералами з легкими українськими «симпатіями», чи пак «аспіраціями». Шкода лише, що цих політичних гумористів уважали українцями й ширші кола української людности, а «неписана конституція» лише їм, цим «дзвонарям» та «радянам», давала право на виключне право репрезентації української нації та на ідейне й політичне керування українською нацією. Ціла трагедія в тім, що те покоління, яке зірвало з традиціями гнилої драгоманівщини, яке жадібно підхоплювало сепаратистичні кличі, неготове й незформоване опинилося в самім вирі світової війни і, вже значно винищене, в 1917 році не спромоглося повалити маєстат центральної зради, якою по справедливості треба назвати ту колосальну зраду «клерків», себто провідної інтелігенції (уживаючи тепер уже класичний термін Жюльє Бенді), що під омофором «єдиноспасенних» драгоманівських ідей вічного союзу з російською демократією, звила собі гадюче кубло в усіх репрезентаційних і урядових установах новонародженої Української Народної Республіки в 1917 році.

Їм, «нормальним», «нормалізованим», одрагоманеним Юркевичам і Садовським, була органічно чужа трагічна, катастрофічна уява кроку історії, яку накреслював у своїх оцінках тодішньої світової й української ситуації Дмитро Донцов. Вони воліли ідилію, віру в «общій котелок» — спільний казанок з російськими лібералами, з російськими соціалістами, пролетаріатом, демократією і т. п.

Під час світової війни Донцов не покидав зброї. Спочатку виступив із своїми протимосковськими тезами в «Вістнику Союзу Визволення України», але потім, коли Скоропис-Йолтуховський з допомогою Володимира Дорошенка з цього органу створив притулок для стовідсоткової просвітянщини і драгоманівства, він писав у двотижневнику «Шляхи», що після поразки москалів почали виходити у Львові.

На початку 1916 року Дмитро Донцов писав у своїй «шевченківській» статті (Д. Донцов: «Шевченко і наша генерація», — «Шляхи», 1916, ч. 7-8, стор. 226-227) слова, в яких дуже яскраво визначав різницю між тим, що мало б бути і тим, що було в дійсності — тогочасній українській політичній дійсності, що так ганебно показала себе в критичнім для цілої новочасної історії України — 1917 році: «Той непогамований дух, що бридився всякими компромісами, жив і в Шевченкові. І це тим

дивніше, коли узглядимо епоху, в котрій він жив і діяв. Часи Миколи І-го! Коли Росія остаточно впоралася з сепаратистичними «подрігами» — «бувшою» — по вислову Столипіна — України, коли вона диктувала свою волю Європі. В той час, коли українству недовстало як внутрішніх, так і зовнішніх сил, на котрі могла б опертися — поставив Шевченко ту програму безоглядної боротьби з московським наїзником у всякій його формі, — котра, з огляду на час, видавалася утопією. Тим власне здобув собі свою популярність Шевченко, бо та програма була виразна і різка, як часом уривчаста і груба була мова його поезії. Тим, а не тільки лиш своїм таланом, формою, в яку прибирав свої ідеї. І коли маса інших, молодих богів української поезії — як Кононенко або Старицький — не зазнають рівної популярности, то є це не тільки впливом другорядности їх талану, а також і тому, що їх поезії були нічим іншим, як віршованим проповідуванням Драгоманова та скаргою на біль і нерішучість у виборі середників, аби тому болеві зарадити...

«Того духа безкомпромісовости, котрий в таким високім ступені відзначив Шевченка — і котрий є властивий не лиш великим людям, а й великим народам, свідомим їх історичного післанництва — того духа не достає нам, і то власне і є та пропасть, яка ділить Шевченка від його лицемірних adeptів. Знаю всі закиди, які роєм проносяться в голові читача: безкомпромісовість — це ж зброя політичних недоуків! Прецінь наша генерація, — дякувати Богу, — маніфестує своє українство, не тільки пишучи вірші, а й роблячи політику, а політика і компроміс — це ж одно і те саме.

«Та компромісовість, що панує в нашій житті, на жаль, — не є найліпшого роду. Компромісовість, з котрим то словом у нас управляється правдивий спорт, — полягає в нас на тім, що в нас бояться засадничо і отверто зривати з якоїнебудь суспільного або політичного силою, котра ще себе не зовсім пережила. Що до того у нас справді нема кордонів! Ми, як нація імпульсивна, дуже легко піддаємося сугестії того оточення, в котрім ми живемо. Там — то була російщина, тут — польщина. Вплив обох на нас не минув без наслідків. Там — під впливом сугестії обплювали ми цілу нашу історію (Куліш), кинули п'ятно московфільства на цілий нарід (Костомарів!), вичеркнули з нашої народної мартирології столітню боротьбу нашого селянина за унію з одною з наймогутніших імперій світу, — і доказали (як два рази два є чотири) неспосібність нації до самостійної державної екзистенції. Та сама сугестія витворила у нас там культ російського лібералізму і російської культури, з котрими пірвати — як, зрештою, з кожною силою — уходило у нас за недостатку поступовости, ба — і просто за дон-кіхотерію. Антиросійські вибрики допускалися лиш як ліценція поетика (як таку даровано їй великодушно Шевченкові), зрештою, в «поряднім товаристві», тим менше в шануючій себе журналі («Літературно-Науковий Вістник», довоєнний, — прим. ред.) — не толерувалися. Ініціативу Міхновського, «Української Хати», Револуційної Української Партії та інших — викпivano і відкидано».

Ми навели цю дещо довгу цитату, бо вона чудесно окреслює той дух і цілу обстанову компромісу й угоди з російським лібералізмом і соціалізмом, який, на превеликий жаль, панував серед керуючих українських кіл (досить згадати двох українських «пресових лордів» — Мих. Грушевського і Євг. Чикаленка, які в своїх органах — «Літ.-Наук. Вістнику» та «Раді» — культивували махрове «модерне москвофільство», себто москвофільство поступово-радикально-соціалістичне) і який — не зважаючи на одчайдушні спроби Міхновського і молодого українського старшинства, на жаль, спроби не досить рішучі — не захитався на Україні й утричі фатальним для нас і майбутнього нашого 1917 році.

Дмитро Донцов незадовго перед революцією 1917 року, яка зломилася силу й могутність Російської імперії, писав у львівському журналі «Шляхи» з 31 жовтня 1916 р.: «Одначе треба справді хотіти вибороти собі кращу будучину. Тепер не час теоретизувати, чи перед нами є будучність, чи ні? Серед всяких обставин, серед всяких умовин ми всі, і кожний зосібна, мусимо день-у-день виборювати ту будучину. А тоді будемо й мати її — мимо Росії і проти Росії». Але в тім то й біда, що ті люди, що стали на чолі українського уряду в наступнім році, десь несповна за півроку потім, як Донцов написав ці наведені нами слова, ні за що не хотіли нічого робити «мимо Росії і проти Росії». Винниченки, Поршів, Грушевські — всі ці вірні учні Драгоманова — прагнули лиш того, щоб бути в Росії і з Росією.

Два місяці пізніше, в числі «Шляхів» із 31 грудня 1916 р., отже неповних два місяці перед упадком російської імперії, Донцов у статті під назвою «Поділ Росії», подавши журнальні вістки про можливість недалекого частинного поділу Росії, писав: «Поголоски, які подала Умшау, нікому не можуть видаватися занадто фантастичними, бо внутрішня анархія і безсилля держави були якраз позначками, котрі при таких стані у многих державах попереджували, що вони власне перестали бути панамі своїх власних країв». Далі Донцов писав, що це і є «прелюдія до пісні, якої ще не співано від 1612 року».

Справді, те, що сталося з Російською імперією 1917 року, мабуть значно перевищує навіть події т. зв. смутної доби на Московщині на початку XVII стол.; у кожному випадку, ці історичні явища цілком надаються до порівняння. Честь Донцову за те, що він ці події і власне розмір їх, чи навіть катастроф, передбачав. Але, чим мусимо ми обдарувати тих людей, тих керівників українського руху, чи точніше — української нерухомості — тих Винниченків, Поршів, Грушевських, які з такою драгоманівською любов'ю ставилися до коханої «матушки Москви» і так злочинно керували долею України, яка злою волею обставин опинилася в їхніх москвофільських руках? Наприкінці Донцов ставив цілком реальні питання: «Як маємо ставитися до тих явищ? Ми стрічаємо надходячі події спокійно і без страху... Симптоми нового процесу в державному житті Росії слідитимемо з повною уваж-

ливістю, щоб ми в час пристосувалися до нових відносин, щоб не найтися в положенню Кореї або Манджурії — без огляду на те, з якої сторони могла б наближуватися небезпека». Слова ці написані може занадто певно, але хто ж нормально-думаючий тоді, перед революцією, міг би припустити, що звироднілість і, навіть більше, кретинізм українських урядових партій у 1917 році дійде до тих розмірів, як це сталося в дійсності, коли ці люди зробили все залежне від них, щоб Україна впала до ролі Кореї чи Манджурії, себто — стала цілком безвладною здобиччю чужинецьких ворожих сил.

Становий хребет російської державности зломився в лютім-березні 1917 року. Скута довголітнім царським ярмом енергія української нації бурхливо прямувала до повного визволення України від всякого зв'язку з Росією. Але провідні українські політичні кола з догматичною впертістю трималися русофільської лінії, українські соціалістичні партії, які в 1917 році стали при кермі державного корабля України, були виховані на ідеях конечної для України спільности інтересів із російською революційною та соціалістичною російською «демократією».

Молоді хорунжі й поручники, віддалені від України тисячі кілометрів, формували на далекому Сибіру, Туркестані та Уралі українські сотні й батальйони, цілком не зважаючи на вороже оточення, яке їм, з огляду на параліч російської державности, нічого не було в стані зробити ані перешкодити, і з цими загонами, повними національного ентузіазму і бажання боронити Україну від москалів, із зброєю в руках, рушали до Києва — в розпорядження вимріяного Секретаріату Військових Справ. Але саме в Києві починалася для них невимовна національна трагедія: в Секретаріаті їм казали зневажливо і з погордою, що вони Україні не потрібні. Україна війська не потребує, з російським урядом наш Військовий Секретаріат склав угоду, яку мусить додержувати, і т. п. В першу хвилину поставала в молодих ентузіастів думка «арештувати Симона», але все навколо, одразу, починаючи від стенографісток Центральної Ради, молило, благало «не валити української справи» і всі ці сміливі пориви кінчалися тим, що зформовані й вже готові українські військові частини вирушали на нікому тоді непотрібний німецько-австрійський фронт, на якому від місяців відбувалося «братання» і не знати пощо той фронт ще існував — існував лише по інерції.

У Секретаріаті збентежений, розгублений «Симон» під час сварок з цими молодими старшинами стурбовано запитував: «Та що ж робити?» — Та ж гуртувати сили, а потім вести військо у бій проти Москви». — «Е ні, — відповідав «Симон», — нам із росіянами не можна розпочинати війну». На цьому ці «балачки» й кінчалися. Шкода, що дійсно неконсолідовані жодним зв'язуючим центром всі зусилля стількох молодих українських старшин не привели до жодної зміни в керуючій центрі української політики, з якого залізною мітлою треба було вимести завчасу, себто на весні чи ще влітку 1917 року, всі русофільські й пасивні елементи — це одинокі могло б урятувати справу. Одна спроба була зроблена, але, на жаль, занадто нерішучо.

На початку липня 1917 року Київ обсадив український полк ім. Гетьмана Полуботка, який виступив проти москалів. У перший момент в Центральній Раді зчинився нечуваний переляк — Винниченки й Поршні були переконані, що Полуботківці виступили проти них і що їхній москвофільській політиці «єдиного фронту з російською демократією» прийшов кінець. На жаль, Полуботківці не виступили проти Центральної Ради, що й привело до невдачі цілого виступу. Центральна Рада шляхом переговорів, а потім збройним виступом проти Полуботківців, разом з москалями, розбила їх і таким чином цей одинокий виступ, який за більшої рішучості міг у корені змінити напрямок української тогочасної політики, залишився без жодного впливу на дальший розвій політичних подій. Хоч інші люди на місці керівників Центральної Ради з таких подій могли б витягти певні висновки, але виховані на крайньо-поверховій драгоманівській макулятурі люди не були здібні до жодних висновків, до жодного самостійного політичного думання.

I

Українська соціал-демократична робітничка партія на Наддніпрянській Україні в 1917-1919 рр. була, як то кажуть, найліпшою і найсоліднішою з усіх тогочасних українських політичних угруповань. Тому й провід у тогочаснім українському уряді й політиці належав здебільшого соціал-демократам. Зокрема, це стосується до 1917 р., початкового року революції, року найбільших, але — злою волею УСДРП — в самім зародку змарнованих і знищених можливостей будування одинокі міцних підвалин української державности — української армії. Тому й відповідальність за дальші українські поразки й невдачі мусить першою мірою перед судом історії й нащадків нести ця сама українська соціал-демократія.

Українська соціал-демократична робітничка партія вже на початку революції мала досить численні кадри молодого й середнього віку кваліфікованої інтелігенції й кваліфікованого пролетаріату. Але, як партія наскрізь опортуністична, «еволюційна», зовсім не революційна, українська соціал-демократія, замість революційної організуючої праці серед українських мас міста та села, «лавами, міцними лавами» посунула до українського уряду, де обсадила вищий і вище-середній бюрократичний апарат. Дивуватися цьому не доводиться: не будши партією українського революційного пролетаріату, а тільки типовим угрупованням бюрократично-наставленої групи опортуністів чи угодовців на взір УНДО чи УКАНАПИ, українська соціал-демократія за першої можливості кинула грати цілком чужу їй роль революційної організації і перейшла на вигідні міністерські й директорські фотелі, де почала складати безконечні кошториси, що, безперечно, для уроджених бюрократів далеко привабливіше від бурхливої й небезпечної діяльності на революційній вулиці чи фабриці. Отже, державний апарат України 1917 р. опанувала УСДРП (ес-деки взагалі знаменито «опано-

вують» різні апарати, неконче навіть державні, а й військові, наукові й інші). Натомість український пролетаріят був залишений на поталу большевицької агітації; не диво, що українське своїм складом робітництво Київського Арсеналу в січні 1918 р. своїми одчайдушними виступами проти української влади вирішило долю Києва. А це саме арсенальське робітництво легко було, ще в 1917 році, пляново розагітувати українською пропагандою; аджеж у складі УСДРП було стільки солодкоголосих сирен! Та вони воліли спочивати у вигідних фотелях бюрократичних канцелярій.

Але була одна галузь життя, де українські ес-деки не боялися контакту з масами, навпаки — хотіли його. Цією галуззю була, на жаль, превеликий жаль, — військова справа.

Коло військової справи українська соціал-демократія заходила з із задалегідь обміркованим злим і деструктивним наміром: за *всяку ціну не допустити до створення української армії*. З українського національного державного погляду це намір безперечно дивовижний, щоб не сказати злочинний! Ба, УСДРП *головну небезпеку для України і для революції вбачала саме в... українській армії*. Неймовірно, але факт! І саме тому, що вважала українську армію за найбільшу загрозу, УСДРП із виїмковим для неї завзяттям і впертістю кинула свої кращі сили на — *опанування апарату Українського Військового Генерального Комітету*. Знаменито спаяні між собою ес-деки, по впертих змаганнях з тогочасними націоналістами-самостійниками, *опановують Українські Військові З'їзди*, яких у 1917 році відбулося аж три, і які саме завдяки знаменитій соціал-демократичній політиці не дали нічого, крім групових фотографій для вдячних нащадків, виконаних фірмою Гудшона й Губчевського, та резолюцій, які з чисто ундівською зручністю ес-деки «переперли» на Військових З'їздах, резолюцій, звичайно лише «ad maiorem gloriam» опортуністичної політики Центральної Ради.

Даремно націоналістичні ініціатори українського військового руху, як небіжчик Міхновський, д-р Луценко й інші, змагалися за самостійність України, за українське військо, — військові маси, що спочатку дуже охоче йшли за самостійницькими гаслами, потім, спантеличені ес-деківськими демагогічними махінаціями, схилилися на бік цих зручних дезорганізаторів українського пориву до створення підстав для оборони України. Бо треба знати, що на самому початку революції, кинені самостійницькими елементами гасла творення української військової сили викликали велику прихильність широких мас вояцтва і, коли б до цієї справи не прислася — з метою цю справу знищити — українська соціал-демократія, то напевно була б створена українська армія і Україна встоялася б. А так доводиться нам тільки подивляти... ес-децькі всілякі кінцеві «успіхи» й тодішню енергію і ту спритність, із якою УСДРП заходила нищити можливості постановлення української армії. Всі три військові українські з'їзди були вельми драматичним видовищем двобою українських самостійників із українськими соціал-

демократами, двобою, в яким перевага, на жаль, була за соціал-демократами, що у своїх руках мали незрівняний деструктивний апарат демагогії — з висоти трибуни і підступного хитрого інтригантства в кулюарній праці. Одушевлена злим духом драгоманівщини (українська самостійна державність непотрібна, навіть шкідлива для українського народу! — вчив цей духовий батько всіх Скрипників та Затонських), українська соціал-демократія, занедбуючи навіть свою працю серед промислового пролетаріату, із злісним завзяттям взялася за поборювання чесних та патріотичних зусиль націоналістів-самостійників.

*

Для поборювання ідеї організації української національної армії ес-деки висунули гасло «всенародного озброєння — міліції», але ж реально для цього «всенародного озброєння» вони за весь час свого панування в українським військовим русі нічого не робили. Бо, за давніми спасеними порадами Драгоманова, вони орієнтувалися на «матушку Москву», на московську революційну демократію, а тим самим уважали непотрібними і шкідливими українську державність і українське військо.

Гасло заміни війська на утопічну міліцію було чисто тактичним кроком, яким центральний комітет УСДРП мав відхилити увагу українських вояків від цілком реальної і легкої тоді до проведення справи організації українських військових кадрів. Між іншим, не анекдот, а факт. Той самий Винниченко, який так багато розпинався за всенародну міліцію на військових з'їздах, бувши в 1917 р. міністром внутрішніх справ, ніяк не міг погодитися на те, щоб бодай у чотирьох головних містах України український уряд взяв у свої руки міську міліцію, яка, на його думку, мала й далі залежати від міських самоврядувань тих міст, опанованих москалями на спілку з жидами. Воістину, цей Винниченко, а з ним і соціал-демократи почували себе цілком безпечно й певно за широкою спиною своєї московської драгоманівської «тютькі» — російської «революційної демократії»!

В. Винниченко в «Робітничій Газеті» з 8 квітня 1917 р. писав: «На кінчиках багнетів можуть маяти не тільки червоні стяжки свободи, а й чорні пасма реакції, насильства, абсолютизму... Замиготіли в очах червоні жупани, кунтуші, запахло димом гармат і свіжою кров'ю, гнилим трупом. Бунчуки, булави, дипломати, пани-державці. Кріпак спішить на шляхтича перевернутись, острогами дзеленьчати, нагаєм помахувати».

У «Новій Раді» з 15 квітня 1917 р., у відділі «З газет та журналів», п. з. «Українські вояки» читаємо такі глибокодунні міркування лідера українських соціал-федералістів Сергія Єфремова з приводу не менш глибокодунних міркувань лідера української соціал-демократії Володимира Винниченка: «В. Винниченко вияснює справжню позицію української демократії у справі гуртування українських полків («Ро-

бітничка Газета», ч. 10). На думку письменника, до якої ми цілком прилучаємося, у справі організації українського війська треба *пильно уникати всякого бунчужного захоплення, всяких гасел, ніби українська армія єсть сама по собі ціль гуртування українських полків: »Отже ясно*, що не ідеї »своєї армії« треба »славу« кричати, не бунчукам, не можливості дати в руки своїм українським імперіялістам страшну силу сліпого багнета, а славу великій силі народу, який може навіть багнет повернути на служення собі. Не »своєї армії« нам, соціал-демократам, і всім щирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організувати, а всіх українців-солдатів освідомити, згуртувати, організувати, — українізувати ті частини всеросійської армії, які складаються з українців, виділити їх в окрему групу, а групу ту конструювати так, щоб це було українське народне військо, свідоме своїх народних, а не солдатських кастових інтересів, щоб воно не було й не змогло ніколи бути силою в руках пануючих класів, до якої б нації вони не належали. Тільки таку мету може ставити собі справжній демократ. Треба серйозно це ставити. Час відповідальний, гарячий, великий. Війна дала багато лиха, але й дала доброго немало. Вона здискредитувала мілітаризм, заплямувала злочинність імперіялізму, виявила свою страшну шкідливість войовничої буржуазії всіх держав, — невже зародки української буржуазії хотять повторити історію всіх тих злочинств мілітаризму, яку мали старші її сестри. Українська демократія повинна в цей час добре пильнувати. Українського мілітаризму не було, не повинно його бути й далі. А коли буде, то велика доля відповідальності за нього ляже й на свідому українську демократію». І справді — додає від себе по цих словах Винниченка вже Єфремов — »треба на справу дивитися просто й оцінювати шиккування українського воєцтва з погляду більшої чи ширшої свідомості народних мас, тимчасово одягнених в захисний колір. Була б велика шкода, коли б мілітарна поезія, хоч би й у формі козаколюбства, під удари тулумбасів і барабанів та заглушувала б великі й високі поривання нашого народу до справжнього поступу, а справжній поступ з мілітаризмом не дуже собі великі приятелі».*

Отже, геніальним розчерком пера вияснено такі великі справи, як »справжній поступ« і з ким він є »приятель«, але від усього віє найдикішою соціалістичною схолястиком і соціалістичним обскурантизмом. Молода, щойно збуджена революцією до нового життя, Українська Нація беззахисна, оточена звідусіль ворогами, конче потребує міцної запоруки своєї свободи — своєї національної армії, а тут лідери двох

*) Тут саме починається наведення творів В. Винниченка. Всі підкреслення в статті наші.

Треба гадати, що подаючи пізніше свої пояснення відповідним чинникам »братньої« і заприязненої російської революційної демократії, В. Винниченко ані на крихту не кривив душою, був цілковито »чесним з собою«: »Я все був і надалі залишуся переконаним сторонником цілковитої єдності російської армії й під єдиною командуючою владою« (»Новая Жизнь«, 24 серпня, 1917).

партій — соціал-демократ Винниченко й соціал-федераліст Єфремов — розводять такі щиродрогоманівські «чудацькі» теревені про український мілітаризм, у якому вбачали головного ворога; *а московського мілітаризму не бачили!* І іронією долі ці самі Винниченки захопили в свої руки справу організації українського війська. Нема нічого дивного, що з цієї справи анічогісенько не вийшло.

*

Перший Український Військовий З'їзд, що відбувся в травні 1917 р., захопили українські соціал-демократи в свої руки. Для поборювання самої можливості постанови українського війська, соціал-демократи зручно кидають гасло — творення народної міліції.

Великий російський і дуже ворожий до українства часопис «*Кіевская Мысль*» із 6 травня 1917 р., в репортажі про I-ий Український Військовий З'їзд, писав: «У настроях з'їзду помітно піднесений націоналістичний настрій із перевагою радикальних мілітаристичних тенденцій, але можна думати, що під умілим проводом досвідченого голови С. Петлюри з'їзд прибере дещо лагідніші форми». У першій же своїй промові на цьому з'їзді Петлюра говорив: «Не треба в дану політичну хвилину відокремлювати долю Росії від долі України» і т. п. Надії «*Кіевской Мысли*» справдилися.

«*Робітнича газета*» при цій нагоді надрукувала 7-9 травня 1917 р. (ч. 31-32) статтю для оборони міліційної системи десь викопаного военного фахівця полк. Є. Долинського, статтю, яку для піднесення авторитету тодішнього проводаря української соціал-демократичної партії В. Винниченка, написано в формі листа до цього самого Винниченка.

Полк. Долинський писав: «Шановний добродію Володимире Кириловичу! Простіть, що звернувся до Вас, знаючи Вас тільки з літератури. Події останніх днів у Києві, що ясно свідчать про появу *мілітаристичних течій (стремління) на Україні, мусять непокоїти всіх, хто щиро любить Україну. Такого роду мілітаризм не на часі, він небезпечний і може заподіяти багато біді новій будові. Я офіцер, пройшов середню й вищу школу військову, вложив у воєнне діло много праці, но я рішуче заявляю: Україні не треба ні козаччини, ні сталого війська — на подобу коронного. Хай не захоплює товаришів приклад польських, чеських і інших частин. Мене навіть дивує, що серйозні люди покликаються на них на зібраннях. Це військо не має нічого спільного з народом і не стане популярним, не дивлячись на видиму до них прихильність деякої частини людей, перейнятих шовінізмом. Військо це без життя, бо воно плоть від плоті того організму, який тепер розтліває. Ми присутні при процесі останньої бредової агонії постійних армій».*

На цьому ж з'їзді виступав і сам Винниченко, що закликав, — як це тепер залюбки робить УНДО, УНР і тому подібні обнови — «до спасенного спокою й розважності». Він говорив: «*Ми рishаємо дуже*

важку справу, — долю України, може на сотні літ. На тепер не треба роздувати свій гнів, бо його за віки набралось й без того забагато. Треба сціпити серце й радити раду спокійно... Не треба кидати нашого спільника, російську демократію, не треба дуже насідати на нього, хоч ми в дечому з ним не згоджуємося... Ми зв'язані історично, політично, економічно й культурно з російською державою, а значить і з російською демократією» («Робітнича газета», 9. V. 1917, ч. 32).

По таких заявах стає нарешті ясним, що УСДРП, ставши на ґрунті московської державности, не бачила ніякої потреби творити українську армію. Оскільки ж існував намір націоналістичних українських груп українську армію творити, то УСДРП весь тягар своєї енергії кинула на нищення цих намірів. У яких умовах відбувався перший військовий з'їзд, розповів дещо тодішній начальник Київської воєнної округи полк. Оберучев:

«Я пригадаю собі мої розмови з учасниками цього конгресу. І я повинен визнати тут, що між молодими українськими старшинами існувала течія шовіністична, націоналістична. На українське військо дивилися як на мілітарну силу, що мала вигнати «жакапів» з України. На цьому конгресі в організаційному комітеті вже провадилася боротьба між українськими шовіністичними націоналістами та демократами. В складі організаційного комітету були дві цивільні особи: Винниченко і Петлюра. Демократи одержали перевагу над шовіністами, але перемога не була цілковитою й націоналісти частинно ввійшли до складу Генерального Військового Комітету України. Не ховалося з почуттям ворожнечі супроти шовіністів-націоналістів. Дійшло до того, що Петлюрі й Винниченкові загрожували смертю, коли б вони наслідили поставити свої кандидатури до складу Генерального Комітету. Але, це не вплинуло на зазначених осіб і їх обрано більшістю голосів*».

До цих слів Оберучева треба додати, що голову самостійників поручника Міхновського за намір проголосити самостійність України — українські соціал-демократи усувають незабаром як із Києва, так і з Військового Комітету, а без нього вже могли крутити Комітетом як хотіли.

Другий Військовий З'їзд, що відбувався наприкінці червня 1917 р. в Києві, не приніс цікавіших моментів. Хіба варто згадати слова, що вийшли з уст одного з тодішніх лідерів соціал-демократів: вони коротко, але влучно характеризують боротьбу двох течій на цьому з'їзді. Іронією долі, цей самий соціал-демократичний діяч потім гірко покутував за наслідки своєї ж власної вельми неfortunної політики. Він казав: «Ми знаємо, якого лиха може наробити ця сила (військо), коли попаде в небезпечні руки й тому-то військові делегати всіма силами запобігали тому, щоб ті люди, що хотять мілітаризму, не могли мати сили й впливати на неорганізовану масу. Нам треба не постійного

*5 С. — М. Oberoutcheff, Les congrès militaires pan-ukrainiens. Quelques pages d'histoire, "La Jeune Ukraine", 1921, Nr. 5; Fevrier — Mai, pp. 138-139.

війська, але всенародного озброєння міліції» (промова Петлюри на Соціал-Демократичному мітингу-концерті в Інтимному театрі, «Робітнича газета», 29. VI. 1917).

Під час революції час шаленно дорогий. Проте минали бездіяльно місяці. На початку липня Військовий Комітет ліквідував, правда, одчайдушний *самостійницький виступ Полуботківського полку в Києві, який зайняв був місто, але був переможений російськими силами і українським, вірним російській владі завдяки українським ес-декам, Шевченківським полком. Липень, серпень, вересень — три місяці, протягом яких у добу революції можна осягти велетенських здобутків, минули сонно, соціал-демократично й безплідно.*

Ось як приймали у Військовім Комітеті українські соціалісти українських старшин, що прагнули віддати свої сили й знання українській армії, як оповідає полк. Янчевський у спеціальному військовій збірнику.

«... Нарешті довідуюсь, що в одній із кімнат засідає Військовий Комітет. Я — до Комітету. Військових не бачу, за винятком якогось прапорщика. Кажу, що хотілось би віддати свої сили й свої знання українському війську... Перешіптуються... чую відповідь, що нічого не можуть порадити, бо мусять тримати єдиний революційний фронт...

Відходжу. Підходжу до груп. Є групи виключно з військових. Прислухаюсь до розмов. Чую — незадоволення, яке опанувало й мною... Видно, всі прийшли отримати наказ і стати під свій рідний прапор. Підходжу до одної групи, де якийсь добродій у формі земгусара мітингує. Чую, що звертається до старшин... Товариші військові, — як ви не хочете зрозуміти..., ми передусім мусимо солідаризуватися з російськими соціалістами... передусім єдиний революційний фронт... ми українські соціалісти жодного війська не потребуємо...

Видно панування Москви, хоч і скрите, але ланцюги її ще міцні...

Не віддаючи собі ясного відчуття, я вийшов на вулицю і... пішов, не знаючи куди й для чого йду... Було якось прикро, гірко... Дійшов до купецького саду й сів на лавці над Дніпром... Дніпро й свіже від нього повітря зробили своє діло — я зрозумів, що тут, наразі, нема роботи» (Підполк. М. Янчевський: «Зі споминів», «За державність», збір. 2, стор. 138-9).

У збірці документів та матеріалів з історії національного питання в Росії й СССР у XX столітті («Револуція і національний вопрос», т. 3, М., 1930) уміщена декларація російської партії «народної свободи» (кадетів) про вихід представників її з Української Центральної Ради (початок жовтня 1917 р.). «Головною причиною» виходу, кадети подали намір Генерального Секретаріату скликати Українські Установчі Збори та запроєктоване Генеральним Секретаріатом утворення Вільного Козацтва, до якого (в дійсності) українська влада тих часів, на жаль, не поставилася так, як того боялися російські кадети: при відповідній політиці українського центру Вільне Козацтво справді могло б стати осередком творення української збройної сили, яка дуже легко

могла б оборонити Україну від ворогів і не дати впасти українській владі, як це сталося в січні 1918 року. За тих часів загального розвалу армії досить було порівнююче невеликих кадрів міцних національно вояків, щоб у корені запобігти московським наїздам на Україну. Уряд Центральної Ради, натомість, провадив у цьому напрямку таку політику: роззброїв єдиний боездатний український полк ім. гетьмана Полуботка й не пішов на створення селянської міліції — Вільного Козацтва, хоч на місцях, особливо на Київщині, Вільне Козацтво мало тоді блискучі перспективи розвитку. Російські кадети цілком правильно вбачали у Вільному Козацтві єдиний вихід порятунку для України і тому так боялися його. На жаль, уряд України, на чолі якого стояв український Вербицько-Арцибашев (російські автори романів на сексуальні теми), Винниченко та Порш, щодо Вільного Козацтва провадив істинно-кадетську політику, наслідки чого нам аж надто знані — розшматування й поневолення України.

*

Щойно у жовтні соціал-демократи почали ворухнутися, готуючись до Третього з'їзду. Передова *«Робітничої газети»* з 13-го жовтня 1917 р. під назвою *«Український Військовий З'їзд»* звучить так:

»Через цей з'їзд мають партії поставити завдання української революційної демократії перед широкими масами, організованими в військових частях, поставити ті завдання в належнім освітленні, без націоналістичних гасел трухлявих традицій. Яко організоване в військових частях, а не яко організоване українське військо, має українська людність у війську покласти свій вплив на розв'язання завдань української революції... Правда, перед з'їздом стоятимуть справи технічно-військові, справи організованих військових мас, але ті справи не потребують націоналістичного вбрання, спеціально політичних гасел. Іде бо питання про організування мас для боротьби за основні домагання українського народу, до яких же не можна залучити утворення української постійної армії. Отже, коли вже справа миру, принаймні кінця війни, майже наближається до розв'язання, — то одним з важніших завдань з'їзду буде намітити шляхи і способи переходу до міліційної системи відбуття військової служби. Цим відразу розв'язалася б тривога, яку викликає в нас певне обарвлення справи організування військових мас у настрої старого козакофільства — з проектом різних полків, військової одежі й тому подібних націоналістичних дурниць, замість організування мас шляхом політичного освідомлення на основі клясових змагань... Ось чому наша партія має взяти серйознішу участь у з'їзді, щоб покласти якнайбільший вплив на його роботу. Необхідно розвіяти чад, яким оповито справу організації військових мас, поставити її на твердий ґрунт реальної політичної роботи в загальних рамках домагань революційної

української демократії, розкрити військовим масам всі домагання, всі завдання революції, *відкинути можливість якоїсь самостійності, кастової політики військових мас*. Треба рішучо втягнути військові частини у сферу єдиної політики революційної демократії української, висвітлити ролі, значення й домагання в цій революції пролетаріату й селянства з погляду української соціал-демократії, змагатися всю ту військову масу втягнути у сферу політики українського пролетаріату. Такі завдання нашої партії щодо з'їзду».

Наприкінці жовтня відбувся й цей Третій з'їзд. Перемогли традиційно знову ті самі соціал-демократи. Щоправда, єдиний фронт російської демократії вже занепадав. Большевики скинули Тимчасовий уряд у Петербурзі й готувалися захопити владу в свої руки й у Києві, і якщо українців не стерло на пісок під час збройного конфлікту між частинами, що були на боці Тимчасового уряду, і большевицькими силами, то це наслідок того випадку, що тоді відбувся в Києві Військовий Український З'їзд, члени якого взяли за зброю; наслідком рівності сил, большевики і прихильники Тимчасового уряду так взаємно ослабили себе, що місто залишилося в руках українців.

Все ж настрої УСДРП залишилися давні. Про це найкраще свідчить така стаття *«Робітничої газети»* з 23 листопада 1917 року:

«Народ український не є однорідною масою, і серед нього існує невелика купка людей, інтереси якої протилежні інтересам української демократії й яка присмоктується до українського руху, для того, аби в процесі творення й будувannya нового державного життя України обстоювати свої класові інтереси. Ця купка буржуазії української, із перебуваючою в нас неукраїнською буржуазією, намагається використати процес перебудування всього державного життя Росії в такий спосіб, щоб бути повним хазяїном у народжуючійся Україні, яка приваблює її, тягне до себе й дражнить її апетити своїми великими природними багатствами. Ось у чому полягає причина того, що цій купці живучої у нас буржуазії такі милі й близькі гасла відокремлення України в незалежну самостійну державу, де вона може панувати та використовувати всі багатства краю, не ділячись ні з ким. А коли б Україна стала незалежною державою, то їй, само собою розуміється, треба було б вести й свою окрему економічну та міжнародну політику. Міжнародна ж політика й дипломатія задля більшого авторитету та впливу потребує того, щоб на випадок якогось непорозуміння проводарі мали на що опертися, себто вона *вимагає утворення міцної, організованої та озброєної сили*. А тому, що озброєний народ — народну міліцію — не легко буде підняти для підпирання інтересів своїх визискувачів, то для цього треба буржуазії прикласти всіх старань, аби й у нас, як по інших державах, військо було

організоване, як постійна армія, а не по принципу міліції. Вона хоче утворити свою окрему буржуазну державу, вести свою економічну боротьбу з іншими державами, вести свою міжнародну політику, мати своїх дипломатів, підпірати свої імперіалістичні змагання силою міцної постійної армії».

Большевицький Ганнібал не сьогодні-завтра міг з'явитися перед брамами столиці, але соціал-демократичні сенатори флегматично розводять старі теревени про казкову народну міліцію — всенародне озброєння! Коли б, зрештою, хоч щонебудь робилося для цього «всенародного озброєння»...

Та минуло ще два дні... І з несподіваною тривогою й стурбованістю орган наших соціал-демократичних твердолобих писав:

«...Розгром... Вже задумано... Позиція УНР тут дуже трудна. З одного боку провокація і явна спроба з боку Народних Комісарів військовою силою роздавити республіку. Отже план охорони України треба негайно виготовити й до твердого проведення його закликати всю революційну демократію України і, в першу чергу, українське революційне військо» («Робітничча газета», 25 листопада 1917 року).

Справді, становище для безборонної, завдяки українській соціал-демократичній політиці, України було грізне. Але даремно наші соціал-демократичні Помпеї бундючно копали ногою землю. Жодні легіони з-під неї з'явитися вже не могли. Було пізно... Пізно згадали про українське військо — аж 25 листопада 1917 року! Звідки ж його було взяти тоді, це українське військо, коли *цілих 8 перших місяців революції, повних ентузіазму й кращих поривань*, твердолобі марксистки розкладали з енергією, вартою кращого застосування, поборювали ідею створення українського війська і знищили стільки можливостей організувати його!

Московський червоний Ганнібал у вигляді паршивеньких ліво-есерівських партійних бойових дружин та опереткової червоної гвардії большевиків, не армії навіть, а просто зграї голодних напіврозбишак, «державним кроком» — як співав московський поет Блок — негаючиш вирухив на роззброєну українськими соціал-демократами Україну. Але навіть такий банді Україна не в стані була чинити спротив! Це — історична заслуга українських соціал-демократів!

*

Протягом 1917 р., коли саме Український Генеральний Військовий Комітет (Петлюра), Військовий Секретаріят (Порш), пост голови уряду й Народного секретаріату внутрішніх справ (Винниченко) — всі найвідповідальніші місця були обсажені експонентами центрального комітету української соціал-демократичної партії, у справі створення українського війська нічого не зроблено,

і не зроблено свідомо, навмисно, з драгоманівським наївним розрахунком на «єдиний фронт» із московською революційною демократією, на Росію, на шкідливість і непотрібність для української нації української державності.

Тепер ес-деки залюбки розводять теревені про брак свідомости в населення й таке інше, але ж бракувало свідомости, і то свідомости свого історичного обов'язку й відповідальности за майбутнє України, власне не масам населення, а саме проводирям, які тоді, за малими виїмками, були ес-деками.

Своєчасно не створено військової сили для оборони України, а на ті часи досить було мати 3-4 бригади війська на цілу Україну. Коли стара армія була деморалізована, по містах, містечках і селах досить було запальної й вихованої на «Кобзарі» Шевченка й творах Кащенко молоді й підлітків, із яких можна було при найменшій зусиллі створити кадри оборонців України. (Коли безсилий російський Тимчасовий уряд робив «перешкоди», можна було б робити це хоч би у формі місцевої самоохорони, партійних боївок чи в якійсь іншій). А так вийшло, що цілком безборонну Україну в січні-лютому 1918 р. без особливих труднощів захопили російські партійні бойові дружини й слабенька большевицька червона гвардія, слабенька кількістю і організаційно нижча від усякої критики, що потягло за собою й дочасні наслідки: прихід червоних москалів, звернення уряду Центральної Ради до Німеччини й до Австро-Угорщини (хто поборював свій власний «український мілітаризм», — мусів потім звертатися із благанням про порятунок до чужоземних мілітаризмів), наставлення чужинцями москвофільського «фрігель-ад'ютанта Єво Велічества» на голову Української держави й всі дальші нещастя, які випали на долю України від того часу і яких можна було легко уникнути в 1917 р., створивши хоч би й незначну кількістю українську військову силу. Але українська соціал-демократія, — треба їй віддати належну честь, — зробила все можливе, щоб до створення військової сили не допустити...

*

В розвідці Андрія Жука («Укр. Скиталець», 15. XI. 1923) знаходимо цікаві дані про «Вільне Козацтво», читаємо там про промову Петлюри, виголошену на соціал-демократичному мітингу-концерті в Києві, в серпні 1917 р., передану центральним органом української соціал-демократичної партії — «Робітничою газетою», а передруковану «Вістником Союзу Визволення України» (ч. 165, 26 серпня 1917): «Боронячись перед закидами росіян, що українці починають свою справу з кінця, творячи своє осібне військо, замість укріпляти здобутки революції, Петлюра на це заявляє, що «інтереси революції не вони (росіяни), а ми (українці) беремо під свою оборону». Що ж торкається самої справи творення українського війська, то майбутній Головний Отаман армії Української

Народної Республіки заявив таке: »До організації війська ми підходимо як демократи. Ми знаємо, якого лиха може наробити ця сила, коли вона попаде в небезпечні руки. І тому-то військові делегати всіма силами запобігали тому, щоб ті люди, які хочуть мілітаризму, не могли мати сили та впливу на неорганізовану масу. Нам треба не постійного війська, а всенародного озброєння, міліції. Є небезпечний елемент у військовій справі, це — козако-фільство... Небезпека тут полягає в тім, що коли зорганізується буржуазія, військо стане обороняти її інтереси проти інтересів демократії і селянства. Ось чому ті полки гетьманів можуть мати в собі елементи небезпечности, якщо вони будуть постійні... Отже, треба мати в руках революційну, озброєну реальну силу, на якій демократія завжди могла б опертися в разі небезпеки, погрози її інтересам«.

Навівши цей уривок, А. Жук зауважує: »Отже про українську оружну силу думалось тільки для відпертя евентуальної небезпеки, яка могла грожити демократії від буржуазії. А що небезпека може бути зі сторони демократії, отої самої, яку Петлюра брав під свою високу руку, про це зовсім не думалось. Натомість, дуже уважано на те, щоб людей, які хотіли національної армії (мілітаризму), відгородити від впливу на маси. Коли Петлюра розвивав оці свої соціал-демократичні »принципи« організації війська, він, очевидно, не припускав, що кілька місяців пізніше буде співати іншої, що йому самому доведеться виступати не проти московських соціалістів-комуністів і не в обороні »здобутків революції«, а тільки за самостійність України, але... з порожніми руками«.

(Закінчення буде)

(«Самостійна Думка», Чернівці, 1936)

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

»ГОМІН УКРАЇНИ«

Видає Видавнича Спілка »Гомін України з обм. порукою в Торонто, 140 Bathurst St., Канада.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить оголошення, реклами підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N.1.

Проф. д-р Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

ФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(Продовження, 30)

Батьківщина праслов'ян

Праслов'яни, себто племена, які почали говорити праслов'янською мовою, не могли бути чистими індоєвропейцями нордійської чи епіорінняцької раси, бо говорили, мабуть, литовською мовою. Тому можна їх уважати за мішанину якихось нордійських племен сатомової групи, які — як завойовники — стали гіперстратною, себто пануючою верствою над племенами круглоголової хліборобської, себто субстратної верстви.

Археологія показує, що старші слов'яни жили всюди там, де в неолітичну добу були люди стрічкової і мальованої кераміки. Наприкінці неоліту, або вже в неоліті, тут прийшли племена шнурової кераміки і бойових свердлених топірців. Були це землі на південь від Прип'ятського басейну, на правобережжі Дніпра аж до Чорного моря, басейну Дністра та Дунаю з притоками Тисою й Моравою, а на півночі простягалися аж до Шлезьку. Племена спірально-меандрової кераміки залишили свої сліди також і в басейні Висли. Всюди тут мусіло відбуватися змішування племен і культур, до яких згодом, у бронзову добу, долучилися і елементи таких племен, які прийшли з північного сходу — фінські та ляпонські. Археологічні факти доповнюються фактами антропогеографічними та лінгвістичними.

Про батьківщину праслов'ян історик М. Грушевський пише так: «Одну з найбільш глухих, менш приступних для культурних впливів і стичностей областей займали племена слов'янської та литовсько-лотиської групи, приблизно, в поріччях горішнього Дніпра, Двини та Волги»¹.

М. Грушевський, здається, вибрав для праслов'ян середнє місце між теоріями московських учених Шахматова і Кнауера. Натомість, чеський професор Любор Нідерле батьківщину праслов'ян визначував на південь від ріки Прип'яті, між Дніпром і Карпатами, себто на українських землях. Він дуже переконливо доказував, що батьківщина праслов'ян не могла бути ні над ріками Німаном і західньою Двиною, як твердив Шахматов², ні над Волгою, як казав Кнауер.

¹ М. Грушевський, «Історія української літератури», Київ-Львів, т. I, 1923, стор. 48.

² Šachmatow, «Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen», Archiv für slavische Philologie, B. XXXIII, 1911, p. 51. Шахматов, «Известия Академии Наук», 1911, стор. 707. Очерк истории древн. периода русск. языка, 1915, стор. IX. «Древнейшая судьба русского племени», 1919. В цій останній статті Шахматов уже не такий певний і лише питає відкритим: «Вопрос о том, откуда именно славяне попали в Повислье, оставляю открытым».

У свій час гіпотеза Кнауера була викликала певну сенсацію у російській науці, тому не тільки московські, а навіть і деякі українські вчені почали ставитись до неї позитивно. Згідно з гіпотезою Кнауера, Волга була прабатьківщиною сатемових індогерманців, які нібито дали їй назву (?Rañha), що згодом перейшла у »Rha«, як писали на мапах Птолемея у II стол. по Р. Хр. А в V стол. ця назва перейшла у »Rhôs«, як написано на одній мапі з того ж століття. І ось ця назва нібито стала назвою народу, що жив тоді над Волгою і греки назвали його »hoi Rhôs«, звідки походить пізніша назва »Русь«. Таким чином, на думку Кнауера, Волга »Rha=Rhôs« була одночасно і прабатьківщиною сатемової групи індогерманців і праслов'ян, що стали зватися »Русь«. В V стол. ці племена розширилися в різних напрямках, а разом з ними поширилася назва »Русь«, як і назва ріки »Руса« або »Рось«. З таких тверджень нібито виходить, що прапредками всіх слов'ян були волзькі москалі, проте Кнауер не пояснює, чому не всі вони (слов'янські племена) зберегли назву »Русь«.

Російська наукова критика або ставилась прихильно до цієї гіпотези, або промовчувала її з цілком ясних причин, бо в тій гіпотезі були надто очевидні деякі суперечності з історичними фактами. Так, наприклад, Кнауер каже, що Русь із Волги поширилася на інші землі щойно у V столітті, а Тацит уже в II стол. по Р. Хр. згадує слов'ян-венетів над Вислою. Також Йорданіс у VI стол. знав не тільки венетів, а й антів і словенів, бо пише: »Nam hi... ab una stirpe exorti tria nunc nomina ediderunt, id est: Veneti, Antes, Sclavenic...«*. Одночасно каже, що готи ще перед V стол. підкорили собі волзьких фінів: Thiudos (чудь), Merens (меря), Mordens (мордва), Immiscares (мещера) і Vasi (весь). Отже, коли Кнауер каже, що в V стол. (і раніше) над Волгою жила »Русь«, то насправді там були в той час фіни: чудь, весь, меря, мордва, мещера, що залишилися на своїх місцях і до часів Київського літопису, і навіть до наших днів. Але ані Кнауер, ані — що особливо дивне — М. Грушевський чомусь цього не бачили. Натомість закордонна наукова преса дуже гостро розкритикувала цю гіпотезу, особливо Вебер⁴, Нідерле⁵ і Розвадовський.

Розвадовський, польський історик, пише, що праця Кнауера »взагалі безвартісна«, бо він навіть не знає про те, що авестійська »Rañha« цілком відповідає арійському »Rasa«⁶.

³) Кнауер, »О происхождении имени Русь«, Труды IX. Археол. Съезда 1899 г., Москва 1901. Knauer, "Der russische Nationalname", *Indogermanische Forschungen*, B. XXXI, p. 67. "Zur Rus' Frage", *Indogermanische Forschungen*, B. 1914, p. 394-407.

*) Вони ж..., »що походили з одного племені, тепер мають три назви: венети, анти і склавеники.

⁴) A. Weber, "Globus", B. LXXX, 1901, p. 245; *Indogermanische Forschungen*, B. LXX, p. 92, 1916.

⁵) L. Niederle, "Slovanske Starožitnosti", Oddil I, svazek IV, Praha 1924, p. 111, np. I.

⁶) Rozwadowski, "Rocznik Sławistyczny", t. VI, p. 275 i t. VIII, p. 359.

Щойно значно пізніше московський професор Середонін написав майже те саме, що чех Нідерле писав 20 років раніше, а саме: «Головна ріка Росії, Волга, має фінську назву. Завдяки тому можемо догадуватися, де руські (Русь) поселенці вперше побачили і ознайомилися з цією рікою. Коли б вони вийшли на Волгу Окою, на її середнє плесо, тоді вона звалася б »Ра« від мордовської назви цієї ріки. Та, мабуть, »русскіє« вперше побачили цю ріку в межах Ярославської або Тверської губернії, бо назва Волга належить мові »мері«, що тут жили... Одним словом — весь басейн Волги мусить бути виключений із тих областей, у яких маємо право припускати, що там була прабатьківщина слов'ян»⁷.

Як бачимо із висновків самого Середоніна, щиромосковського патріота, московська пісня »Волга, Волга, мати родная« — правдива тільки для фінських племен мері й мордві та тих деяких фінських племен, що жили тут перед Р. Хр., але в жоднім випадку не для слов'ян. Коли ж візьмемо до уваги річкове й місцеве назовництво волзького басейну, побачимо, що такі назви як Вязьма, Клязьма, Тверь, Рязань, Тула, Муром і т. п., як і назви рік та інших місцевостей, зовсім чужі й незрозумілі слов'янинові, натомість зрозумілі фінським племенам, що там жили: мері, мордві, муромі, черемисам, воді, ямі й т. п.

Прабатьківщина слов'ян чи — як висловився Нідерле — »колиска праслов'ян« могла бути тільки на південь від ріки Прип'яті, а на мою думку — і на південь від ріки Десни, лівої притоки Дніпра. Саме так можна визначити північні кордони »колиски праслов'ян«. Але ще треба визначити і їх східні, західні й південні кордони.

Згадаємо й те, що польські вчені — Костржевський, Леон Козловський і Чекановський — висунули зовсім іншу гіпотезу. На їх думку, »колискою праслов'ян« була Польща. Особливо Костржевський обстоював цю гіпотезу, відкривши в Біскупіні залишки городка (твердині) гальштатської культури, приблизно, із VI стол. перед Р. Хр. Нідерле не відкидав і такої можливості, а тільки уважав, що така гіпотеза замало обгрунтована.

Коли взяти до уваги, що розселення слов'ян із їхньої прабатьківщини — як думають славісти — відбулося тільки в добу великого переселення народів, під тиском гунів, себто десь наприкінці IV стол. по Р. Хр. і закінчилося у VI стол., то стає дивним, яким чином слов'яни дісталися вже в II стол. по Р. Хр. до берегів Балтицького моря і стали там відомі, як венети?

Можна пояснювати цей факт двома способами: слов'яни пересувалися частково на північний захід зараз після Р. Хр. або — коли брати до уваги знахідку Костржевського в Біскупіні — там самостійно витворювалися певні слов'янські групи, себто північно-західні слов'яни. Так майже й думали згадані польські вчені, але вони вважали, що саме тут була і »колиска« всіх праслов'ян. На мою думку, польська гіпотеза

⁷) Середонинъ, »Историческая География«, 1916, стор. 113-114.

неправильна, бо — щонайменше дотепер — нема відповідних фактичних доказів, що в згаданій області існував досить великий субстратний елемент, з якого могла витворитися велика слов'янська маса. У тих областях, здається, були тільки появилися племена стрічкової кераміки, але не масово. В кожному разі зовсім виключене, щоб на заході, в області стрічкової кераміки, витворилась мовно якась слов'янська народність. Головна маса слов'янства, найправдоподібніше, зформувалася на землях, що на південь від рік Прип'яті й Десни, від басейну середнього і нижнього Дніпра до Карпат, а також у Дунайським басейні за Карпатами.

Як ми вже згадували, різні вчені по-різному визначали батьківщину праслов'ян. Але Нідерле прийшов до висновку, що батьківщиною праслов'ян не може бути Волзький басейн, бо назва самої Волги та всіх її приток, а також назви міст у цьому басейні — фінські. Такі факти примусили навіть московського вченого, Середоніна, визнати гіпотезу Нідерле.

Не може бути батьківщиною праслов'ян і область верхнього Дніпра й далі — до Балтицького моря, бо вона була зайнята литовцями та іншими балтійцями і має відповідну найстаршу географічну номенклатуру. Тільки область на південь від ріки Прип'яті справді може бути «колискою праслов'ян», бо тут найстарша географічна номенклатура слов'янська, себто зрозумілі слов'янам назви рік і селищ, як і назва самої Прип'яті. А ця територія належить Україні, була з правіку заселена українцями. Отже, праслов'яни і праукраїнці — це одне й те саме.

З філологічного погляду такий самий висновок зробив і наш учений Степан Смаль-Стоцький. Він уважає, що праслов'янська мова така сама, як і праукраїнська. Це ще одне підтвердження, що українці займали свою територію з правіку.

Професор Макс Фасмер припускає, що праслов'янська мова існувала вже в IV стол. перед Р. Хр., отже, це була б мова праукраїнська. На думку проф. Л. Нідерле праслов'янська мова існувала значно раніше і праслов'янські племена могли формуватися із людей трипільської культури, себто на території України десь на початку II тисячоліття перед Р. Хр. Зформувалися слов'янські племена з хліборобського селянства передньоазійської раси і з трацької, себто індоєвропейської верстви, що жила частинно з випасу худоби, а частинно з данини, яку брала у хліборобів.

Назви деяких цих племен залишив нам Геродот в V стол. перед Р. Хр. Були це агатирси, гельони, калліпіди, алазони та неври. До чистіших індоєвропейців належали будини, які — як каже Геродот — мали сині очі та світле волосся. Правдоподібно, що будини були одним із старих литовських (сатемових) племен, які жили на лівому березі Дніпра від його вершин аж до верхніх течій Ворскла, Псла і Сули серед великих соснових лісів. До старих сатемових племен належали траки, ілліри і праслов'яни.

Новітні чеські⁸ та польські⁹ археологи вважають, що праслов'янська мова витворилася у шлезько-лужицькій області, отже, там жили слов'яни. Дуже можливе, що за деякий час балканські слов'яни будуть «доказувати», що праслов'яни жили тільки на Балканах. Бож кожний погляд має свою «рацію» — себто український, чесько-польський і балкано-дунайський. На користь останнього вже висловився італійський учений (жінка) Пія Лявіоза Замботті¹⁰. Ще в 1937 році на з'їзді слов'янських географів і етнографів у Болгарії я був заявив, що можуть бути й такі погляди, бо коли праслов'янські мови постали із змішання передньоазійського і східньо-середземноморського субстрату з індоєвропейським сатемовим гіперстратом, то праслов'янські мови могли одночасно, або рівночасно, витворюватися в багатьох областях. Маємо багато археологічних доказів, що такі племена були розкинені на дуже широкім просторі, отже могли й вимішуватись.

Ми вже згадували, що московський учений Середонін був змушений підтвердити гіпотезу Нідерле, з'ясовану в «Слов'янських Старожитностях». Але, коли в Києві Біляшівський почав у своїй «Археологической Лѣтописи Южной Россіи» в 1905 році друкувати переклад праці Нідерле, то мусів його припинити під тиском Шахматова і його українських послідовників, а в 1906 році — закрити і саму «Лѣтопись», бо нібито ті «старожитності» не мали наукової вартості. Насправді, було навпаки — вони наукові й об'єктивні, навіть і не ворожі до Московщини як такої.

Яку вартість мали теорії Шахматова навіть у його час видно з того, що він — помістивши своїх праслов'ян в області західньої Двини і Німану — посунув від них (праслов'ян) своїх фінів на південь аж на Волинь та в Мінську область. А тому, що фіни мусіли жити ще й на схід і на північ від його праслов'ян, то й мова слов'янська повинна бути просякнена фінськими впливами. Насправді, жодних фінських

⁸) Lubor Niederle, "Manuel de l'antiquité slave", Paris, 1923; "Rukověť slovanské archeologie", Praha, 1931. J. Böhm, "K dnešnímu stavu otázky o původu a vzniku Slovanů", Sborník pro hospodářské a sociální dějiny, II, 1947, pp. 69-77. J. Filip, "Počátky slovanského osídlení v Československu", Časopis společnosti přátel starožitnosti, XLIX-4, 1941-1942; "Vznik českého národa a problem jeho dějinných předchůdců", ibid., Čas. spol., přátel star., LIV, 1946, pp. 1-18. J. Korčák, "Etnický profil našeho národa", Praha, 1940. J. Neustupný, "Pravěké dějiny Lužice", Praha, 1946; "O nejstarší slovanské kultuře v Čechách", Časopis národního musea, CXIII, 1939, pp. 1-10. J. Skutil, "Naše pravlast je střední Evropa", Blansko, 1946. Em. Šimek, "Západní Slované a Germané", p. 1-48.

⁹) J. Kostrzewski, "Od mezolitu do okresu wędrówek ludów", Prehistoria ziem polskich, t. I; Encyklopedia Polska, 8, IV, 1939, pp. 118-359; "Prakolebka Słowian w świetle badań paleobotanicznych", Przegląd archeologiczny, t. VII, z. I, rocznik 22, 1946, pp. 98-102. T. Lehr-Spławiński, "O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian", Poznań, 1946. З російських вчених: В. В. Мавродін, «Образование древнерусского государства», Ленинград, 1945.

¹⁰) Pia Laviosa Zambotti, "Intorno alle origine e alla espansione degli Indo-europei", Festschrift für O. Tschumi, 1948.

впливів на слов'янську мову нема, як ствердили фінський учений Міккола¹¹ та Макс Фасмер¹².

Повну відсутність фінського впливу на слов'янську мову можна пояснити тільки тим, що між фінськими і слов'янськими племенами був якийсь чужомовний бар'єр. На думку Фасмера, цим бар'єром були литовські племена, що жили на території сучасних Смоленської, Калузької, Тверської, Псковської і західньої частини Московської губерній¹³, ще перед приходом слов'ян із півдня. Отже, виникає питання, коли вперше литовці могли зайняти ці землі?

Відповідь можуть дати нам тільки передісторична археологія та протоісторичні свідчення Геродота. Ми вже згадували, що Геродот¹⁴ описує своїх будинів, як синьооких білявих людей. Вони могли жити на залісненій території Полтавщини і Чернігівщини, як сатемові індоєвропейці, витиснені фінами наприкінці бронзової доби з-над Волги, або — точніше — з Волзького басейну на захід, у басейн Дніпра, де стали буфером між східньофінськими племенами і праслов'янськими, що в бронзову добу почали кристалізуватися з мішанини осілих круглоголових хліборобських елементів із різними довгоголовими, як сатемовими так — частинно — кентумовими індоєвропейськими племенами (траками і киммерами).

Після Різдва Христового племінна кристалізація пішла так далеко, що на правобережжі Дніпра і в басейнах Дністра та Дунаю жили чисто праслов'янські племена з праслов'янською мовою, яка безперечно виникла значно раніше, правдоподібно, між бронзовою і залізною добами. На думку Фасмера, праслов'янська мова могла вже існувати в другій половині I тисячоліття перед Р. Хр., а на думку Нідерле, як ми вже згадували, вона існувала вже наприкінці неоліту в деяких племен мальованої кераміки. На мою думку, праслов'янська мова не могла існувати вже в неоліті, бо в той час племена мальованої кераміки ще не були завойовані ні сатемовими, ні кентумовими індоєвропейськими племенами. Це сталося щойно в бронзову добу, коли прийшло до стику племен мальованої кераміки із мегалітичними волинськими і пізніми кентумовими племенами бойових топірців та сітчато-шнурової кераміки на правобережжі Дніпра.

Треба підкреслити, щоб було ясно читачеві, що прабатьківщина слов'ян зовсім не займала «одну з найбільш глухих і менш приступних для культурних впливів і стичностей областей», як каже М. Грушевський, а навпаки — це була ціла територія України із Дунайським басейном. Праслов'янська мова могла створитися тільки там, де стикалися племена мальованої кераміки із сатемовими індоєвропейцями

¹¹ Mikkola, *Urslawische Grammatik*". (Міккола, м. ін., був учнем нашого Потебні).

¹² Max Vasmer, *Rocznik slawistyczny*, t. VI, p. 181, 186.

¹³ Max Vasmer, *Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas*, B. II, Berlin 1934, S. 14; *Sitz. Berichte des Preuss. Akad. d. Wiss. Phil. Cl.*, 1932, S. 637; *Studia Baltici*, B. III, S. 27.

¹⁴ Herodotus, IV, 108, 109.

або там, де передньоазійська раса стикалася з індоєвропейською сатемовою чи кентумовою расою.

Московський учений Третьяков хитро обминає питання про генезу північних слов'ян, щоб не пошкодити інтенціям московської науки. Він тільки каже, що «стадіально-історичні, а також етнічні особливості південних і північних слов'ян цілковито виключають думку про походження північних племен у результаті розпаду й розселення південної групи, як думав Шахматов». Все ж навіть із такого твердження стає ясно, що південна і північна групи слов'ян не мають спільних предків і формація північної групи та її коріння зовсім інакші, ніж у південної.

Далі Третьяков підкреслює, що «північний східньослов'янський побут із його характеристичними архаїчними рисами не міг витворитися в результаті модифікації тої економіки і того соціального устрою, що розвивалися на півдні в умовах периферії римської провінції і «великого переселення народів».

Хитрість Третьякова в тому, що він — обминаючи етногенезу — говорить так, начебто північні та південні племена були однаково слов'янськими ще перед IV стол. по Р. Хр. Насправді, в той час північні племена були фінськими і литовськими, а не слов'янськими. За причину різниць у соціальному устрою та економіці північних і південних племен він висуває не етнічні різниці (одночасно й расові), а «стадіальність» і віддаль від римських кордонів, що зовсім не відповідає дійсності. На півночі жили племена етнічно й расово фінські, як мисливці звірів і такими частинно залишилися донині. А на півдні жили племена, що етнічно й расово належали до передньоазійської раси і вже в неоліті займалися хліборобством. Через їх землі перекотилася і «мандрівка народів», але не змінила їхньої структури. Слов'янська мова на півдні витворювалася з сатемової мови під впливом передньоазійського субстрату, а північні племена почали слов'янізуватися щойно в IV стол. по Р. Хр. під впливом трохи раніше слов'янізованих литовських кривичів.

Процес слов'янізації північного сходу Європи відбувся, приблизно, після VI століття. До того ж часу «окаючі» слов'яни вже жили від півдня (Чорного моря) до Прип'яті й Десни по обидвох боках нижнього і середнього Дніпра. Потім вони почали посуватися на північ лівим берегом Дніпра аж до південного кордону нинішньої Білорусії. Тут наткнулися на литвинів, що жили на обидвох боках верхнього Дніпра, і почали з ними змішуватися, втрачаючи своє «окання» і під впливом литовців вернулись до свого колишнього індоєвропейського «акання».

Власне з процесу слов'янізації Литви витворився білоруський народ. Процес мовної слов'янізації Литви тривав ще в IX стол., доказом чого є існування племені голядь десь на схід від Смоленська. Наприкінці IX стол. слов'янізація поширювалася на схід від Смоленська, але вже тільки на східньо-фінські племена. Цю мовну слов'янізацію проводили т. зв. кривичі (себто вже слов'янізовані литовські племена, що стали білорусами) серед фінських племен спочатку на верхній Волзі, а потім і на Оці. Окську слов'янізацію фінів могли проводити і в'ятичі, що

прийшли з польської території. Великий Новгород, що належав слов'янському »окаючому« племені, проводив слов'янізацію фінів на території, що на північ від Волги — серед північно-двинських фінів і передав їм своє »окання«.

Слов'янізовані східні фіни (весь, меря, мурома, мордва та численні інші племена) почали звати себе »великоросами«. Мовно вони розподіляються на північних »окаючих« і на південних »акаючих« великоросів.

Фізичний тип білорусів залежить від субстратного, завойованого ними племені литовських кривичів, тому вони біляві й досить високі на зріст. Фізичний тип великоросів (москвинів) залежить від фізичного типу фінського субстрату, тому москвини нижчі від білорусів і багато між ними темноволосих. Тільки в прикордонній смузі москвинів із білорусами, себто в Московській і сусідніх із нею губерніях, фізичний тип більш білявий і вищий на зріст.

*

Лінгвістична палеонтологія підтверджує погляд, що його вже раніше був висловив проф. Нідерле. Вона доказує, що балтицькі народи не знали тисового дерева і плюща, не знали курей, для яких у слов'ян, власне в українців, існували свої назви. Про те, що в Україні кури були відомі вже на початку I тисячоліття перед Р. Хр. доказує лущиння курячих яєць, що знайдене в розкопаних могилах гальштатського типу.

Назва курей в Україні — чисто шумерська, а це доказ, що появилися вони в нас досить рано. Цієї назви нема в інших народів. Наприклад, навіть у греків курка звалася »persikos ornīs«, себто — перська птиця. Цікаве й те, що наші стародавні казки мають заголовки перекладені із шумерських назв, як ось казка про Жар-птицю, що є дослівним перекладом із шумерського »Kur-qu« (kur = жар, qu = птиця). У шумерів розуміли її, як птиця сонця, бо півень звіщав його схід, і вона була антропоейом проти всякої нечистої сили. Зображений півень на престолах храмів символізував сонце і був поруч із зображенням місячного серпа. Отже обидва ці зображення були символами сонця і місяця. Збереження у нас цієї старої назви та її значення у перекладі з самої казки показує, що нарід, який зберіг цю назву та її символ на протязі, принаймні, 3 000 років — мусів жити весь час на тому самому місці.

Номади не могли принести до нас курей із Месопотамії, бо їх не мали, так само як і свиней. Отже, їх міг принести на нашу землю тільки той хліборобський нарід, що прийшов на нашу територію ще в III тисячолітті перед Р. Хр. із мальованою керамікою.

Погляд проф. Нідерле підтвердив Сміт, ідентифікуючи скитів-орачів із слов'янами, а неврів, що жили на північ від них, із балтійцями. На мою думку, не треба вживати окреслення »скити-орачі«, а просто — »орачі«, бо орачами були і агатирси, і гелони, і калліпіди, і алазони, а далі й інші племена — меоти, дандарії, керкети, дзюги і псесси. Навіть неври могли бути орачами, але мені здається, що більш правдоподібніше уважати будинів за балтів. Як знаємо, Геродот описав будинів як білявих людей, дуже бідних, що жили в лісах.

Нідерле, навпаки — неврів уважав за слов'ян, з чим згодом погодився і Погодін. П. Ділс¹⁵ уважав, що неври жили на західній периферії старої слов'янської області і — як і Нідерле — висловився, що корінь »Neug« міг згодом перейти в корінь »Nug« та зберегтись у багатьох назвах рік і місцевостей в областях Висли й західного Бугу, де жили неври.

*

Наш літопис, згадуючи про уличів і тиверців, говорить і про ті українські племена, що були в минулому: »сѣдяху по Бугу и по Днѣпру (Днѣстру), »присѣдяху къ Дунаеви«, »бѣ бо множество ихъ«, »сутъ города ихъ и до сего дни«.

Отже, з цього виходить, що ті племена були, але — як каже літопис — уже їх нема. Залишилися ще їхні города, бо були укріплені валами і стінами, проте того »множества«, сільського населення, вже нема.

Літопис новгородської редакції оповідає про перехід уличів із нижнього Дніпра над Бог у першій половині X століття, мабуть, під тиском печенігів. Отже бачимо, як відбувалася флюктуація хліборобського населення у степах і як воно відступало у лісову смугу. Такий процес тягнувся довго, на протязі сотень років. Результатом цього поворотного руху був сильніший розвиток колонізації лісових і болотистих частин північної України, як і Карпат, та випорожнення степу від хліборобського українського населення.

Ми вже бачили, що коли в історичних джерелах появляються згадки про слов'ян і антів, то це нові назви, що прийшли на зміну старших, які чомусь вийшли з ужитку. Так забулися назви агатирси і неври, може саме тому, що змінилися панівні верстви, які звали себе антами або слов'янами. Можливо, що їх так звали чужі народи.

Наш літопис уже не згадує антів, немов їх зовсім не було, натомість говорить про дулібів, полян, деревлян, уличів і т. д. А коли пройшло кілька соток років, зникли і назви деревлян, полян, дулібів та інші, а на їх місце прийшла загальна назва — »Русь«. Але й ця назва не вічна, бо її заступили назви — Україна й український. Натомість Москва, значно пізніше, зовсім безпідставно присвоїла собі назву Русь.

Знаємо дуже добре, що за весь час від IX століття і далі деревляни нікуди не виходили з північної Київщини і південної Волині, де вони жили, згідно з твердженням нашого літопису. Так само як і дуліби, сіверяни, поляни, галичани й лутичі.

Проте зникнення старих назв осілих хліборобських племен не означає, що зник і самий народ або перейшов на інше місце. Він залишився там, де жив раніше, змінилися тільки його назви. Натомість, коли мова про номадів, то вони — кочуючи постійно — залишають свої тимчасово осілі місця і тому зникнення назви номадів у якійсь області означає, що вони й самі зникли. Але осілі народи, хоч і міняють свої назви, входять до складу формації народу-нації на своїй території.

(Далі буде)

¹⁵) P. Diels, "Slaven, Sprache". R.L.M.E. Vol. XII, 1928, p. 275.

Іван СВІТ

УКРАЇНСЬКО—ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ

(Продовження, 26)

На протязі майже двох років, аж до московсько-німецької війни в 1941 році, УНКолонія у Харбіні не проявляла своєї активності. Тільки частина її членів робила заходи, щоб повернути в ній виборну систему і позбутися призначеного голови УНКолонії — п. Ю. Роя.

Восени 1939 року вирінуло питання про підготовку нових загальних зборів УНКолонії, що мали повністю відновити виборну систему. Був плян скликати загальні збори на 17 грудня того ж року, але його відкладено на наступний рік, щоб мати час на відповідну підготовку.

Одночасно проведено підготовчі заходи для заснування Антикомуністичного Комітету, статут якого передано поліції. Поліція, у свою чергу, переслала такі матеріали і заяви до міністерства внутрішніх справ у Сінкінгу, столиці Маньджу-Го. Антикомуністичний Комітет мав очолити Ф. Ф. Даниленко, автор кількох книжок, між ними двох українських про життя українців на Далекому Сході (новеля «Одірваний» і роман «М. Супрун» про українських партизанів на Амурщині).

Загальні збори УНКолонії відбулися 14 січня 1940 року й пройшли досить успішно. Представниками від Японської Військової Місії були Маеда і Іноуе. На голову УНКолонії обрано інж. О. Вітковського, а секретарем — Івана Світа. До управи УНКолонії вибрано переважно молодших людей, а ті, що співпрацювали з п. Ю. Роєм — залишилися поза вибраними керівними органами УНКолонії.

На другий день після загальних зборів УНКолонії, Іван Світ, як новообраний секретар, відбув зустріч із радником Японської Військової Місії п. Іноуе. В той час він мав якийсь пост у Маньджу-говському вищому суді й саме в приміщенні цього суду відбулася наша розмова.

На початку розмови Іноуе висловився, що на нього й на другого представника Японської Військової Місії, п. Маеду, загальні збори УНКолонії зробили добре враження. Але одночасно зазначив, що в деяких промовах учасників зборів і в резолюціях УНКолонії є забагато підкреслень про негативне ставлення до «русских організацій». А факт, що ми не хочемо знайти спільної мови з «Бюром для справ російської еміграції» він вважає за некорисний у політичному житті еміграції в Маньджу-Го.

Тоді Іван Світ детально почав в'яснювати йому, чому українці не можуть співпрацювати з «Бюром для справ російських емігрантів» і взагалі з московськими організаціями. Як згадане «Бюро», так і всі московські організації не визнають нашого принципу, себто права українців на свою незалежну державу. Ми обстоюємо розподіл колишньої царської Росії, а тепер ССРСР, на незалежні національні дер-

жави, бо всі поневолені народи мають право бути самостійними. Хто не визнає цього права, той ворог і поневолювач України.

Натомість п. Іноуе пробував «вияснити» І. Світові, що в Маньджу-Го всі емігранти, не зважаючи на їх національне походження, мають однакові права і користуються гостинністю уряду й населення цієї нової держави. Згідно з принципом Ван-дао, все населення Маньджу-Го має разом не тільки співжити, а й співпрацювати, не зважаючи на національне походження, звичаї і віровизнання.

Було тяжко переконати п. Іноуе, що наші відносини з московською еміграцією специфічні, бо вона й тепер не визнає права поневолених у російській імперії народів на власні незалежні держави. Врешті, він перервав роз'яснювання Івана Світа і заявив:

— Ваша українська політика тут, у Харбіні, не є справжньою українською політикою. Ви тільки повторюєте польську пропаганду, спрямовану проти Росії і всього «руского».

Таке фантастичне обвинувачення українців заскочило І. Світа і він здивовано запитав:

— На якій основі японці можуть так думати про нас?

— Дуже просто, — відповів Іноуе, — адже ваш еміграційний уряд живе у Варшаві і є під польським контролем.

— А чи ОУН, гетьман Скоропадський та інші українські організації, а також грузинські й тюрко-татарські, на вашу думку, також вели й ведуть польську пропаганду? — відповів запитанням Іван Світ.

Ця відповідь-запитання дуже поденервувала п. Іноуе і він відразу змінив тему — перейшов до місцевих практичних справ, заявивши наприкінці: «Попереджаю вас і новообрану Раду УНКолонії, що Японська Військова Місія не дозволить вам вести «антируську» політику. У вас є багато інших, культурних та громадських справ, і політику залишіть. У мене нема часу говорити тепер про політику».

Тоді ми обговорили ще кілька дрібних справ, у тому й про організацію наших різних імпрез та вечірок, на що треба було мати дозвіл поліції.

Враження із розмови з п. Іноуе було досить приkre, бо виявилось, що перспективи діяльності нового управління УНКолонії дуже обмежені. Але найбільша несподіванка чекала нове управління УНКолонії того ж таки дня. Десь у полудень на дверях дому УНКолонії появилось таке оголошення Японської Військової Місії:

«1. Тому, що загальні збори УНКолонії 14 січня виявили впливи третьої держави, Японська Військова Місія оголошує, що всі схвалені на цих зборах рішення — незаконні і їх не визнає.

2. Не визнає і вибраного нового управління УНКолонії, яке не має права бути представником інтересів української колонії у Маньджу-Го.

3. Японська Імператорська Військова Місія призначає на посаду керівника майном Українського Національного Дому інж. Кулябка-Корецького, який отримає відповідні розпорядження.

Японська Військова Місія».

Це оголошення було страшним ударом для всіх національно-думаючих українців, воно перекреслювало і всі раніші заяви як Японської Військової Місії, так і інших урядових чинників. Було видно, що й п. Іноуе не знав, що буде таке рішення Японської Військової Місії, тому провадив із нами розмови.

Українська Національна Колонія у Харбіні втратила свою незалежність і ні тоді, ні пізніше не вдалося точно в'ясувати причини такого рішення Японської Військової Місії. Тільки десь у 1942-43 роках виявилось, що таке рішення було, мабуть, наслідком натиску з боку німецького. Секретар німецького консульства, Маркс, був затривожений зміною настроїв членів і проводу УНКолонії, зокрема протестаційними мітингами, що їх організувала УНКолонія із приводу подій у Карпатській Україні. Не знаємо джерел, якими користувався Маркс, але все ж треба взяти до уваги один не в'яснений факт. Ще перед початком згаданих загальних зборів УНКолонії, тодішній її голова М. Нетребенко приватно звернувся до І. Світа з таким попередженням: «Мені дуже прикро говорити вам про це, але раджу і вам, і всім тим, що з вами, не висувати своїх кандидатур до управи УНКолонії, бо можуть бути неприємні наслідки, включно із ліквідацією колонії».

На моє запитання, від кого він передає таку пораду? — М. Нетребенко заявив, що нічого більше не може сказати.

Отже, попередження було. Наші спроби в'ясувати причини такого розпорядження японців були безуспішні. Проте можна припускати, що інформації-пересторогу М. Нетребенко одержав від п. Кагави, про якого ми вже не раз згадували. Можливо, що Японська Військова Місія не хотіла, щоб у складі вибраної Ради УНКолонії були люди, які на протязі багатьох років ставилися негативно до московських організацій, а зокрема до «Бюро для справ російської еміграції». Таке пояснення співзвучне з попередженням, що його висловив Іноуе в розмові з І. Світом уже другого дня після загальних зборів УНКолонії. Японська Військова Місія хотіла, щоб управа УНКолонії складалася із «поміркованих людей».

Українське суспільство Харбіну розуміло, що означало оголошення Японської Військової Місії та призначення на пост адміністратора майна УНКолонії інж. Кулябку-Корецького. Опозиція проти цього адміністратора продовжувалася, як і боротьба за незалежність УНКолонії, про що з'ясуємо в наступному розділі.

У московському часописі «Заря» з 1-го березня 1940 року появилася стаття «Шляхи відродження місцевої української колонії». Насправді, це було інтерв'ю з новим «головою» УНКолонії «проф. Кулябко-Корецьким». Самий характер цього інтерв'ю пояснює становище нового «голови» з призначення.

«Вчора — пише «Заря» — наш співробітник, у присутності представників влади, мав розмову з новопризначеним головою місцевої української колонії — проф. В. А. Кулябко-Корецьким, що дав відповідь на багато важливих питань, які турбують місцеву українську колонію» (підкреслення наше, — І. С.).

»Я, — сказав проф. Кулябко-Корецький, — згідно з розпорядженням влади, почав працювати як відповідальний управитель Українського Національного Дому та керівник, який має запровадити в українській колонії новий порядок на здорових основах...«

»Далі — пише «Заря» — він дав пояснення, які мають бути принципи нового порядку. Головним із них є повна лояльність до Японії, яку »ми вибрали як нашого вождя і охорону, мавши до неї почуття відданості, як діти до матері (в оригіналі, як діти до »батька«, — І. С.), та продовжуючи нашу святу боротьбу з червоним злом«.

В цьому інтерв'ю Кулябко-Корецький був трохи обережний. Як видно з листа О. Вітковського до Українського Емігрантського Комітету в Шангаї (з 30 березня 1940 р.), у внутрішній діяльності Кулябко-Корецький був більш відвертим і не приховував своїх правдивих замірів. Внизу подаємо кілька уступів із листа О. Вітковського.

»Пересилаю вам — пише він — декларацію п. Кулябко-Корецького. Буду старатися дати вам повну інформацію про події, які проходять тепер у житті нашої громади... Живемо в періоді реорганізації, яка тягнеться вже із 18 січня ц. р. До цього часу реального нічого не зроблено...

Пан Кулябко-Корецький скликав три рази, окремими групами, громадян на склянку чаю. Що було на двох, не знаю, бо не був присутній. На третій склянці чаю я був і поділюся з вами тими враженнями, що залишилися в мене.

При відкритті склянки чаю, п. Кулябко-Корецький, в присутності представника влади, висловив свої бажання, щоб громадяни дали відповідь на його декларацію, зачитуючи прізвища по алфавиту.

Старі громадяни (Апостолов, Білий, Костенко та деякі інші) висказались, що вони підтримують її в цілому і просять узяти до уваги, щоб при формуванні правління було покликано тільки старих громадян, а не »біженців«, бо вони (старі громадяни) будували дім і творили життя, у ньому мають тільки вони право.

На це запротестували всі активні члени, висловлюючись за те, щоб було покликано тих людей, які здатні до творчої праці та які брали активну участь у боротьбі за українські ідеали, бо коли дивитися на дім як на національний здобуток, а не як на мавзолей для пошани тих, що його будували, то до дому має право вступу кожний, хто належить до української нації. Українська справа переживає надзвичайно трудне положення в сучасний мент у міжнародній політиці і не має реальної сили для захисту своїх прав, і тільки українці силою своєї ідеї та бажанням створити свою державу мусять консолідуватися коло цієї ідеї, щоб у той момент, коли на вазі міжнародних політиків буде важитися справа українського питання, бути тою каплею, яка перетягне на бік доброго для нас вирішення нашої справи та котра голосом нашої ідеї і об'єднання, надісланих з різних країн, перетягне на наш бік...

В декларації Кулябко-Корецький закликав іти разом із росіянами проти комінтерну. Всі висловилися за те, щоб іти проти комінтерну,

але не разом з росіянами, а разом з усіма народами, що боряться проти комінтерну, бо ми, українці, добре знаємо, що в нас і росіян різні цілі в цій боротьбі. Росіяни хочуть відновлення Росії в старих її границях, себто з Україною разом, а ми хочемо Незалежної Соборної України. Ось та причина, чому нам не по дорозі з росіянами...

Робиться таке враження, що Кулябко-Корецький почуває себе диктатором, що хоче накинати свою волю, але це трудно зробити в громадському житті, бо в нього немає сили когось примусити... Отже боїмося, що він може взяти такий керунок, який буде шкідливий для всіх... Що ж торкається дому, то українська колонія його не має, він знаходиться тільки в експлуатації української колонії на її користь. Поживемо — побачимо. Дуже хочеться налагодити життя та створити український ідейний моноліт, об який розбивалися б усі ворожі напрямки. Бажаю Вам здоров'я та успіху для роботи на користь Батьківщини. — О. Вітковський».

Ось яким був наслідок загальних зборів УНКолонії у січні 1940 року.

На протязі наступного, себто 1941-го року, не було значних змін у житті українців у Харбіні та взагалі в Маньджу-Го, якщо не брати до уваги загального погіршення умов їх життя. »Бюро для справ російської еміграції« набиало все більшого значення, зокрема, коли появилось розпорядження, що харчові картки можна одержати тільки через установи цього »Бюра«. Фактично ішло про картки на хліб, борошно і цукор, інші продукти можна було дістати без харчових карток.

Багато українців відмовилися входити в будь-який контакт із »Бюром для справ російської еміграції«, не зважаючи на те, що залишилися без харчових карток. У багатьох пекарнях можна було дістати хліб і без карток, але тільки після 4-ої год. по полудні. Отже, вихід із цього тяжкого становища був і його вибрали всі ті, які готові були зберігати українські принципи за всяких обставин.

*

Ми вже раніше згадували про втечу до японців советського генерала НКВД, Генріха О. Люшкова. В часописі »Осака Майнічі« з 12 травня 1939 року було надруковане інтерв'ю з ним кореспондента токійського часопису »Токіо нічі-нічі«. Для нас у цьому інтерв'ю не було нічого нового, хіба тільки те, що Г. С. Люшков підкреслював велику різницю між життям в СССР та в Японії. Казав, що всі, хто живе в СССР, навіть він, що мав високий пост, нічого не знають про те, що діється в інших країнах, за виїмком того, що пускає цензура в підсоветській пресі.

Згадуємо про Г. С. Люшкова тому, що після його втечі втекли до Манджурії й інші, в тому й воєк 57-го прикордонного корпусу Іваненко, про якого була згадка (інтерв'ю) у часописі »The Manchurian Daily News« з 12 травня 1939 року.

»Іваненко — читаємо в цьому часописі — народився в Києві, в столиці України. Працював на заводі скла, а два роки тому його покликали до військової служби. Вислали на Далекий Схід, де він служив

у прикордонному корпусі. Залишив свій пост у секторі м. Іман і — під час сильної снігової бурі — перейшов кордон...

Його батько був заможним селянином, якого потім зруйнували... Коли Іваненко приїхав відбувати військову службу в Іманський район, вирішив утікати за кордон. Він підкреслив, що населення Маньджу-Го краще харчується, аніж українці чи москалі... Був здивований почувши, що ген. Люшков утік за кордон, бо на другому боці кордону, себто на большевицькому, ніхто про це не говорив... Населення СССР живе в тяжких умовах під тяжким управлінням Сталіна».

*

Десь у другій половині 1939 року остаточно вирішено опрацювати й видати українсько-японський словник. Ця ідея виникла майже одночасно в Харбіні й Сінкінгу, столиці Маньджу-Го. Головною причиною було те, що багато японців хотіло ознайомитися з українською мовою та літературою.

Коло зацікавлених виданням українсько-японського словника було невелике, частинно складалося і з тих людей, що робили спроби видавати японською мовою Бюлетень про Україну. На жаль, планів не зреалізовано, бо не було апробати Японської Військової Місії. Все ж власне ця підготовка та переклад матеріалів до 1-го числа Бюлетеня спричинилися до виникнення думки про необхідність видати українсько-японський словник.

Щоб зреалізувати такий задум, треба було побороти багато труднощів, головню, коли мова про встановлення однозначності термінів та певних слів, які мають точне означення у нашій мові.

Натомість фінансові засоби для такого видання були — спадщина по бл. п. Петрі Горовому. Він значну частину свого майна залишив на українські потреби, зокрема на видання книжок¹⁵⁴.

Взимку 1940-41 р. справа видання українсько-японського словника вже була сконкретизована. У Сінкінгу за ту працю взялися В. Одинець і Анатоль Діброва. Вони знали японську розмовну мову, а В. Одинець досить добре знав її і на письмі. В цьому йому допомагало добре знання китайської мови, бо обидві вони — китайська і японська — в писанні користуються характерами-гієрогліфами, з тим, що японська мова, в порівнянні з китайською, має обмежений вжиток гієрогліфів та іншу будову.

Працю над українсько-японським словником розподілено так: А. Діброва укладав українські слова і писав їхню транслітерацію японською абеткою, а В. Одинець робив переклад українських слів на японські. Крім цього, їм удалося залучити до співпраці й деяких японців, що працювали в різних установах Маньджу-говської столиці та виявили зацікавлення таким словником. Головним редактором словника став Ясудо Сабуро. Перекладачі в трудніших питаннях зверталися за допомогою і до інших японських спеціалістів, від яких завжди отримували піддержку.

¹⁵⁴) Див. П. Зелений (П. Яхно): «Петро Іванович Горовий», Нью-Йорк, 1950.

Разом у складі співробітників було до вісім японців, між якими визначне місце займав і Сумада Сейдзоо. На самому початку багато допоміг також С. Левінський, який перевіряв перших понад 35 сторінок словника. Потім, коли він переїхав до Пекіну, його співпраця вже не могла бути такою ефективною. До праці над словником С. Левінського притягнуто за посередництвом І. Світа, який — домовившись із ним — в листі з 13 травня повідомив редакцію словника про його згоду. С. Левінському доручено написати передмову до словника, в якій він мав подати головні основи та прикмети нашої мови. Наприкінці травня йому вже було переслано й першу відбитку словника із літер «А» і «Б», але ще без наголосів. Потім виникли труднощі й технічного характеру, наприклад, як провести редакційні виправлення та доповнення, коли С. Левінський переїхав до Пекіну, а І. Світ мав залишити Харбін і переїхати до Шангаю. А разом із тим японці, що були зацікавлені виданням українсько-японського словника, натискали, щоб він був готовий до друку вже восени 1941 року. Потім виявилось, що ця дата була неможлива.

Брак японської машиністки, яка готувала б оригінали до друку, також дуже утруднював працю, бо треба було виготовляти аж п'ять примірників, що мусів робити сам В. Одинець. Він готував японський текст, а тоді переписував його в копіях.

Згодом, уже восени, вдалося дістати японську машиністку і виготовлення машинопису та його виправлення прискішено. Все ж, як і складення словника, так і його виправлювання затягались, бо обидва автори працювали для прожитку, а крім цього були перевантажені іншими перекладами на японську мову, готуючи до друку граматику української мови і хрестоматію.

У праці над словником виникали й інші різні труднощі. Так, наприклад, треба було зробити транслітерацію японських слів українською абеткою, щоб дати можливість і українцям користуватися словником. На цю працю пройшло три місяці, провів її А. Діброва з допомогою кількох японців. Зроблено понад 60 тисяч транслітерацій різних японських слів українською абеткою і то вперше в історії нашого словництва.

17-го березня 1943 року А. Діброва в листі до І. Світа писав: «Можливо, виявляться деякі помилки в тій транслітерації, але в цілому ми задоволені». Далі в листі він вияснює, чому в словнику, в дужках, поруч українських слів, є і московські. Вони «наведені нами як порівняння для тих ніппонців, що володіють московською мовою. Про це зазначено в передмові. А тому, коли побачите якісь слова наші нібито не так, як слід переложені на московську мову, то вважайте, що ми дотримувалися в першу чергу того, щоб відповідав зміст українського слова — ніппонському. Ясна річ, що московське слово підбиралося ідентичне, а коли ніяк не можна було віднайти відповідне московське слово, то тоді писалося те, яке більш підходило. Там, де українське слово цілковито однакове з московським, ми останнє не писали. Українсько-ніппонським словником ми назвали словник тому,

що отой третій зміст є, як я вже зазначив, лише для порівняння. Труднощі у Вашій корисній праці я цілковито розумію і співчую Вам. Вчора ми мали з п. В. (себто В. Одинцем, — І. С.) довшу розмову. Він повідомить Вас. Дізнається і про те, що за цим словником ми почали ще одну більш ширшу працю. Вирішили стояти далі від того смороду, що (його) створила «чорна рада» в будинку... Чи не можна там у Вас дістати гарні світлини М. Міхновського, гетьманів Мазепи і Хмельницького? До нашого словника додаємо коротеньку енциклопедію... маємо намір включити понад 30 різних світлин...»

На жаль, у словнику світлин не було. Коли ж мова про загальні відомості — їх багато і досить добрих. Так, наприклад, подано біографію Т. Шевченка та його «Заповіт», хоч він («Заповіт») перекладений не цілий, один абзац пропущений, мабуть, на доручення японців. Вміщено пояснення гасел Україна, Центральна Рада, Мазепинці, Просвіта (і просвітяни), Євген Коновалець, Січові Стрільці, УНРеспубліка, Українська Церква, український прапор тощо. Був у ньому й такий напис: «Славній пам'яті всіх тих, що полягли в боротьбі за відродження Української Національної Незалежної Соборної Держави та живим наслідувачам цієї Великої Ідеї, присвячуємо свій маленький твір, — Анатоль Діброва та Василь Одинець».

Треба пояснити, що безпосередня участь І. Світа в корегуванні деяких гасел словника обмежувалася тільки першими, приблизно 50 сторінками, бо потім він переїхав із Харбіну до Шангаю. Все ж, під час листування з авторами словника, обговорювалися різні питання. Зокрема в листі І. Світа з 7 червня 1943 року висловлено певні критичні зауваження до багатьох окремих слів тому, що автори взяли за основу словник української мови Л. Савченка (Київ, 1926 р.), а не Б. Грінченка, як пропонував І. Світ. Авторі пояснювали, що словник Л. Савченка менший і легше з нього вибирати потрібні слова.

Зокрема активною була співпраця І. Світа з авторами словника в постачанні матеріалу для окремих гасел, що мали у словнику ширші пояснення, як ось «Заповіт» Т. Шевченка, окремі гасла про наших національно-політичних діячів та провідників української визвольної боротьби. На жаль, транслітерація та деякі скорочення мабуть пошкодили ясності наших національних ідей. Не знаємо, чому так сталося, але припускаємо, що це цензурні скорочення, як ось і в тексті «Заповіту» Т. Шевченка¹⁵⁵.

Друкувався «Українсько-японський словник» у Харбіні й офіційно він з'явився 1944 року. Значну кількість словника вислано до офіційних установ, університетів і т. п. А головна частина накладу зберігалась у домі УНКолонії у Харбіні і її доля невідома. Мабуть, знищили московські большевики, як прийшли до Харбіну. Знаємо тільки те, що

¹⁵⁵ Про цей словник була надрукована детальна стаття І. Світа у збірнику «Шевченко», річник IV, видання — УВАН, Нью-Йорк, 1955, стор. 42-45 («Шевченко в Ніппон і Хінах»). Там же надруковано також дві сторінки словника, а саме гасла: «Шевченківський заповіт» та «Шевченко Тарас».

важливі архівні українські матеріали в Харбіні спалено ще перед приходом червоної армії, включно з тими, що були приватною власністю окремих людей. Про це оповідали нам утікачі, що в 1945-46 рр. дісталися до Шангаю.

Авторові цих рядків вдалося одержати тільки шість примірників «Українсько-японського словника», між якими був і авторський примірник із відповідним написом. Він вислав їх до бібліотеки Українського Центру у Вінніпезі, до бібліотеки Стамфордського університету, один або два примірники Софії Яблонській у Франції, один Степанові Левінському, що в той час був у Сайгоні, а один — залишив у своїй бібліотеці. Крім цього зроблено мікрофільм словника для департаменту азійських мов у Нью-йоркській бібліотеці.

*

В травні 1941 року в Шангаї виникла думка видавати український часопис. Така спроба була ще в 1937 році, коли появилася два числа часопису «Шангайська громада», але надто передчасна, тому й безуспішна. Бракувало відповідних матеріальних засобів і людських сил.

Але і в 1941 році, коли політична ситуація у Шангаї була дуже складна, тяжко було побороти всі перешкоди, щоб видавати часопис українською мовою. Тоді мала група українських активних політичних діячів вирішила видавати часопис англійською мовою, щоб допомагати українській справі. Насамперед треба було одержати дозвіл на видавання часопису і зареєструвати його в поліції «Міжнародного поселення», що був під контролем англійців. В установах цього «Сетлементу» працювало й чимало москалів та взагалі емігрантів, що прибули на початку 20-их років після закінчення громадянської війни на Сибірі та Далекому Сході. Найбільше москалів було на різних постах китайського суду, в поліції Сетлементу та у французькій концесії.

Формальну заяву в справі дозволу на видавання часопису підписав С. Василіїв, як редактор часопису, що приїхав на Далекий Схід на доручення проводу ОУН, спершу до Харбіну, а потім, коли там повністю змінилися умови для нашої громадської і політичної праці, переїхав до Шангаю. Тут він брав активну участь у житті місцевої Української громади, аж до свого виїзду із Шангаю, вже по закінченні другої світової війни.

Він поінформував автора цих рядків, що за дозволом на видавання часопису «The Call of the Ukraine» вони ходили на поліцію удвох із д-ром М. Мільком. Деякі перешкоди почав їм робити якийсь москаль, що працював у поліційному бюро, але прийшов англієць, керівник цього бюро, припинив усі дискусії і дав розпорядження видати дозвіл на український часопис англійською мовою. «Ми мали — казав С. Василіїв — тільки висилати до цензури копії матеріалів, але з цензурою в нас не було жодних клопотів».

Від себе додамо, що реєстрація українського англomовного часопису була проведена в т. зв. політичному відділі, де працював досить відомий у Шангаї колишній старшина царської армії Маклаєвський. З ним

ми зустрічалися в 1942 році й мали неприємну розмову. Він хотів дістати інформації, чому Іван Світ почав активну українську працю без узгодження з політичним відділом поліції. В той час він працював уже в японців, що перебрали в свої руки управління поліції Сетлементу на початку тихоокеанської війни.

Тоді І. Світ запитав Маклаєвського, на основі чийх і яких розпоряджень він хоче одержати такі інформації? Хто дав йому доручення? Виникла гостра суперечка, наприкінці якої І. Світ заявив Маклаєвському: «Я вас не знаю і не буду відповідати на ваші питання. Якщо поліція хоче мати інформації про мене, хай напише офіційного листа. Ви не маєте права мені погрожувати, а коли будете, то краще залишіть моє помешкання». Ця розмова відбувалася у маленькій крамниці на Сеймур Ровд, де Іван Світ продавав марки для колекціонерів.

Вдруге І. Світ зустрівся з Маклаєвським того ж самого року в політичному відділі поліції, де прийшов у справі нашого Комітету, що був організований на території Міжнародного Сетлементу. Маклаєвський працював у поліційному бюро, на чолі якого був японець. Під час розмови з японцем, Маклаєвський почав втручатися, заявивши, що Іван Світ «пов'язаний з крайніми елементами, т. зв. українськими сепаратистами...» Іван Світ рішуче відповів йому, щоб не втручався і не давав своїх коментарів до політичних справ, про які японці й без нього мають добрі інформації. Він ще пробував відгризатися, нацькувати японця проти нашого Комітету, тому І. Світ мусів ще раз нагадати йому, що Шангай не під московським контролем і тут панує свобода для всіх національностей...

Співвласником друкарні, в якій почав друкуватися наш часопис англійською мовою «The Call of the Ukraine», був п. Телешів, політичний утікач із Сибіру, член Української громади. З англійською цензурою не було клопоту і це питання розв'язано відразу. Англієць, представник цензури, хотів побачити першу програмову статтю нашого часопису, щоб зорієнтуватися, яке наше ставлення до подій в Європі. В той час, себто влітку 1941 року, в Європі вже велася війна між Англією і Францією з одного боку та Німеччиною — з другого. Проект нашої програмової статті передано до політичного відділу поліції і — вже на другий день — вона була апробована. Англієць заявив, що ставлення редакції нашого часопису до подій в Європі виправдане з українського погляду і він не має жодних застережень. Як згодом нас інформували, в англійців було побоювання, що наш часопис буде пронимецьким, вороже наставленим до Британської імперії. Наша програмова стаття всі ті побоювання розвіяла.

(Далі буде)

Ярослав КУРДИДИК

НАША ЗЕМЛЯ

Хочу бути прозорим шатром білих зір і планет,
час-обходисвіт знайшов пристанову —
простір кудись відплив, хмари ж у рядах
виструнилися, як дужи, і напружно чекають.

Гучномовці гудуть — (Спікером сам Бог),
чи бачите? — лопотять жемчужні прапори...
Битим, молошним і широким шляхом —
космос маршує, як полк гренадирів!..

Тисячі срібних сурм і завітчаних флейт,
мільйони бубнів, трубок і звуків басонів —
сповіщають: »Іде із космосу земля,
хто ж їй простелить душу, мов килим?..«
Лютий, 1961 р.

ЛУК

Хочу бути луком!
Із загартованої криці, силою зігнутих,
Таким, щоб він —
Розворушив минуле, —
Сьогодні і завтра —
Простори, повні мертвої тиші,
І космос, що закипає пеклом!..

Хочу бути стрілою!
Вистрелитись пругою з тятиви,
Летіти крізь небо до сонця —
І розказати йому
Всю правду про землю:
Яка нас родить,
Породжує нашу віру
І відроджує неподоланність мислей!..

Хочу бути тятивою!
Що на ній
Здержався час...
І на струні якої спочивають:
Бунт проти зла,
Янгольська непорочність і ніжність —
І де —
Руку тримає сам Бог!..
Листопад, 1965 р.

Д-р Дмитро КУЛИКОВСЬКИЙ

В ОЛЕКСАНДРОВІ КУЯВСЬКІМ

(VI-ий розділ «Спогадів»)

У призначений день від'їзду з Вадовиць, із самого ранку ми почали навантажуватися на потяг. Після перерви на обід, наше навантажування закінчилося і децьо год. 5-йй надвечір ми всіли до поїзду. Кинувши останній погляд на спорожнений табір, у якім промучилися цілу другу половину зими, а теж і на саме містечко Вадовиці та на грізне синяво-брунатне високе тло Бескиду з Татрами, — ми покинули цей черговий етап нашого скитання і від'їхали в дальшу путь, на нове, невідоме ще нам, місце. Настрій у нас, одначе, був досить бадьорий, що — очевидно — треба завдячувати лише нашим молодечим літам та початкам весняної пори.

Із Вадовиць до Олександрова-Куявського досить далеченько: треба проїхати майже через усю Польщу, від південного її кордону на північ у данцінгським напрямку аж до околиць Торуня, майже 500 кілометрів залізничною лінією. Наша подорож тривала цілу ніч і, децьо коло десятої години наступного ранку, без усяких особливих пригод, наш потяг зупинився у полі, зараз же за містечком Олександровим. Відчинивши двері вагона, ми побачили, що стоїмо безпосередньо біля дрютяної, досить високої, огорожі з південного боку табору. Це і був той табір для інтернованих військ Армії УНР — Олександрів-Куявський, куди нас, частину 4-ої Київської стрілецької дивізії, перевезли з Вадовиць.

Перше, що ми відчули, «висунувши свої носи з вагонів», — це було нове для нас олександрівське повітря, цілком інакше, ніж те, до якого ми мимоволі звикли у Вадовицях. Сухе, приємне повітря, перемішане з пахощами живиці, що їх легенький вітрець доносив із цілком близького лісу. З незначного підвищення, на якім стояв наш досить довгий поїзд, відкривалася ціла площа табору. Був це прямокутний чотирикутник, видовжений із заходу, де дотикався самого містечка, а із сходу, як і з півночі, був оточений рівниною піль, натомість, як вже сказано, з південного боку, за залізничною колією, у невеликій віддалі починався ліс, що своїм масивом виповнював увесь південний простір країни. Те, що я на самім початку відчув і цілим своїм еством зрозумів, — це була повна протилежність до покинутих Вадовиць, де панувала страхітлива вогкість, що пронизувала до кісток.

Внутрішнє виповнення таборової площі було дуже просте і око вражало те, що всі таборові будинки містилися на північній частині таборового чотирикутника, аж до північної огорожі. Натомість південна частина площі була порожня, якщо не рахувати кількох невеличких, низьких і подовгастих дерев'яних барачків, що єдині, в певній віддалі один від одного, стояли на ній: це були, як згодом виявилось, звичайні

виходки. Загалом, будинки цього табору, хоч теж дерев'яні, були більші, просторіші та вигідніші ніж вадовицькі, розміщені рідше і це творило враження якоїсь волі, тоді як скупченість вадовицького табору тиснула на душу гнітючістю неволі. Приблизно, по середині таборової площі над будинками підіймалися два металеві комини, що свідчили про існування тут лазень та дезинфекції. Вадовицький табір побудований за часів Австрії для воєннополонених і виглядав значно старшим і гіршим від Олександрівського, побудованого Німеччиною, теж під час війни і теж для тієї самої мети.

Наша валка, як ми вже згадували, зупинилася на південному боці табору, зайнявши всю її довжину. Щойно тепер я звернув увагу, що в тій дротяній огорожі були двоє, теж дротяних, воріт. До цього зауваження спричинилося в першу чергу те, що до воріт почали збігатися поодинокі та цілими купами з таборових забудовань українські вояки. Одночасно з цим і самі ворота хтось відчинив.

Наші вояки почали зіскакувати з вагонів. Усі йшли до воріт, кожний із своїми речами. Було чути взаємні привітання тих, що були біля воріт із тими, що ще залишилися у вагонах: віталися знайомі. Я вже згадував у попереднім V-ім розділі своїх спогадів («У Чистиліві», «Визв. Шлях», кн. VI, VII-VIII, 1965 р.), що в Чистиліві була розміщена лише частина, — щоправда, більша, — 4-ої Київської дивізії, а друга, менша частина, була розміщена в недалекому селі, кілометрів десять від Чистилова. І вийшло так, що оця друга частина Дивізії кілька тижнів раніше від нашої переїхала до Олександрівського табору і вже почувала себе, «як вдома». Ось вона оце і вийшла нам назустріч.

Наші «квартирмейстри» відвели кожному частину приїжджих на призначене місце у відповідних будинках. Будинки просторі, місця було досить і ми, порівнююче, швидко розташувалися. Обід і вечерю того дня нам приготували та видали вже в таборі в належний час. По обіді кожний напсвнив соломомою свій матрац й упорядкував своє ліжко. (Як бачимо, табір Олександрів-Куявський вигідно відрізнявся від табору у Вадовицях: в Олександрівському кожний із нас мав своє окреме ліжко, матрац, простирано, подушку та коци, замість «мат» і спільних «двоповерхових нарів» у Вадовицях).

До ночі залишалось ще досить часу, бо дні були весняні, довгі. Погода того дня, хоч і похмура, але суха та тиха. Отже, хто хотів, той мав приємну можливість ще того ж дня обійти та оглянути цілий табір. Я з кількома товаришами скористав із цієї можливості.

Дислокація наших військових частин в Олександрівському таборі була така: східню частину табору займала наша ціла Київська стрілецька дивізія, а на західній частині розмістилась 6-та Січова стрілецька дивізія під командою ген.-хор. Марка Безручка. В'їздова брама до табору з містечка була із західнього боку таборової площі. Праворуч від брами стояв невеликий мурований будинок польського «Довудзтва» табору, від нього, ще далі направо, аж у самім куті, був теж невеликий мурований будинок — «пака», себто в'язниця, в якій відбували кару військові мешканці табору (старшини та вояки), покарані за якісь

проступки начальством. Ліворуч від брами стояли два невеличкі дерев'яні бараки, в яких приміщено кількадесят вояків Прикордонної Служби УНР.

Щоб образ розміщення був повніший, треба ще сказати, що на західній частині таборового терену, на «території» 6-ої Січової стрілецької дивізії, була дуже гарно впорядкована, в українськiм стилі, православна церковця (фото її іконостасу та докладніший опис церковці й 6-ої Січової стрілецької дивізії подає о. П. Білон, священник цієї дивізії, у своїх «Спогадах» на стор. 61 і дальших, Пітсбург, 1952). По середині табору, в спеціальнiм будинку, були лазні та дезинфектори.

*

Частина 4-ої Київської дивізії ще під час нашого перебування в околицях Тернополя (в Чистиліві) була розташована окремо від нашої частини і опинилась у примусовім осамітненні; щоб бодай мінімально задовольняти свої, так би мовити, духові потреби, річ природна, була змушена заснувати свій Культурно-розваговий осередок, оскільки Культурно-освітній Відділ дивізії опинився при нашій частині. Засновано цей осередок з ініціативи поодиноких старшин, очевидно за згодою вищого начальства тієї частини Дивізії.

Яка була діяльність цього осередку та чи він взагалі існував у час нашого перебування ще в околицях Тернополя, — не знаю. Одначе, коли ми приїхали з Вадовиць до Олександрова-Куявського, то вже застали в нім не тільки ту другу частину Дивізії, а також, як я довільно його називаю, і той Культурно-розваговий осередок. На чолі його стояв поручник Левицький, киянин, людина освічена, вихована, студент Київського університету. Під своїм проводом він мав десятку людей, між ними і двох чи трьох університетських студентів, напр., хорунжого Слодецького та інших.

Коли ми всі, приїжджі та місцеві, «культурно-освітники» перший раз зібралися у приміщенні Культурно-Освітнього Відділу 4-ої Дивізії, пор. Левицький зреферував нам свою дотеперішню працю, яка головним чином виявилася у виданні гумористично-сатиричного журналу «Дзиз» чи просто «Зиз». Це був восьмисторінковий, розміром великої чвертки, літографований журнал, і треба об'єктивно сказати, що своїм змістом, як інтелектуальним, так і ілюстративним, міг витримати і найвибагливіше-сувору критику. Об'єктом вельми солідних дотепів «Дзиза» були явища з таборового життя та загальнополітичні — українські і міжнародні — явища. Душею-майстром, як тексту «Дзиза», так і ілюстрацій-карикатур, був той самий пор. Левицький. Таким чином журнал «Дзиз» справді виконував позитивну роль і осягав свою подвійну мету: давав розвагу та, певною мірою, контролював життя.

*

Командир 4-ої Київської стрілецької дивізії, генерал (чи отаман) Юрко Тютюнник, мав двох своїх заступників-помічників: першого — ген.-хор. Андрія Вовка (командира 1-ої бригади) та ген.-хор. П. Янченка

(командира 2-ої бригади). Після переходу р. Збруча я вже не бачив ген. А. Вовка ні в Чистиліві, ні у Вадовицях, ані в Олександріві-Куявському. У Чистиліві була чутка, що ген. А. Вовк є на чолі другої частини, себто — своєї бригади, розташованої в іншому селі; у Вадовицях теж була чутка, що він живе у місті на приватній квартирі. Ці чутки, мабуть, не відбігали від правди, однак, коли ми з Вадовиць прибули до Олександрова, то на чолі тієї частини Дивізії, яку ми там уже застали, був ген. П. Янченко. Генерал Ю. Тютюнник і ген. А. Вовк в Олександріві ніколи не перебували. Таким чином, коли ми прибули до Олександрівського табору, на чолі цілої, або тепер об'єднаної, 4-ої Київської стрілецької дивізії був ген. П. Янченко, як заступник ген. Ю. Тютюнника.

На другий чи, скоріше, на третій день після нашого прибуття до Олександрівського табору, черговий дивізійний наказ остаточно врегулював життя тепер з'єднаної Дивізії. Тим же наказом також запроваджувався лад і в культурно-освітній галузі дивізійного життя: згаданий тимчасовий Культурно-освітній осередок скасовано, як окрему установу, і з'єднано з Культурно-освітнім Відділом Дивізії, на чолі якого, як його начальника, підтверджено сотника М. Шевченка. Це, в свою чергу, спричинилося до того, що Культ-освітній осередок, випустивши ще одне чергове число «Дзиза», вже в складі Культ-Освітнього Відділу, розпався: якась його частина, дійсно, влилася до складу Відділу, а інша частина, на чолі з пор. Левицьким, — на її прохання — була відіслана до складу її попередньої частини Дивізії.

*

Далі у своїх спогадах буду згадувати про деякі моменти з нашого еміграційного військового життя взагалі та з життя нашої 4-ої Київської стрілецької дивізії зокрема. Як читач побачить, ці моменти пов'язуються, більше чи менше, із життям безпосереднього нашого таборового сусіда, себто — із життям 6-ої Січової стрілецької дивізії. Власне тому подам, бодай коротко, деякі відомості, які — певною мірою — правдиво характеризують цього нашого сусіда.

Отже, 6-та Січова стрілецька дивізія була сформована в лютому 1920 року в польському містечку Ланцуті, а її командиром призначено ген. штабу полковника Марка Безручка, пізнішого ген.-хорунжого. До складу цієї дивізії ввійшли: полонені українці — старшини й козаки тих частин Армії УНР, які воювали проти поляків на Волинсько-Поліській фронті, теж частина Київського Корпусу Січових Стрільців полковника Євгена Коновальця, після ліквідації цього корпусу, та вояків інших українських військових частин, яких поляки були стягнули з різних осередків до Ланцутського табору інтернованих.

Був початок березня 1920 року, коли цю дивізію вислано з Ланцуту до Берестя. Тут доповнено її людський склад старшинами й козаками із таборів полонених у Польщі. Потім дивізія пройшла півторамісячний вишкіл і одержала зброю та інший військовий виряд (московського

зразка), як і коней для своїх кінних частин, і укомплектувала свої обози.

У квітні того ж року 6-та Січова стрілецька дивізія переїхала до Бердичева, два тижні стояла тут залогою, закінчила свій вишкіл і доповнення значною кількістю стрільців із Української Галицької Армії, яка тоді була в складі московської червоної армії. Коли ж червона армія утікала з Бердичева, то українські стрільці, що були в її складі, залишилися у місті, а потім увійшли до 6-ї Січової стрілецької дивізії. Завдяки цьому зорганізовано 6-ту резервову бригаду з тимчасовим осідком у Бердичеві. Тут же, після перегляду Головним Отаманом, Дивізія отримала від нього свій малиновий стяг із тризубом та написом: «За визволення України».

У травні того ж року 6-та Січова стрілецька дивізія відійшла на фронт під Київ. Тут одержала своє перше «бойове хрещення», а по кількадеennих боях зайняла разом із польським «союзним» військом золототерехий Київ. У Києві 6-та Січова стрілецька дивізія була розташована на Печерську, де виконувала залогову службу і завершила свій вишкіл. У червні, коли корпус Будьонного прорвав українсько-польський фронт, 6-та Січова стрілецька дивізія, разом із польською армією, залишивши Київ, почала відступ у північно-західнім напрямку. Проводила оборонні бої з московсько-більшевицькими ватагами, наприклад, на р. Ірпені, а потім довгі й завзяті бої на Поліссі, на р. Уборті, а ще пізніше — й на Стирі та західнім Бузі.

У серпні 1920 року 6-та Січова стрілецька дивізія опинилася в трикутнику — Замостя, Красностав і Грубешів. Тут вона укріпила свої позиції, особливо місто Замостя, і наприкінці серпня витримала грізну облогу Замостя, що його великими силами, своєю кіннотою, був обложив Будьонний. Та здобути Замостя не здолав, тому не прибув із допомогою іншій московській армії, Тухачевського, що мав за завдання здобути Варшаву, якої теж не здобув. Ось так тоді сталося відоме «Чудо над Вислою», якого, як бачимо, не було б цілком певно без надлюдських подвигів під Замостям 6-ї Січової стрілецької дивізії, якою командував ген.-хор. Марко Безручко.

До цього часу 6-та Січова стрілецька дивізія діяла в складі польської армії.

Після хвальної оборони Замостя, 6-та Січова стрілецька дивізія переїхала на південь, у Галичину, де з'єдналася (і включилася) з Армією УНР на станції Єзупіль. Звідтіля 6-та Січова стрілецька дивізія, перейшовши з боями Дністер та Збруч, посувалася на схід, взявши визначну участь у запеклих боях на пляцдармі міст: Бару, Літина та Ярмолинців.

Як безпосередній наслідок польської ганебної зради свого українського союзника, після укладення сепаратного миру Польщі з Москвою, 6-та Січова стрілецька дивізія, разом з Армією УНР, мусіла відступати знову за Збруч і 7-го листопада 1920 р. скласти зброю польському «союзникові». Далі — інтернування у польських таборах. Першим таким табором для 6-ї Січової стрілецької дивізії був саме табір в Олек-

сандрові-Куявським, де ми, 4-та Київська стрілецька дивізія, в той час і зустріли її. Ось такою була ця «наймолодша» Дивізія армії УНР, проте не менше славна, як усі «найстарші» наші Дивізії!¹

*

Кілька перших днів нашого життя на новім місці ми були майже цілком вільні від будь-яких обов'язків, бо їх, з причини загальної нашої невлаштованости, ще й не було. Вільний час кожний із нас використовував по своїй волі. Одні брали денні відпустки та йшли оглядати містечко і його ближчі околиці, інші робили це саме без відпусток, використовуючи діри в дротяній огорожі, а ще інші — докладніше ознайомлювалися із табором та його мешканцями, розшуквали своїх старих знайомих або нав'язували нове знайомство.

Саме в той час я довідався, що генерал-хорунжий П. Янченко, заступник командира 4-ої Київської дивізії, та генерал-хорунжий М. Безручко, командир 6-ої Січової стрілецької дивізії, живуть на приватних квартирах у містечку. Генерал Янченко щоденно ішов до своєї дивізії у таборі пішки, а генерал М. Безручко приїжджав, може й не щодня, у гарнім, великім чорнім фаєтоні, запряженім парою баских темногнідих коней. На мої розпитування, чому така різниця між цими двома нашими генералами, поінформовані люди пояснили, що, мовляв, ген. М. Безручко має у поляків особливу пошану, як співтворець «Чуда над Вислою», тому то і фаєтон для нього, і пара коней та утримання для них, а також відповідна платня для генерала, як носія найвищого польського ордену «Віртуті Мілітарі»².

Не знаю, якою мірою всі ті інформації про ген. М. Безручка були правдиві. Особисто я не мав і не маю жодних підстав сумніватися у їх правдивості, бо фаєтон і баских коней, запряжених у нім, та ген. М. Безручка, що приїжджав ними до табору, я багато разів бачив своїми власними очима. Коли ж мова про орден «Віртуті Мілітарі», то сам ставлю питання: Чому ляхи не мали б дати той орден ген. М. Безручкові? — Аджеж «чудо» над Вислою ген. М. Безручко таки вчинив під Замостям, як про це авторитетно й вірогідно свідчить генерал Вейганд, француз, що на базі Безручкового чуда учинив потім друге чудо: захоронив від Москви Варшаву, а тим самим і цілу Польщу. Треба зрозуміти, що друге чудо без першого було б неможливе! Зрештою, — хіба це для нас першина?

¹) Головніші вісті з історії 6-ої Січової стрілецької дивізії взяті з брошури «Оборона Замостя». Вид. Укр. Воєнно-Істор. Інституту, 1956 р., стор. 29-31, — Д. К.

²) В однім європейськім місті ще й досі бігає один українець, який років десять тому давав собі титул «дипломованого полковника». Ось, приблизно, тоді ж автор цих спогадів мав із тим дипломованим полковником розмову, в якій він гостро, частинно нецензурно, заперечив усе тут подане щодо ген. М. Безручка: «чудо над Вислою» (власне, Безручкове авторство його), орден «Віртуті Мілітарі» і навіть фаєтон з баскими кіньми. На моє запитання: А що ж тоді вчинили українці під Замостям? — Г...! — була відповідь, — «А той фаєтон з кіньми, то, щоб ви знали, належав моему батькові!» — закінчив «дипломований».

Та як би там не було, але вже з тих початкових спостережень я побачив, що життєві умови 6-ої Січової стрілецької дивізії відрізняються від життєвих умов 4-ої Київської стрілецької дивізії. Їх будинки виглядали чистіші та чепурніші, зовнішньо і внутрішньо нагадували військові касарні. У нас же, ні зовні, ні всередині бараків не було такої чистоти та ладу, а про якесь причепурення не доводилось і говорити. Всередині наших бараків усе нагадувало базар чи торговлицю. Коротко кажучи, 6-та Січова стрілецька дивізія викликала враження регулярного війська, а наша 4-та Київська стрілецька дивізія виглядала, як згромадження повстанців. Військові денні вправи відбували обидві дивізії — шоста більш регулярно, а четверта менш. А ось ще одна риса, яка характеризувала всіх наших таборян загально: умундирування старшин і козаків — старшини й козаки 6-ої дивізії без усякого порівняння були краще зодягнені, ніж ми, в 4-ій дивізії. Така була об'єктивна правда.

Гуляючи ось так у перші вільні дні по містечку та його ближчих околицях, а головним чином по таборі та господарстві 6-ої дивізії (бо свої приміщення ми споглядали денно й нічно), я зустрів у тій дивізії декількох давніх, передвоєнних, знайомих і навіть своїх шкільних товаришів. Розмови з ними мене ще глибше ввели в біг життя цієї «сусідньої» дивізії, яка дуже імпонувала моему вояцькому та патріотичному духові. Я також довідався, що визначним чинником, який запалював у масі вояцтва вогонь патріотизму, була першою мірою українізована православна церковка 6-ої дивізії. Душею її, природна річ, був дивізійний священник, о. протоіерей Петро Білон, колишній військовий урядовець 6-ої дивізії, що одночасно з приїздом дивізії до Олександрівського табору, змінив своє «ремесло» і висвятився у священники. Це тільки з його ініціативи вояцтво 6-ої дивізії, вклавши велику працю, енергію та свої мистецькі здібності, перемінило перед тим непривітне баракове приміщення на гарно, в українським стилі, та дійсно по-мистецьки улажену церковку. Він же, о. П. Білон, заснував і провадив організаційне життя дивізійної філії Братства св. Покрови.

Другим фактором, що одушевляв свідоме національне життя 6-ої дивізії, був її Культурно-Освітній Відділ. Начальником його в той час був сотник Григорій Гладкий, колишній усуусус. Взагалі каденція його керівництва Відділом, як свідчить у своїх «Спогадах» згадуваний о. протоіерей П. Білон³, відбувалася від грудня 1920-го до пізньої осені 1921-го року. Діяльність Культурно-Освітнього Відділу 6-ої дивізії проявлялася головним чином у видаванні таборової газетки «Нове Життя». Редактором її був тоді той же сотн. Г. Гладкий. Газетка на чотирьох сторінках нормального друку, розміром, приблизно, 35 × 25 см. Друкувалися у ній статті на міжнародні та суто українські політичні й релігійні теми, а найбільш обговорювалися проблеми нового таборового життя. До газетки дописували люди з обидвох дивізій. Кілька тижнів пізніше, коли я вже трохи «вріс» у місцеве життя та

³ Прот. Петро Білон: «Спогади», Пітсбург, 1952 р., ч. I, стор. 135.

мав ще досить вільного часу, то включився також до співпраці в газетці, подавши дві чи три статті. Довгий час у мене зберігалися ті числа «Нового Життя» з моїми статтями, але нині не знаю, що з ними сталося, та й не дивниця: уплинуло вже 48 літ майже циганського життя!

6-та Січова стрілецька дивізія була властителем невеличкої друкарні. Старшини дивізії зібрали між собою потрібні гроші і за них купили коло 300 кг українського шрифту та невеликий ручний прес. Шістьох друкарів додала 4-та Київська стрілецька дивізія, а властиво та її частина, що першою прибула до Олександрівського табору. Ось ця друкарня і відіграла дуже важливу роль у культурно-освітній праці і то не лише, в першій черзі, для 6-ої, а в другій і для 4-ої дивізій, а навіть і поза Олександрівським табором. У ній друкувалися: газетка «Нове Життя», «Релігійно-Науковий Вісник» — журнал, «Літературно-Воєнний Альманах» (видання Культ-Освітнього Відділу 4-ої Київської стрілецької дивізії, про що мова буде нижче), релігійна література взагалі та багато інших книжок і брошур.

Іншою ділянкою діяльності Культ-Освітнього Відділу 6-ої Січової стрілецької дивізії був організований ним «Театр ім. М. Садовського», що почав розгортати свою працю, запросивши артистичні сили із 4-ої Київської стрілецької дивізії. Треба згадати і чоловічий хор, що обслуговував, головним чином, церкву, однаке в потребі брав участь і в театральних виставах.

Я трохи докладніше зупинився, згадуючи деякі справи та моменти 6-ої Січової стрілецької дивізії, хоч безпосереднім об'єктом моїх спогадів є життя 4-ої Київської стрілецької дивізії в Олександрівським таборі інтернованих. Однаке, це цілком зрозуміле і то з кількох причин. З моментом, коли 4-та Дивізія опинилася в однім таборі із 6-ою Дивізією, вони обидві, для автора цих спогадів, почали творити одну українську військову громаду. Між ними, як і між іншими дивізіями, що були частинами однієї української армії, за нормальних обставин не могли і не сміли існувати (щодо їх об'єктивного стану) жодні суттєві диференції. На жаль, такі диференції все ж існували і докладніше описуючи стан 6-ої Дивізії та порівнюючи його зі станом 4-ої Дивізії, я, властиво, і вказую на ненормальність речей, яка по впливі кількох місяців призвела до виникнення певного конфлікту, що про нього буде мова пізніше.

Мое ж особисте відношення до тодішніх українських військових формацій може найкраще характеризувати наша ж народна приказка: «До якогобудь пальця пихнешся, то однаково, бо кожний однаково болить». Крім того, вважаю, що було б навіть дивним і нелогічним, коли б, пишучи спогади про свою дивізію, я навмисне обминав свої враження або правдиві розповіді інших людей із життя сусідньої дивізії. А ось і ще одна причина, чому я згадую про життя сусідньої дивізії. Всі мої особисті спостереження над 6-ою дивізією та всі вислухані розповіді різних людей про неї, особливо про працю в ній куль-

турно-освітніх і церковних чинників, пригадали мені мої ж обов'язки розпочати таку ж самісіньку працю і в своїй дивізії. Зокрема, я пригадав собі всі ті аргументи, якими ще в Чистиліві обґрунтовував своє прохання перед ген. Ю. Тютюнником призначити мене до складу співробітників Культурно-Освітнього Відділу 4-ої Київської дивізії. Треба пам'ятати, однак, про дві справи: то були перші дні нашого перебування в Олександрівському таборі — це одне, а також і те, що в той час я був лише рядовим співробітником Відділу — це друге.

Вже добре навіть не пригадую, як воно було, але в пам'яті моїй залишилося враження, що ми в бараках розміщалися зі своїми ліжками не в своїх частинах, а лише там, де було вільне місце і де кому подобалося. Це підтверджує і той факт, що я сам кілька разів міняв своє місце. І ось одного з перших днів нашого перебування в Олександрівському таборі, коли, після сніданку, я уже зібрався відходити до бюро Культ-Освітнього Відділу на працю, «згори», біля себе, я зачув продеклямовані слова вірша одного московського поета:

»Птичка Божия не знает
Ни заботы, ни труда,
Хлопотливо не свивает
Долговечного гнезда...«

Я поглянув угору і побачив, що вірш декламував, лежачи на «горішнім» ліжку та дивлячись на мене з усмішкою, мій сусід, якийсь сотник Скворцов із гарматної бригади. Це був один із тих москалів-гарматників, про яких у мене вже була досить неприємна згадка ще з часів нашого перебування на спільній квартирі в Чистиліві. Я вже докладніше писав про те, як у нашої суто-українській дивізії появився цей московський елемент (див. «Визв. Шлях», кн. VI, 1965, стор. 682-683). Тут лише коротенько повторю: Коли 4-та Київська стрілецька дивізія ще не належала до складу Армії УНР і звалася Повстанським кошем, що на власну руку боровся проти московських большевиків на Херсонщині, тоді загін гарматчиків, що складався з москалів-антикомуністів, який теж оперував на Херсонщині під проводом полк. Русанова, опинившись у скрутній становищі, приєднався до Повстанського коша. Взявши від того загону присягу повного послуху, отаман Повстанського коша Юрко Тютюнник прийняв його, зараховуючи до складу гарматної бригади, начальником якої пізніше був призначений той же полк. Русанов (українська транскрипція — «Русанів»). Так ось цей сотн. Скворцов, що так гарно декламував «Птічку Божію», і був одним із тих «воз'єднаних» з українцями москалів.

Цією чотиривіршовою строфою «деклямація» і скінчилася, але мушу сказати, що — не зважаючи на милу усмішку декляматора, скеровану до мене, — вона дуже неприємно мене вразила, міцно вдаряючи по моїм сумлінні. Йдучи до бюро, по дорозі, я над тим ось як роздумував: »Так-так, ти московська «птічко» (а ще велике питання, чи ти «Божія«?!), — ти «не знаєш і не хочеш знати» ні «заботи», «ні труда», бо

їдеш на чужім возі та ще й на чужий рахунок, але, чи ж може собі дозволити таку безтурботність у цей час наша »українська птичка«, яку хижий московський коршун якраз вигнав із її рідного гнізда та загнав за дрти до іншого ворожого хижака?..«

Мої товариші сміялися з цього випадку, коли в бюро Відділу я розповів їм про нього. Одначе, признаюся, особисто мені було не до сміху і помилився капітан Скворцов, коли думав своєю »деклямацією« викликати в мене ті почування, які він мав на думці: сталося бо навпаки! Московська »птичка« викликала в мене ще більшу заохоту до праці!

(Далі буде)

Андрій ЛЕГІТ

АСТРОНАВТОВІ

Як зіниці твої засвітяться
Зір нових осяйним вогнем,
Не шукай ти скарбів на місяці,
А шукай неземних поем.
І у леті стрімкому й надземному
Не засліплюйся »новітнім« днем,
Не шукай на ясному темного,
А на темнім шукай ясне.
Не шукай у невічному вічного,
А у вічнім його шукай,
І в просторі тобі космічному
Шлях покаже Творця рука.

АТОМНИЙ ВИХОР

В небі не білі летять голуби,
Стріли ракет, сателіти,
Обрій затьмарили димні гриби,
Атомний вихор над світом.
Що там приватні турботи й жалі,
Чути вселенної, луни.
Погляд угору! Навколо землі
Крутяться в космосі труни.
Може у них й України сини?..
Очі, горіть янтарями!..
Кажуть, що місяця диск осяйний
Вже вдруге Каїн заплямив.

Леонід ПОЛТАВА

УКРАЇНЬСЬКА ПРОБЛЕМА У КНИЖЦІ ЖАКА ДЕ ЛОНЕЯ

»Історія таємної дипломатії, 1914-1945«

»Histoire de la Diplomatie secrete, de la 1914-1945«, — Jacques de Launay. Французькомовне видання Університету Marabaut (Марабо), 376 стор., багато документів-фотоілюстрацій, вперше надруковано було в 1966 р. в Бельгії, у видавництві Gerard et Co. (В-во Жерар е Ко, Вевріе е Едісіон Брепольс, Брюссель). Видавництво має своє представництво у Квібеку, в Канаді.

Ще яких 10 років тому годі було написати з такою докладністю та масою історичних фактів-документів »Історію таємної дипломатії, 1914-1945«, бо більшість документів лежала у таємних сейфах різних урядів. Але історія, як те вино: що далі відходимо від подій, то більшої виразності вони набирають, тим більше історичних документів розсекречується, тим кращу склянку »вина історії« може випити читач. Така історія цікава для кожного: від звичайного, пересічного, читача до активного дипломата, який старається уникнути повторення історичних помилок. Після того, як Америка рукою тогочасного президента Рузвельта підписала, сповнені важкими наслідками для Європи, договори в Ялті й Потсдамі, американські дипломати напевно з особливою увагою читали розгляданий твір.

Це не перша книжка на історичну тему Жака де Лоней, історика і юриста, що працює у Франції директором Міжнародної Комісії для вивчення історії. Його перу належать такі твори, як »Світ у війні«, »Великі протилежності сучасної історії«, »Справа другої світової війни« та ін., перекладені на чимало мов, у тому деякі й на англійську мову. Цей відгук написаний на базі оригінального, французькомовного видання.

Жак де Лоней у великому огляді найновішої історії Європи між 1914 і 1945 роками не спинається довго на загальновідомих фактах, переговорах та договорах. Тому, наприклад, договір у Бересті Литовському, де Україна, як незалежна держава, підписала умову про мир, він майже оминув.

Автор провадить читача через незвичайно складний лябіринт європейських відносин у 1914-му й наступних роках — роках першої світової війни, веде нас із упевненістю екскурсовода, що детально вивчив свій об'єкт. Це справжній »чичероне« у дворах імперської Росії чи Австро-Угорщини, Італії, Туреччини, Англії, яка тоді володіла не лише морями, а й доброю частиною світової політики. Він подає вже на 10-ій сторінці книжки 12 таємних договорів між європейськими країнами, що були секретно підписані в 1914-1917 роках: 2 серпня 1914 р. між Німеччиною кайзера і Туреччиною з молодотурецьким

урядом Енвер-Паші підписано таємний договір про вступ Туреччини у війну, але вже 5 серпня Туреччина раптово проголосила свою нейтральність, — і автор розкриває причини такого поступування Туреччини. 12-го березня 1915 р. Англія погодилась — таємно — на анектування деяких портів Росією, на випадок перемоги Росії над Австро-Угорщиною та її союзниками, а в квітні того ж року Франція також підписала подібний договір з Росією, і т. д. Один з дуже важливих, довгий час утримуваних у таємниці від світу, в тому й від Англії, договір був підписаний 14-го лютого 1917 р.: «Договір французько-російський, без повідомлення Англії про те, що Росія обіцяє допомогти Франції здійснити її воєнне завдання — приєднати Ельзас-Льотрингію і створити буферну смугу на лівому березі Рейну; за те Франція обіцяла дати вільну руку Росії на її західніх кордонах, себто — в Польщі, в балтицьких країнах і т. д.».

Щоб докладно розглянути «Історію таємної дипломатії» Жака де Лонея, треба б написати другу велику книжку. Самих цитат документів у його праці є десятки сторінок: одні взяті з тогочасних газет і журналів, інші із згодом виданих спогадів (наприклад, «Щоденника графа Чіяно» — міністра закордонних справ фашистської Італії, родича дуче, якого розстріляно на наказ того ж таки дуче), ще інші — з архіву міністерства закордонних справ у повоєнній Німеччині, після ліквідації Гітлера, або з відповідних праць інших авторів-істориків, наприклад, «Студії з таємної дипломатії» В. В. Готтліба (Лондон, 1957), «Таємні дипломатичні документи Росії» (Париж, 1929), «Таємні зошити» Лошера (Брюссель, 1962) і т. д. Через першу світову війну, прихід до влади Леніна в Росії, прихід до влади Гітлера в Німеччині, а ще раніше Муссоліні в Італії, розкриваючи причини тих явищ та багато закулісних справ, пов'язаних з ними, Жак де Лоней провадить читача до другої світової війни і закінчує свою працю розділами «Конференція у Потсдамі» та «Японська мирова пропозиція». Автор у цікавій, подекуди в зроманізованій формі розповідає в останньому розділі, як японський імператор погодився на мир, з умовою, що буде збережено імператорську династію, але Сталін приховував впродовж кількох місяців цю справу: московський диктатор відтягав, щоб встигнути ще й собі вступити у війну проти Японії! Тим часом на Японію впали американські атомові бомби, а Сталін, не інформуючи Білого Дому, поспішно кинув свої війська на Манджурію, чого найбільше боявся державний секретар Бирнс, як він сам про це згодом задував. ССРСР, точніше ж Російська новочасна імперія, хотів погріти руки, і погрів, на японському пожарищі, за рахунок крові вояків США й інших союзників...

Французький історик не приховує свого огірчення помилками Рузвельта, зокрема його поступливістю перед вимогами Сталіна, що й призвело до захоплення Москвою під її контроль багатьох країн Східньої і Центральної Європи під час другої світової війни. Він вважає, що плян висадки альянтів на Балканах урятував би ту частину Європи від комуністичного лиха, але Сталін наполягав на висадці західніх

»союзників« у Франції, щоб мати вільну руку в підкоренні ще так недавно незалежних державних народів, т. зв. сателітних країн.

Тому, що годі охопити увесь багатющий матеріал »Історії таємної дипломатії«, спинимось на найцікавішому для українського читача, або для дослідників української проблеми, розділі під заг. »Українські надії« (сторінки 227-233). І до цього розділу, і після нього в кількох місцях автор ще побіжно згадує про Україну, але в даному розділі присвячує нашому народові найбільше уваги.

Розглядаючи 1937-1939 роки, Жак де Лоней зазначає, що в той час фашистська Німеччина продукувала найбільше заліза, алюмінію й ін. металів, порівняно з іншими великими країнами Європи, зокрема з Англією і Францією. »Гітлер вирішив підкорити Схід, здобути »Лебенсraum«... 11-го березня 1939 р. він зробив у цій питанні своє остаточне рішення. »Берлін почав підтримувати всі рухи невдоволених в Польщі, в Чехо-Словаччині і навіть у самому СССР«.

Сторінка 227: »Українська меншість у Підкарпатській Русі (точна назва: Карпатська Україна, — Л. П.), це колишнє перехрестя у Чехо-Словаччині, розташоване між польською і румунською територіями, виразно виявила свої сепаратистські наміри. За Сан-Жерменською мировою угодою, параграф 10-ий, для рутенців (себто українців, — Л. П.) була забезпечена їхня автономна область у рамках Чехо-Словаччини. Але чехо-словацький уряд не проминув нагоди, щоб здушити політичні аспірації 400,000 українців у тому районі, — пише Жан де Лоней. — Треба підкреслити, — зазначає він, — що Польща ще безоглядніше боролась проти націоналізму яких 6-ти мільйонів українців у Галичині, що попали під Польщу на основі Ризького договору з 18-го березня 1921 року. Східня Галичина повинна була мати також автономну управу, про що було вирішено на Конференції Амбасадорів 15-го березня 1923 р., але варшавський уряд постановив зігнорувати те рішення (13 вересня 1934 р.). Щодо Советського Союзу, то він організував чи створив, з допомогою часом брутальної сили, Українську Советську Соціалістичну Республіку (35 мільйонів населення)«. І далі: »Ці терпіння українського народу не перешкодили націоналістам боротись далі за здійснення їх бажань: створити велику незалежну Україну із 43 мільйонами людей«.

Не часто український (і міжнародний) читач знаходить такі докладні відомості про 1920-1930 роки щодо української боротьби за відновлення Української держави, як у цій французькій праці. Хоч Жак де Лоней перед тим, на жаль, не розповідає про 1917-20 рр. в історії України, коли вона була незалежною державою у формі УНР, а потім ще роками боролась проти російсько-більшевицької окупації, — проте на сторінці 228 пише:

»У 1920 році колишній шеф головного штабу Петлюри, полковник Коновалець, створив у Празі таємну організацію УВО (Українську Військову Організацію), яка вирішила змагатись усіма способами за відновлення незалежності України. Ця організація давала про себе знати шляхом атентатів на польських визначних діячів (зокрема на

Пілсудського в 1922 р.) та навіть проникала в лави червоної армії на території Советської України. Безоглядні репресії з боку як поляків, так і советів схиляли Коновальця до того, що він створив у 1929 р. другу організацію: ОУН (Організація Українських Націоналістів); вона зайнялася справою активної пропаганди серед українців і чужинців». Далі: «ОУН добилася незвичайних успіхів у Советській Україні — їй вдалось проникнути, поширюючи значні впливи, навіть у лави українців — членів комуністичної партії. Врешті, на наказ Сталіна, було спровоковано жакливу «чистку» в 1934 році».

«Полковник Коновалець, незвичайно обдарований організатор, знавець військової справи і навчений діяти в революційних підпільних клітинах, керував своїм рухом з-за кордону. Він спирався на закордонні українські організації, загально дуже об'єднані. Провідник ОУН пронизував своєю діяльністю безнастанно Чехо-Словаччину, Австрію і Німеччину, в залежності від політичної погоди — ставлення тих країн до українського руху», — читаємо в «Історії таємної дипломатії». — «Людина напруженої акції, енергійна і невтомна», згідно із свідченням тих, що його знали, Коновалець умів вести дипломатичну гру, скеровуючи один уряд проти іншого. Можливо, що він мав добрі відносини з Бюром Розенберга. Інакше годі пояснити, як міг полковник без такого зв'язку-підтримки, організовувати табори військової підготовки, з яких потім вийшли кадри УПА (Української Повстанської Армії), готові на всі корисні можливості, і які відіграли свою роль в першій фазі інвазії на Росію в 1941-42 роках» (стор. 229).

Тут треба зазначити, що ніхто не має ніяких свідчень і жодних документів про «співпрацю» сл. п. полковника Євгена Коновальця з... фашистським Бюром Розенберга. Так зв. Бюро Розенберга АПА (Відділ закордонних справ при Соціал-Демократичній Німецькій Партії, НСДАП), було створене в 1933 р., про що згадує на стор. 157 Жак де Лоней.

Не знаємо, хто саме з українців чи інших людей інформував автора «Історії таємної дипломатії» про діяльність полк. Є. Коновальця — незвичайного організатора, палкого українського патріота-самостійника, визначного політичного діяча України XX сторіччя. Ті інформації, на жаль, далеко неповні, занадто уривчасті: інформатори не згадали й словом, що крім полк. А. Мельника — про якого коротко сказано в розгляданій книжці, революційними кадрами ОУН керував сл. п. Провідник ОУН Степан Бандера, в'язень фашистського кацету, підступно зліквідований Москвою в Мюнхені 1959 року. Такий пропуск у важливій, повній фактів, праці — великий промах, але не можемо обвинувачувати в цьому французького історика, бо він переповідає те, що йому сказали...

На 229 стор. автор зазначає, що ОУН налагодила зв'язки з «Устамими Павеліча та іншими терористичними організаціями», що також далеко від правди, бо національно-визвольні рухи не можна характеризувати, як терористичні. Вони лише можуть в особливих потребах послуговуватись терором, і то у виключних випадках. Автор продовжує:

»ОУН навіть мала своє пресове видання в Берліні, »Остевропейше Корреспондент«, із кореспондентами в європейських столицях та у США. Інше підпільне видання виходило в Празі, і його таємно розповсюджували в Україні».

Далі йде досить точна розповідь про те, як загинув полковник Є. Коновалець, який на початку 1938 р., окрилений успіхами ОУН, вирішив зробити таємну поїздку по Советській Україні. Советський агент Валюх дав йому 23 травня 1938 р. в Роттердамі, в Голляндії, пакунок із таємними документами-звітами — насправді ж із »пекельною машиною«, бомбою, яка розірвалась через кілька хвилин і забила Провідника ОУН. Валюх утік до ССРСР, — пише Жак де Лоней, — на советському пароплаві »Менжинський«. »Смерть Коновальця була тяжким ударом для українського руху, але полковник Мельник негайно ж перейняв керування і продовжував далі боротьбу«.

Таж сторінка 229: »Мюнхенський договір (держав »Залізної вісі«, — Л. П.) дав ОУН велику надію: добитися від Гітлера, симпатії якого до руху були відомі, створення нарешті тієї незалежної Української Республіки в Підкарпатській Русі, що за Сан-жерменським договором було майже реальним (домовленим)«.

»Але Гітлер, — стверджує »Історія таємної дипломатії« важливий історичний факт! — не хотів ангажуватися у майбутнє Мюнхенського договору. Коли 14 жовтня міністер закордонних справ Чехо-Словаччини Чвалковські запитав у фюрера, чи Німеччина гарантує, як Франція і Англія, кордони нової Чехо-Словацької держави, Гітлер холодно відповів, що »єдиною справжньою гарантією може бути лише німецька гарантія, а гарантія французько-англійська не має жодного значення« (за Архівами міністерства зовнішніх справ Німеччини). Такої німецької гарантії не було дано. Відповідаючи на французько-англійську ноту з 8-го лютого 1939 р., в якій вимагалось конкретних уточнень, Гітлер заявив 28 лютого, що треба почекати на »розвиток справ внутрі Чехо-Словаччини«.

Далі на стор. 230-ій: »Перед Гітлером стояло питання, кого вибрати своєю наступною жертвою: Польщу чи решту Чехо-Словаччини? Тим часом підтримувано український рух із тим, щоб на прикордонні між Польщею і ССРСР розпалити вогонь постійного неспокою, здатний, через Галичину, внутрішньо зліквідувати польську державу. Таку розв'язку вибрав Розенберг, але інші впливи цілковито перевернули цей плян«.

На стор. 231-232 автор розповідає, як міністер закордонних справ Польщі Бек робив у різних країнах заходи, щоб перегородити всі можливі шляхи »до створення незалежної України«, як Ріббентроп у Берхтесгадені заявив польському послові Ліпському, що Німеччина готова віддати Підкарпатську Русь (Карпатську Україну, — Л. П.) союзній Угорщині (мадярам) взаміну за договір про Данцізький коридор. Але поляки не хотіли й слухати про Данціг... — 26 жовтня в Рутенії (Карпатській Україні, — Л. П.) постав германофільський уряд під керівництвом президента Волошина« (Примітка автора рецензії: »германофільським« він був хіба лише тому, що був антикомуністичним,

а Німеччина теж була антикомуністичною потугою). Чехо-Словаччина стала федеральною державою. До неї входили: Богемія-Моравія, Словаччина, Карпатська Русь, яку, як пише автор, «було перейменовано на «Підкарпатську Рутенію», і кожна з цих провінцій мала керуватись автономним урядом. Бек зазнав поразки: вже існувала держава рутенців-українців, а перед Польщею було висунено питання Данцінгського коридору! Це тому він звернувся по допомогу до Сталіна — проти Гітлера і проти ОУН, яка не приховувала свого задоволення». Доводиться зазначити, що ОУН в дійсності не могла бути задоволена, бо її остаточним завданням було і є відновлення Української Самостійної Соборної Держави, а не якоїсь частини 46-мільйонного українського народу, та ще у формі будь-якої «автономії» в складі чужої держави.

Після розповіді про напад німецької армії та окупацію Чехо-Словаччини, практично без жодних боїв, Жак де Лоней на стор. 233 розповідає:

«Щодо Рутенії (себто Карпатської України, — Л. П.), то вона використала нагоду перетурбацій і замішання духу для того, щоб проголосити свою незалежність, 14 березня. Це була передчасна ініціатива ОУН, яку Гітлер покинув. Ще 13 березня Горті (диктатор Угорщини, — Л. П.), — стверджує «Історія таємної дипломатії», — що склав таємний договір з Гітлером, висловився на адресу Гітлера: «Ваша Ексцеленціє! Найщиріше дякую! Не можу передати Вам, який я щасливий, бо той район для Угорщини — щоб не вживати великих слів — це питання самого життя... Пляни приготовані. Вже 16-го станеться прикордонний інцидент, за яким піде великий удар» (У «Нюренберзьких Документах», стор. 2816). Насправді ж, угорські війська напали на Рутенію (Карпатську Україну, яка проголосила свою незалежність, не питаючи дозволу ні в Гітлера, ні в будь-кого, — Л. П.) ранком 15 березня, що й вирішило приєднання цієї провінції до Угорщини. Бачивши слабу міжнародну реакцію на все це, Гітлер використав нагоду для приєднання 22 березня Мемелю, після ультиматуму Латвії. Розпочалось оточування Польщі».

На сторінці 229 «Історії таємної дипломатії» є дуже важлива примітка до речення, в якому автор висловлює думку, що полк. Є. Коновалець, як Провідник ОУН, можливо мав «добрі відносини» з Бюром Розенберга. Важливий зміст тієї примітки, складеної петитом:

«Українці претендують на те, що ОУН розпоряджається фондами тільки й виключно із своїх власних джерел, якими є пожертви емігрантів. Розенберг згодом посвідчив, що він завжди був прихильником розчленування Росії і створення незалежної України» — дивись документ ч. 7, «Методичний злочин», Москва, 1963 р.).

Така примітка нічого не пояснює. Давно вже немає Розенберга, але Організація Українських Націоналістів діє далі як за кордоном, так і в Україні та на інших окупованих Росією територіях, а советські т. зв. суди засуджують українців-патріотів під закидом давнішої праці в ОУН чи сучасних симпатій до ОУН! Також хибне зауваження де Лоней на стор. 229 про УПА, яка, дійсно створена в першу чергу завдяки ініціативі та діям Революційної ОУН — «відіграла свою роль в першій фазі інвазії на Росію в 1941-42 році». Такому поважному історикові,

яким є автор «Історії таємної дипломатії», ніяк не личить не знати, що Українська Повстанська Армія (УПА) була створена в жовтні 1942 року в Україні та що перший бій, який вона мала — відбувся саме проти німців-фашистів, коли загін УПА розгромив німецьку частину, щоб здобути зброю. Головний Командир УПА, член ОУН, генерал-хорунжий Тарас Чупринка (справжнє прізвище Роман Шухевич) загинув у бою з большевиками біля м. Львова на західних областях України аж у березні 1950 року, а про бої між УПА та московськими, чеськими і польськими відділами повідомляла преса тих країн навіть у 1952 році! Тому приписка ОУН чи УПА будь-якою мірою до будь-якого фашистського Розенберга — не відповідає правді. Якщо такі твердження автор черпав із советського видання — тоді все зрозуміле, бо коли хтось хоче знайти «правду», підвішену вниз головою, той мусить шукати її саме в виданнях із ССРСР. До речі буде згадати, що після трагічної смерті сл. п. Провідника ОУН у Мюнхені Степана Бандери в 1959 р. — Провід ОУН очолював співробітник С. Бандери, проф. С. Ленкавський, а після недавнього Великого Збору ОУН Провід цієї найбільшої української націоналістично-революційної організації очолює Ярослав Стецько — співробітник С. Бандери з молодих років боротьби, прем'єр самостійно — без розенбергів і гітлерів — проголошеної, відновленої Української держави з 1941 р., у Львові, потім в'язень німецьких кадетів (тепер очолює також Антибольшевицький Блок Народів (АБН), світову антикомуністичну організацію, засяг дії якої сягає певною мірою й на ССРСР та його сателітні країни).

У книжці є тут і там ще кілька побіжних згадок про Україну, про окремі українські міста, про нараду німецько-фашистських провідників у Житомирі; про плян висадки альянтських військ на Балканах, у зв'язку з чим згадується про Одесу, — проти того пляну виступив, звичайно, Сталін.

Наприкінці, стор. 351, розповідаючи про перебіг Ялтинської конференції, Жак де Лоней зазначає: «Щодо двох додаткових голосів у ОН, які ССРСР одержав шляхом двох місць, для України і Білорусії, то не забудьмо, що це підтримав Черчіль, який передбачав проблеми домініонів тепер і в майбутньому, таких як Індія. Сталося потім щось незвичайне: Сталін запропонував США мати також три голоси в ОН. Але ні Рузвельт, ні його наступник не використали цієї пропозиції!» Між іншим, автор згадує, що лише завдяки Черчілеві та Рузвельтові, які змагались проти Сталіна, вдалося Франції одержати свою окупаційну зону Німеччини та місце в Комісії для контролю Німеччини.

Праці історика і юриста Жака де Лоней виходять не лише французькою, а й іншими мовами, в перекладах; накладу їх — величезні, а отже і впливи їх великі. Тому вважаю, що українські історики у вільному світі, які мають власне товариство та видають журнал «Український історик», повинні б звернути увагу на цього блискучого автора, дати йому в руки документи й вірогідні свідчення про національно-визвольні змагання України не лише в роках 1914-1945, а й

нині, та прохати включити їх у наступні праці, яких чекаємо. Жак де Лонеї напевно вважає, що 46-мільйонна Україна в Європі, з її тисячолітньою історією та культурою, нічим не гірша від першої-ліпшої із 40 незалежних держав, що за останні роки постали на Африканському континенті. Так чи інакше, понад 100 років тому великий український поет-пророк Тарас Шевченко не писав даремно, що Україна чекає «Вашінгтона з новим і праведним законом» та що «діждеться таки колись!» Науковці такого формату, як автор книжки «Історія таємної дипломатії», можуть своїм об'єктивізмом лише сприяти, щоб оте «колись» не розтягалось на багато років.

Андрій ЛЕГІТ

ДУМКИ

Приходять — відходять роки
Як збурені хвилі морські,
Відходять-приходять думки,
Тривоги й пориви людські.
Мов води могутні, киплять
На гривах розгойданих днів,
То духу нестерта печать,
Усіх, хто був мужнім в борні.
Хто йшов серед куль і хули
На штурми бастилій доби,
Хто міти безсмертя творив,
Бо край свій розп'ятий любив.
Вируй же, нуртуй, клекоти,
Думок і снаги океан,
Загіне новітній Батий,
Гряде України титан.
Осяє тризуб золотий
Пробуджений простір і час,
І край наш розквітне святий
Від Сяну-ріки по Кавказ.

Ярослав ГРИНЕВИЧ

ТРЕБЛІНКА (Або про ще одну протиукраїнську напасть)

На залізничному шляху Седлец—Малкіня, недалеко осі Варшава—Білосток, у Польщі, є маленька залізнична станція — Треблінка. Грунт тут вогкий, частинно піскуватий, з невеликими смерековими лісами. І ось ця Треблінка стала історичною місцевістю, бо в 1942 році німецькі нацисти побудували на цьому ґрунті (8 квад. акрів) табір смерті для жидів варшавського гетта. Крім цього, німці привозили до Треблінки і жидів з інших країн: Чехо-Словаччини, Болгарії, Греції, Німеччини і т. д. У Треблінці знищено до 1 мільйон людей, у тому — 600 тисяч варшавських жидів.

Про події у цьому таборі пише у своїй книжці п. з. «Треблінка» жидівський автор Жан Фрэнсуа Штайнер. У перекладі із французького оригіналу на англійську мову появилася ця книжка кількома накладами заходами одного нью-йоркського видавництва. Як бачимо, «Треблінка» викликала велике зацікавлення, тим більше, що до неї написав передмову відомий французький письменник Сімон де Буавіє, а світова преса («Нью-Йорк Таймс», «Ляйф», «Ле Фігаро» та інша на чолі із «Єрусалем Пост») дала їй дуже високу й прихильну оцінку.

Прочитавши цю 304-сторінкову книжку (вид. «Американ Ляйбрері», Сігнет Бук, Нью-Йорк, 1968), ми хотіли б також прилучитися до хору прихильної для автора критики, бо, мабуть, ніхто з інших народів не зазнав такого варварського винищування, як український народ, голововно під московською окупацією. Отже, не байдужа нам і тематика книжки Ж. Ф. Штайнера. Але... коли заглиблюємось у сторінки цієї книжки, бачимо, що це не хроніка подій у таборі Треблінка чи об'єктивний їх опис, а тенденційна публікація, вістря якої спрямоване проти українського народу та його доброго імені у світовій opinio.

На сторінках «Треблінки» постійно зустрічаємо назву «українець», яку автор, інколи з підозрілою куртуазією, кладе перед назвами «німець», «німецький». Щоправда, автор каже, що *техніками* винищування жидів були німці, але їх асистентами — були українці, яких автор показує, як цілковито аморальних людей, злочинців, готових на все, щоб тільки допомогти німецьким технікам. І мимохіть у читача виринає питання: Невже ж «асистентами» німецьких техніків, що винищували жидів у Треблінці, справді були *українці*? Чи міг українець, із його добродушною і людяною вдачею, бути здібним чинити такі жорстокості, які приписує українцям автор?

Жидівських мешканців Треблінки автор розподілив на три групи і насамперед пише про цю третю групу жидів. Були це жиди «надвірні» або «гоф-юден», себто ті, що виконували в таборі певні функції — лікарі, інженери, ремісники, робітники та збирачі золота й одєжі;

жиди-поліцаї («капи»), що пильнували в таборі своїх земляків і допомагали німецькій адміністрації їх винищувати. Після характеристики цих різних категорій жидівських мешканців Треблінки, автор пише про найбільшу, багатотисячну масу жидів, для якої табір був шляхом до газових камер смерті. Очевидно, життя в такому таборі було сповнене жахіттями, родинними трагедіями і розпачливою боротьбою за продовження життя.

Врешті, 2 серпня 1943 року жиди в Треблінці відважилися на одчайдушний бунт. Біля 600 озброєних жидів заатакували таборову поліцію, спалили табір і втекли в ліси. Згідно з твердженням автора, із тих 600 жидів, що втекли в ліси, до приходу советської армії залишилося живими тільки 40. Всіх інших повбивали польські селяни, партизани Польської Крайової Армії, українські фашистівські банди, дезертири Вермахту, Гестапо та спеціальні відділи німецької армії (стор. 303). А ті, що залишилися живими (40 жидів), тепер розсіяні по цілому світі.

Історію табору в Треблінці автор тісно пов'язав з історією варшавського гетта, з його життям чи, точніше, з боротьбою за життя. У варшавському гетті зродилась думка зробити збройне протинімецьке повстання. Сіоністична молодь вирішила, що «коли вже не жити, то бодай боротись за життя» (стор. 31). Члени цієї сіоністичної організації нав'язали контакти з іншими сіоністичними організаціями та комуністами, яких у гетті також була певна кількість. Але між мешканцями гетта були й такі жиди, які — надіючись вислужництвом зберегти своє життя — співпрацювали з німцями і вимагали від своїх земляків «праці, дисципліни і порядку». Тих жидів, що чинили спротив, видавали в руки німців. Врешті, коли винищування жидів у гетті продовжувалося, жиди вирішили вчинити збройне повстання проти німецької адміністрації. Описуючи цю подію, автор каже: «Перша атака німців почалась 19 січня. Проти жидів, що повстали в гетті, вирушила їхня сторож: українці, литовці, лотиські, білоруси, потім польська поліція, а наприкінці спеціальні відділи есесів» (стор. 198).

Ж. Ф. Штайнер у своїй книжці кидає важке обвинувачення проти всіх. Він подає, що один із провідників жидівського повстання у варшавському гетті патетично заявив: «Світ мовчить, хоч знає (про нищення жидів, — ред.). Мовчить представник Бога у Ватикані. Мовчать Вашингтон і Лондон. Мовчать жиди у США. І ця мовчанка — потрясаюча, жаклива».

Вже цей вислів, вплетений у «Треблінку», показує ментальність її автора. Адже не треба бути політиком високої класи, щоб зрозуміти причину цієї «мовчанки». Бож що під час війни міг допомогти жидам в Європі, на окупованій німцями території, уряд американський чи британський, а тим більше Папа у Ватикані? Насамперед треба було виграти війну з гітлерівською Німеччиною. Характеристичне і обвинувачення автора американських жидів.

Автор розглядає винищування жидів Гітлером як події психологічного, соціального порядку, порівнюючи їх з подібними подіями в історії світу: винищуванням спаніярдами індіан у південній Америці,

винищуванням американцями індіан у США, винищуванням турками вірмен на початку цього століття і т. п. Всі ті події він називає «історичними прецеденсами» винищування жидів у німецьких таборах смерті. Тільки такий примітивний спосіб винищування людей не задовільнив німецьких нацистів і вони в добу модерної технології розв'язали це питання інакше — німець Бекер знайшов спосіб убивати людей з допомогою газових комор.

Таким способом німці вбивали людей у таборі Треблінка та в інших таборах смерті в Генеральнім Губернаторстві, як ось в Освенцімі (Аушвіці), Майданку, Собіборі, Белзці та Холмі. Завдання таборової німецької адміністрації було таке: «нищити жидів» і «зберігати їх майно для Райху».

Але вернемось до табору в Треблінці та життя його мешканців. Як ми вже зазначували, автор у своїй книжці часто згадує «українців», як «асистентів», що допомагали німцям винищувати жидів. Щоправда, зустрічаємо в тій книжці й українців, що допомагали жидам — поставляли їм харчі, брали участь у їх таборових імпрезах, а коли жиди в Треблінці вирішили вчинити повстання — доставляли їм зброю, ризикуючи своїм життям. Дуже часто автор згадує українців, коли пише про таборових сторожів, яких німецькі техніки били нагаями, щоб примусити до протижидівської активності.

На 163 стор. «Треблінки» автор описує, як жид д-р Хоронжинський звирівся українському вартовому, що в таборі жиди готують повстання. На обличчі українця відбився «подив». Жиди вимагали від українців, щоб вони доставили їм зброю, бо, замість убитими, хотіли самі бути тими, що вбивають. Один з провідників жидівського повстання заявив, що він певний, що українці більше бояться німців ніж жиди.

*

У 1942 році, коли німці зорганізували табір у Треблінці, Ж. Ф. Штайнерові, себто авторові «Треблінки», було 2 роки. Отже, він ніколи не був у цьому таборі. Його «Треблінка» не належить до спогадів, у яких з'ясовані особисті переживання. Його твір — компіляційний, написаний на основі розповідей різних осіб та письмових матеріалів, що їх він зібрав із польського судового архіву, а також ізраїльського. Але, чи всі ті матеріали, які використав Ж. Ф. Штайнер для свого твору, вірогідні й вистачальні, щоб спертися на них, як на безсумнівних доказах?

Сам же автор назвав слова одного з провідників повстання у варшавськїм гетті — «патетичними». А скільки патетичних, перебільшених і неправдивих описів є у зізнаннях свідків, якими могли бути навіть ті жиди, що допомагали німцям винищувати своїх земляків?!

Коли мова про українців, то авторові «Треблінки» мабуть відомі пам'ятні записки генерал-губернатора д-ра Г. Франка, у яких він пише і про його замір вчинити у відповідний час з українців і поляків «сіканину». Українські установи в Генеральнім Губернаторстві не мали за мету допомагати німцям, їхнім завданням було зберігати субстанцію українського народу. Для цього й існували Допомогові Комітети.

Українці чекали відповідного моменту, щоб зробити повстання проти німців і відновити свою державну незалежність. Тому старалися дістати зброю у свої руки. Безпосередню боротьбу з німецькими окупантами вела УПА.

А чи брали українці участь у нищенні жидів у варшавському гетті та в таборі Треблінка?

Недавно, в 1967 році, в західній Німеччині відбулася судова розправа проти тих німців, що працювали в адміністрації табору Треблінка. Між засудженими не було ні одного «українця», а це означає, що українців не було і між «асистентами» німецьких «техніків». Нема найменшого сумніву, що німецький уряд, а тим більше самі жиди, напевно відшукали б «українців-асистентів», що допомагали винищувати жидів. Так, напр., Сімон Візенталь (жид), що присвятив своє життя вишукуванню нацистських злочинців, знайшов СС-мана Франца Штайнгля, коменданта таборів смерті у Собіборі та Треблінці. До речі, С. Візенталь ще з 1947 року керує у Відні окремим бюро, завданням якого є відшукати всіх нацистських злочинців, індекс яких охоплює біля 22.500 прізвищ. Більша кількість прізвищ злочинців (біля 160 тисяч) є в центральній західно-німецькій агенції у Людвігсбургу, в Палатинаті. С. Візенталь народився в грудні 1908 р. в Галичині (Бучач) і був одним із тих, що знайшли Ад. Айхмана. Написав книжку «Убивці серед нас» англійською мовою (в-во «Бантам»), яку варто прочитати.

Питання участі українців у придушуванні жидівського повстання у варшавському гетті, як і польського варшавського повстання, достатньо вияснене, між іншим, і на сторінках паризької (польської) «Культури» в статті д-ра Любомира Ортинського. У моїй статті «Знаменна пропаганда», що була надрукована у «Віснику ООЧСУ» в 1956 році*, наочними доказами показано, як фабрикують «українців-злочинців» ті, в інтересі яких є очорнювати український нарід. Староримська приказка каже: «Калюмнієре аудактер — аліквід семпер герет», себто — «сміливе очорнювання завжди дає наслідки».

Прикладом, як фабрикуються українців, може нам послужити і книжка С. Подлевського «Перемарш через пекло» (Варшава, 1949 р.), у якій є така сцена: «Молодий есесман, українець (отже, обов'язково мусить бути українець! — Я. Г.), наздогнав зв'язкову Гелену Зубовіч, пожадливими очима оцінює її красу й каже (>по-українськи«!): «З таким лицем далі не пайдьош!» Хтось заявив, що вона хвора, а «українець» відповідає: «Все ваші жінчини і девушки бальніе». Пропозицію взяти годинника, а дівчину відпустити, «есесман-українець» відкидає такими словами: «Да... не нужно, — много етаво у меня, — мне ана нужна».

Ось вам зфабрикований «українець», тільки мова здирає маску як із нього, так і з автора.

У книжці Єжего Питляковського «Велика тінь» (Варшава, 1946) є такі вимовні уступи. «Ось п'яні українці ведуть жінок на розпусту.

*) Вона вміщена і в книжці Я. Гриневича: «Доля України на митарствах», В-во «Шлях», Нью-Йорк, 1969.

»Хаді! — вперто, вже всте тягне п'яний українець лежачу Янку». А потім той же власовець (а не українець!) кличе своїх товаришів: »Хадіте, ребята, сюди...»

Це тільки виїмки із зразків, як вороги українського народу роблять опінію українцям у світі.

У своїй книжці «Роки німецької окупації — 1941-1944» (Нью-Йорк, 1965) д-р Кость Паньківський, колишній голова УЦК у Львові, пише: »Багато наших людей вивезли німці до концентраційних таборів. Восени 1943 р. був великий наплив наших людей із Галичини до недалекого від Львова табору в Майданку, в Люблинщині. (До цього табору Гестапо забрало й бурмістра Грубешова, Яворського, де він і загинув, — Я. Г.). Табори чисто екстермінаційні, призначені передусім для жидів, були положені на наших західних окраїнах, на холмсько-підляській землі, адміністративно в Люблинським дистрикті. Це Белзець біля Томашова, Собібор коло Володави, Треблінка коло Соколова Підляського».

»Варта таборів в Г.Г. — як каже д-р К. Паньківський — складалася із советських полонених. Вони були одягнені в чорні мундири і тому мали загально прийняту назву в Галичині: »аскарі» або »чорні». Але шовіністична, зловна опінія, зокрема у Варшаві, причепила їм назву »українців». І так воно вживається по сьогодні у численних польських і жидівських спогадах, ато й наукових і півнаукових розвідках про часи німецької окупації, не зважаючи на те, що ця справа була предметом розгляду польської комісії та офіційно вияснена».

У »Бюлетені» Головної Комісії для досліджень німецьких злочинів у Польщі (Варшава, 1946), яким покористувався у своїй праці »Тиранія на суді» Р. Гарріс (стор. 20), є таке ствердження: »Післявоєнні дослідження Головної Комісії дослідів німецьких злочинів у Польщі, виявили, що головні сили, яких уживали німці, склалися: з поліційної бригади, в якій служили злочинці і фольксдойчі та частини армії Власова із советських полонених, яких населення звичайно називало »українцями».

Так, напевне, було і в таборі Треблінка, тим більше, що Ж. Ф. Штайнер не подає у своїй книжці ні одного українського прізвища, а тільки німецькі. А коли автор оскаржує українців і називає їх »асистентами» німецьких »техніків», то повинен був подати і прізвища тих »асистентів».

Аналізуючи зміст книжки »Треблінка» та джерельні матеріали, на яких автор побудував своє макабричне оповідання, впадає в очі вияв симпатії автора до комуністів. Він кілька разів робить »реверанс» перед московською комуною, червоною армією тощо. Натомість б'є по »капіталістичному заході», по США, Лондоні, Ватикані, навіть по капіталістичних американських жидях.

На основі поданих тут аргументів (а їх є значно більше!), наша оцінка книжки Ж. Ф. Штайнера »Треблінка» зовсім інакша, ніж тої світової преси, що пише на її адресу похвальні дитирамби. Тим більше,

що видання цієї книжки спонзорував якийсь »гаспадин Константин Мельнік«, що — як каже автор (стор. 304) — уможливив йому написати цю книжку. Отже, протиукраїнська провокація стає яснішою.

Ми — українці автентичні, а не фабриковані — вже звикли до жидівських антиукраїнських виступів. Німецький антисемітизм із його жорстокістю у винищуванні жидів закінчився порозумінням між канцлером Західньої Німеччини Конрадом Аденауером та президентом Ізраїлю Бен Гуріоном. Німеччина заплатила Ізраїлеві майже один білльон американських доларів відшкодування і платить далі. Ми, українці, також чекаємо на той час, коли подібне відшкодування за знищення 10 мільйонів українців заплатить нам Москва та її правдиві асистенти, не-слов'янської народности. Такий акт не можна ж уважати за вияв антисемітизму, бо він буде вирівнянням розрахунку за вчинену Україні моральну й матеріальну кривду московськими »техніками« і їхніми »асистентами«, в тому й авторами таких антиукраїнських книжок, як »Треблінка« Жана Франсуа Штайнера.

Андрій ЛЕГІТ

МОВО МОЯ

В шумі гаїв калинових,
В сольо дзвінкім солов'я,
Пісне моя колискова,
Страднице, мово моя.
В рун шепотінні шовковім,
В рокоті моря й Дніпра,
Зброе Шевченка й Франкова,
Юна і, як вічність, стара.
В піль неозорих задумі,
В клекоті сурм і гудків,
В зовах Мазепи й Петлюри,
В сяйві грядущих віків.

Мово, душе наша, мово,
Вічно розп'ята й жива,
Знову на тебе окови
Хоче надіти Москва.
Знову новітній Валуєв:
»Не било, нет і не бить«...
Чуеш, народе мій? — Чую...
Ще буревій заколує
Й прах їх і слід спопелить.

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА

(Щоденник нового поселенця)

(10)

27-го серпня. Неділя. Це перша неділя за останні два місяці, що я вдома. Сьогодні ми з дружиною відвідали грецьку православну церкву. Церква побудована у візантійському стилі, з великим округлим куполом. Один із моїх знайомих запевняв мене, що ця будова зменшена копія царгородської Софії. Не знаю, чи справді так, але зовнішній вигляд цієї церкви мені дуже подобається.

Всередині церква розмальована за старовізантійським стилем, є дереворити та інша орнаментация.

Як ми зайшли в церкву, Служба Божа вже була почалася. Добре співав хор, але мелодії не подібні на наші. Образи святих і зовнішній вигляд священників хоч ніби й тотожні з нашими, але теж не зовсім: є різниця.

До нас тут прилучився пан С. С. — чоловік дуже непосидючий. Він почав нас намовляти «заглянути ще до одної православної церкви». До станції «Вікторія» ми доїхали автобусом, а звідти пішки потрапили до російської православної церкви. Будова вузька і довга — зовсім не церковного типу. Людей було мало: кілька бабусь, два діди з бородами і трохи дітей. Постояли ми тут хвилин п'ять. Священик почав «вчитувати» ієрархів і першим назвав московського патріарха Алексея. Цього для нас було досить і ми вийшли з церкви. Думаю, що більше ніколи там не будемо.

Поїхали до Букенгамського палацу... Ходили понад озером «Сан Джеймс парку». Цей гарний затишний парк зовсім близько королівської резиденції і ми дуже приємно провели кілька годин. Пили тут чай і годували хлібом голубів, горобців, шпаків та інших «пернатих приятелів», що підходять зовсім близько до людей і люди їх охоче годують. Любувалися білими гордими лебедями, масою диких качок, трясогузок, лисок... Всі вони давно вже перестали боятися людей і поводять себе так, як «вдома».

Біля головної квартири королівської гвардії дивилися на кінних гвардійців із кінськими хвостами на шоломах і блискучими панцерами на грудях — так, як це було ще в середньовіччі.

На Трафальгар-сквері оглянули фонтани, любувалися масою голубів, годували їх; вони сідали нам на плечі, на голови, брали хліб з наших рук...

Врешті вирішили піти оглянути Національну Галерію. Але відразу побачили, що оглянути не встигнемо. Тут така велика кількість різноманітних образів і портретів, що після другої залі наша увага приту-

пилася, а після третьої — боліли ноги і хотілося відпочити. Щоправда, ми оглянули ніби цілу Галерію, але дуже побіжно, тільки те, що попало на очі. Мені найбільше сподобався портрет Томаса Мора, автора «Утопії». Тут він зображений з численною родиною. Цікаві портрети ще короля Генріха П'ятого, Чарлза Дікенса, а особливо лорда Байрона. Тут він у грецькому національному одязі. Я надіюся, що колись, іншим разом, уважніше оглянемо Національну Галерію у Лондоні.

2-го вересня. *Субота*. Сьогодні працював у Бібліотеці Британського Музею. Бібліотека ця — це золоте джерело для мене; тут є багато цінних матеріалів із нашої старої і нової літератури, історії, етнографії й фолкльору. Щоправда, є і великі прогалини; немає, наприклад, «Київської Старини», «Записок етнографічного товариства у Києві», «Основи» та ще дечого, але навіть те, що є — цілий скарб для нас, українців.

Вертаючись із Бібліотеки Британського Музею, вирішив пройтися пішки через «Гайд-парк». День сьогодні був тихий і теплий — типовий день ранньої осені. Кажуть, що в Лондоні вересень — це найкращий місяць року. Вже починає жовтіти листя. Я вперше помітив це сьогодні вранці, коли їхав автобусом біля якогось скверу.

Жовтіючий лист — перша ознака осені: спокійної і лагідної пори року. Хтось із майстрів слова сказав: «Як ніжний погляд люблю я осінь». Я теж люблю цю пору року. Восени завжди згадую своє дитинство, хоч і не надто приємне, бо «довелося випити ківш лиха» і в дитячі роки. Пам'ятаю, цілими днями я бродив великим густим лісом десь у лісостеповій смузі України, і писав вірші... Мабуть, наївні дитячі віршики, але тоді вони здавалися мені справжньою поезією. Той час вже давно минув, але як приємно його згадати! Бувало, ходжу вузькими стежками, сам із собою розмовляю, викликаю у своїй уяві близьких мені людей і веду з ними бесіду. Тепер я вже і тої приємності позбувся.

4-го вересня. Вертаючись додому ввечері, я зайшов подивитися на кіножурнал. Подій показано багато, але лиш одна з них мене збентежила. Це маленький хлопчик-кореець, що сидів на обміжку дороги сам, без матері, і плакав. Біля нього стояла якась дерев'яна порожня мисочка. Зовсім близько, яких десять кроків від цієї самотньої і беззахистної дитини, гуркотіли смертельним вогнем гармати. Це справжня картина жаху, картина людської трагедії.

Війну я бачив не тільки в кіножурналах, але цей момент з кіножурналу про війну в Кореї мене зворушив. Оте самотнє дитя на полі бою здалося мені символом наймодерніших страхів, що їх тепер переживає населення Кореї — далекої і мало нам зрозумілої, але все ж людської Кореї.

15-го вересня. Цілий день провів у Бібліотеці Британського Музею. Вивчав зібраний Марком Грушевським матеріал «Обряди і звичаї від уродження дитини до виводу», незвичайно цікавий.

Коли читаю або й сам пишу про звичай нашого народу, відчуваю велике задоволення, бож ніби живу серед свого народу, ніби чую народні пісні, слухаю оповідання... Бодай в уяві входжу в свою рідну стихію. Можливо, вся моя праця, мое захоплення етнографією і фольклором зовсім даремні, можливо все це приречене на забуття, але тепер це дає мені моральну силу і стримує від цілковитого духовного занепаду. Оточення, в якому я тепер працюю на залізниці, мене не цікавить, навпаки — викликає у мене найгірші почуття.

29-го вересня. П'ятниця. Був у бібліотеці Британського Музею. Переглянув «Етнографіческое обозрение», — цікавий журнал, але тут є лише один том за 1884-1895 роки. «Етнографіческий сборник» — також лиш один том. «Основи» немає, хоч у каталозі цей журнал зазначений. Немає й «Києвлянина», що його видавав Михайло Максимович. Як мені пояснив завідуючий Східноєвропейським відділом, під час минулої війни була впала бомба на Британський Музей, спалахнула пожежа і згоріло чверть мільйона томів, а серед них найбільше старих періодичних журналів слов'янськими мовами. Більшість назв тих журналів з каталога не викреслені, бо адміністрація надіється ще набути утрачені томи і заповнити прогалину.

Вертаючись із Музею, ішов Гайд-Парком. День понурий, але теплий і безвітряний. Дереву ніби повиті смутком: притихли, притаїлися... Листя пожовкло, багато вже й опало, вкриваючи стежки й дороги. Осінь сумна, але має свій особливий чар.

30-го вересня. Субота. В бібліотеці Британського музею ознайомлювався з етнографічними матеріалами Бориса Грінченка. Матеріали цікаві, шкода, що мені бракує часу простудювати їх.

Увечорі зустрічався з Валерієм Ревуцьким і він розповів мені про Дмитра Івановича Дорошенка, що приїхав з Канади до Парижу, там захворів і опинився без мешкання та грошей, дослівно на вулиці. Велика шкода чоловіка! Хтось, ніби, подав ініціативу зробити підписний лист і зібрати гроші для Дм. Дорошенка, — це добра ідея!

15-го жовтня. Неділя. Сьогодні працював на залізниці на «овертайм» від 7-ої години рано до 4-ої по полудні. Робота була дуже тяжка, працювали «на попелі». Величезною кривою лопатою викидав я попіл на вантажні вагони. Борти вагонів дуже високі. Попіл — переважно жужелиця та якесь обгоріле каміння. Все це досить тяжке і, набравши його повну лопату, треба добре напружувати м'язи, щоб кинути цей вантаж за борт вагона. Та це ще не все. Попіл свіжий, вигорнутий із паротяжних топок кілька годин тому. В середині велетенської купи такого попелу ще тлів огонь і його треба було гасити. Гасили пожежними водогонами. При такому гашенні виділявся сірчаний газ і велетенська кількість пари, а з сухих, вже давно погашених куп підіймалась неймовірна пилюка. І ось в цій парі, пилюці і газі треба викидати тяжке каміння на високі вантажні вагони.

О 10-й год. почав падати дощ і аж до 1-ої години ми працювали під холодним дощем. Беручи попіл лопатою, я нахилився і підставляв свою спину дощеві. Змок, вся спина була мокра. Доки працював, то зігрівся і тієї мокроти не відчував, а як тільки відпочивав — уся спина покривалася дошкульним холодом.

Увечорі ледве дійшов додому... Вдома мився, чистився... А тепер кінчаю записувати щоденник і йду до ліжка, бо почуваю себе дуже, дуже погано.

9-го листопада. Сьогодні день мого народження. Мені 37 років — час уже якось влаштовувати свої справи, бодай постійну роботу знайти. Не виходить у мене з роботою. Хоч переїхав до Лондону, але й тут влаштуватися не можу. На залізниці справи мої кепські. Не знаю мови, не знаю місцевих умов, а допомоги зовсім нема від кого сподіватися, бо всі мої знайомі такі ж безпорадні, як і я.

Сьогодні тяжко набився на залізниці: довбав кам'янисту землю кайлом, потім грузив якесь каміння... Змок, змучився і почуваю себе дуже погано.

18-го листопада. Субота. Сьогодні ввечорі були з дружиною в кіно і дивилися на картину: «На Західньому фронті без змін». Картина зфільмована за книжкою німецького письменника Еріха М. Ренарка, є в ній такий момент: солдати, відпочиваючи після бою, розмовляють про те, що вони зовсім не відчувають ворожнечі до т. зв. ворогів. Один солдат каже: «Було б краще, якби зійшлися на арену всі кайзері і великі генерали та й почали битися між собою. І хто з них переміг би, того країна нехай і вважається переможцем». Після цих слів з екрану в залі вибухла буря оплесків. Отже, глядачі, як видно, цілком погоджуються з цією пропозицією німецького солдата. Взагалі відчувався жвавий контакт поміж глядачами і екраном. Пацифістичний настрій у публіки був очевидний.

23-го грудня. Субота. Увечорі з дружиною були на «Трафалгер сквер» — це, так би мовити, Софійська площа в Лондоні. Тут і справді велика площа з кількома дуже гарними фонтанами, статуями національних героїв, велетенськими кам'яними левами та дуже високим обеліском, на вершині якого стоїть статуя Нелсона.

Тут, на площі, кожного року на Різдво є ялинка: подарунок Осло — Лондонові, а це вже увійшло в традицію і він вартий уваги. Ялинка дуже висока й рівна, як свіча. На самій вершині горить зірка-ліхтар із білого матового скла. Червоні, сині, зелені та жовті електричні лампочки на фоні темної зимової ночі так гарно сяють на ялинці, що тяжко від них відірвати очі. Білі пасма штучного снігу доповнюють цю величну картину старовинного символу християнського Різдва.

Тут же, недалеко від площі, стоїть церква «Святого Мартина в полі». Вона й справді колись, у сиву давнину, стояла в полі. Була тоді менша і, мабуть, простіша, а в 1726 році її розбудували до сучасного вигляду. Король і королева є парафіянами цієї церкви.

Біля входу товпиться багато людей. Тут же, між колонами, стоїть ялинка. Підходимо до натовпу і разом із безперервним потоком людей заходимо до церкви. Збоку біля вітаря, знову, сяюча всіма барвами веселки, стоїть ялинка, обвішана дитячими подарунками. Люди проходять біля ялинки і кидають срібні монети в скриньку з написом: «Для бідних дітей». Дзвонимо й ми такими ж монетами і знову виходимо на площу. Тут уже навколо ялинки таobelіска з Нелсоном суцільне море людей. На постаменті, поміж двома кам'яними левами, стоїть хор і співає «каролс» — колядки. В один момент диригент обертається до публіки і весь багатотисячний натовп лондонців підхоплює колядку: «Сайлент найт, голі найт...» — «Тиха ніч, свята ніч...» Здається, що вся земля виспіває ці урочисті слова колядки. Тільки ми мовчимо. Мовчимо, але думаємо: «А коли ж ми, на площі святої Софії в Києві, під пам'ятником Великого Богдана, звеличимо і своєю, українською, колядкою Тебе, Господи?»

Додому вернулися вже зовсім пізно. Спати не хотілося...

24-го грудня. Неділя. Кілька хвилин по 10-ій годині рано я сідаю на «підземку» і прямую до Вестмінстерського абатства.

Вестмінстерське абатство — це лавра, найбільша та наймонументальніша святиня Англії. Заснована вона у 1050 році королем Вільгельмом Визнавцем. Будова цього дивного пам'ятника архітектури продовжувалась аж до 1722 року. Мистецький стиль — готика. Тут відбувалась коронація всіх британських королів. У минулому столітті ця лавра стала своєрідною Вальгаллою — цвинтарем вибранців народу. Крім англійських королів, тут поховані велетні англійської історії та літератури, зберігаються і пам'ятники мистецтва всіх стилів, від готики починаючи.

Коли я зайшов, то у Вестмінстері саме відбувалась Служба Божа перед головним вітарем. Десь у глибині цієї величної будівлі співав хор. Біля головних дверей стояла ялинка, блищала «срібним дощем» та електричними лямпочками у вигляді свічок. З лівого боку від ялинки — вертеп.

Вертеп зовсім такий, як був колись у нас, у нашій козацькій Україні: ясельце з сіном, де лежить народжений Христос. Перед ним Йосиф і Діва Марія на колінах, два пастухи — один грає на сопілці, а другий тримає ягнятко. Три царі з дарами, віл, осел і двоє овечок — усе це, як колись у наших Сокиренцях, вирізьблене з дерева і пофарбоване відповідними фарбами. Над вертепом янгол тримає зірку.

Я довго не міг відірвати очей від цього вертепу. Я бачив у своїй уяві київських спудеїв, що напевно виставляли такий самісінький вертеп у Святій Софії Київській. Боже ти мій, чому ж ми тепер нічого не маємо?!

Служба Божа скінчилася. Через всю лавру пройшла процесія духовенства, несучи попереду щось таке, як наша гетьманська булава. Хор доспівав останні слова молитви і люди почали виходити надвір. Але я затримався. Мені хотілося поклонитися тіням Чарльза Діккенса, що

тут, у цій англійській лаврі, похований поруч найбільших мужів Британської імперії.

Тільки тепер, пізнавши Англію й англійців, я зрозумів велич Дікенса, його цикл Різдвяних оповідань — це щось таке гарне, таке величне, що залишається у пам'яті на все життя.

Коли виходив із Вестмінстеру, я ще заглянув у ту частину лаври, де поховані вісімнадцять королів Англії. Подивився на мармурові різьблені гроби, статуї та саркофаги і вийшов на вулицю. Вийшов і думаю: »А де ж наші гетьмани спочивають?!«

25-го грудня. Понеділок. Зранку туману не було, але сіяла якась мжичка. Понуро і волого цілий день. Взагалі погода цього року на Різдво зовсім не різдвяна.

О 2-й годині по полудні на вулицях з'явилися п'яні чоловіки і жінки. То тут, то там почулися безладні співи та вигуки, зовсім такі самісінькі, як десь на нашому хуторі після христин. Видно, що англійці напідпитку не такі вже й спокійні, як я їх колись собі уявляв.

Сьогодні я вирішив відвідати знамениту на увесь світ катедру Святого Павла в Лондоні і там побачити ялинку, що її подарував сам король Юрій VI.

Катедру Святого Павла сьогодні я побачив вперше. Збудована вона в романському стилі, з величезною банею нагорі. Кажуть, що цей собор стоїть на найвищому місці в Лондоні. Ще кажуть, що це гордість всіх британців, та що Святий Павло є другим по величині після Святого Петра в Римі.

Перша згадка про церкву на цьому місці сягає VII-го століття після народження Христа, але та церква згоріла 1078 року. На згарищі побудували церкву Святого Павла. Була це велика будівля у норманському стилі, але пізніше й вона згоріла. В 1675 році за проектом архітектора Рена покладено перший наріжний камінь сьогоднішньої катедри. Будівництво тривало аж до 1710 року і коштувало величезну, на той час, суму грошей — один мільйон фунтів стерлінгів.

Околиця собору під час другої світової війни була дуже збомбардована, але сам собор уцілів, хоч і зазнав невеличкого пошкодження — на нього впало дві бомби.

У підземеллях собору є домовини великих людей Британії. Першим був похований тут сам Рен. В цьому соборі є домовина адмірала Нелсона та відомого полководця Веллінгтона.

Тут же, у соборі Святого Павла, відбувалася всенародна молитва вдячності за перемогу над великою армадою у 1588 році, а також за допомоги в обох великих війнах нашого століття.

У годинниковій вежі собору висить найбільший дзвін Англії — »Великий Павло«, що важить 17 тонн.

Вестмінстерське абатство можна прирівняти до нашої Києво-Печерської Лаври, а собор Святого Павла — до Святої Софії в Києві. І тут, і там твори минулого, твори людей, що були справжніми ідеалістами,

що вірили у вічність і безсмертність своєї душі. Вірили у безсмертність і творили безсмертні діла. Ми ж руїники, бо втрачаємо віру у вічність.

Королівський дарунок — ялинка з Віндзорського лісу — стоїть проти напівтемної ніші з велитенською кам'яною аркою. Вона оздоблена найкраще з усіх ялинок, що я їх бачив у Лондоні за ці три дні Різдвяних Свят. Під ялинкою багато дитячих іграшок і скринька на гроші з написом: «Для хворих дітей у шпиталях, старих та німічних людей». Всенародна турбота про хворих дітей та про німічних відчувається в Англії на кожному кроці під час Різдвяних Свят, — це те найкраще, що мають англіїці в своєму характері.

Додому я вернувся, коли вже зовсім стемніло.

31-го грудня. Неділя. Сьогодні останній день 1950 року — першого року нашого життя у Лондоні. Не був це надто легкий рік для нас з дружиною та все ж був цікавий: ми ближче ознайомилися з Англією, Лондоном, зустрічалися з новими людьми, відвідали місто-музей Шекспіра, побували в музеях Чарльза Діккенса. Я часто відвідував бібліотеку Британського Музею і це дало мені багато.

Надіюся, що в наступному році наші справи покращають...

1-го січня 1951 року. Понеділок. Вчора ввечері, о 11-й годині, я поїхав на Трафальгер сквер спостерігати, як лондонці зустрічають Новий рік. Бачив там велику масу народу, багато молоді з дивовижними капелюшками на голові. Публіка весела, балакуча; люди легко знайомилися між собою, жартували, розмовляли. Було цікаво спостерігати «веселий Лондон» та на лихо, саме перед 12-ою годиною, пустився дощ і все зіпсував, бо публіка почала зникати з площі. Затихли вигуки і жарти, стало дуже холодно і я поїхав додому. Сьогодні ж знайомий англієць мені розповів, що саме о 12-й годині починається найцікавіше: люди виходять з ресторанів із бакалами вина чи пива, одні одних вітають, поздоровляють із Новим Роком, п'ють за майбутнє щастя в Новому році, а потім беруться за руки і співають. Весело і гарно проводять час. Але я думаю, що вчора під холодним дощем не було надто весело і я багато не втратив, покинувши Трафальгер сквер і поїхавши додому.

На роботі сьогодні не був, а день провів у бібліотеці Британського Музею, шукаючи матеріялів для статті про старовинні церкви на Україні. Покищо, багато матеріялів не знайшов на цю тему, але буду ще шукати, бо вірю в те, що в цій бібліотеці можна дещо знайти.

Вдень виходив з музею і бачив як падав густий лапатий сніг, було дуже холодно: починається справжня зима.

«Новий рік — нове щастя!» Яке воно, те нове щастя буде для нас у цьому році?! Якби хоч пощастило знайти якусь іншу роботу та якось ліпше і постійніше влаштуватися. Побачимо...

7-го січня. Неділя. Сьогодні наше українське Різдво Христове. Ми з дружиною були в церкві, слухали колядок, а особливо нашу улюблену: «Нова радість стала» у виконанні церковного хору, що сьогодні

співав дуже добре. Бачився з гетьманичем Данилом, привіталися, побажали один одному »Веселих свят« і трохи поговорили.

День був дуже гарний, навіть сонце визирило іноді з-за хмар, що в Лондоні трапляється дуже рідко.

Увечорі ми з дружиною прочитали вголос »Марію« Тараса Шевченка; прочитали з цікавістю, як щось зовсім нове.

За вечерею згадали своїх рідних, що залишилися вдома: я згадав своїх сестер, дружина — стару матір. Сумно було їх згадувати, не обійшлося і без сліз...

14-го січня. Неділя. Вчора ввечорі нас відвідав пан С. Ч. і розповідав нам з великим жаром про те, якто тепер серед українців ведеться завзята суперечка поміж прихильниками синодальної і соборноправної УАПЦ. Це мені нагадало казку про чарівний перстень і я сьогодні написав статтю: »У кого ж є чарівний перстень?« Стаття невеличка і я записав її до щоденника:

Суперечка поміж прихильниками синодальної і соборноправної УАПЦ, що так завзято провадиться між українцями в Англії, нагадала мені Натана Мудрого — одного з героїв німецького драматурга Лессінга.

В цій драмі є таке місце. Султан Саладин дає Натанові Мудрому питання, яку з трьох релігій — жидівську, християнську чи магометанську він вважає за найправильнішу?

Замість відповіді, Натан розповідає притчу такого змісту. У стародавні часи один чоловік володів перстеном, що мав чародійну силу робити свого власника улюбленцем Бога і людей.

Коли вмирав власник перстеня, то залишив його найулюбленішому синові, що став головою родини і потім передав його найулюбленішому із своїх синів. Таким чином чарівний перстень передавався з покоління в покоління. Але ось він потрапив до такого спадкоємця, у якого було троє однаково улюблених синів. Не бажаючи образити ні одного з них, він замовив ще два перстені, що були зовнішнім виглядом зовсім подібні до чарівного. Маючи вже три однакові перстені, він роздав їх трьом синам, але кожному таємно.

По смерті батька між синами розпалася жорстока суперечка про те, хто володар справжнього чарівного перстеня? Вирішити цієї суперечки вони самі не змогли і звернулися до судді. Суддя теж не міг вирішити, але дав розсвареним братам мудру раду. Сказав, що кожний з них повинен сам довести правдивість свого перстеня, а шлях до цього — це щира відданість Богові та добрі діла між людьми.

Тепер питання: хто має »чарівний перстень« — синодальна, чи соборноправна УАПЦ?

Друге питання: яке діло ОУБ-ові, СУБ-ові, КУК-ові чи будь-якій іншій громадській організації, що об'єднує всіх українців, не залежно від віровизнання, втручатися у релігійно-обрядові справи своїх членів і нечленів?

Аджеж у всіх вільних країнах Західної Європи й Америки існує свобода сумління, а тому ніхто не має права втручатися до справ віри свого співгромадянина, а тим більше свого сусіда.

Та крім того, філософ часів Відродження, Бруно, слушно писав: «З абсолютної точки погляду немає нічого ані досконалого, ані злого, воно здається таким лише порівняно до чогобудь іншого, і те, що є злим для одного, являє собою благо для іншого».

У вільних демократичних країнах цю засаду, бодай у питанні релігії, люди вже давно засвоїли, тільки нам це надто тяжко дається.

15-го січня. Понеділок. Прийшов додому і застав свою дружину хворою у ліжку з високою температурою. Це мене дуже лякає, бож тепер у Лондоні лютує епідемія грипи, від якої багато людей помирає. Газети повідомляють про тисячі смертельних випадків.

Одержав листа від Володимира Русальського з Австралії, він пише: «... Твердо сів за стіл і навіть у дні втоми працюю. Підготував уже збірку новель і, очевидно, через місяць почну друкувати. Повість до кінця ще не довів, лишив кінчити після збірки. Дещо друкую тут у газеті «Єдність». Нещодавно надрукував новелю під назвою: «Сім тисяч рабів і я», що викликала справжню бучу: одні хвалять, а другі гудять. Та я тим не переймаюсь і пишу подібні речі з австралійського життя далі...»

Лист кінчається таким зверненням до мене: «А чому б Вам не попробувати виїхати до Австралії, Ви напевно були б задоволені... Тут життя, безперечно, краще ніж в Англії. Нещодавно з Англії сюди приїхали теперішні наші знайомі і кажуть, що Австралія проти Англії — це рай...»

18-го січня. Четвер. Дружині вже значно ліпше. Я прийшов з роботи і застав, що вона вже господарювала в хаті. Це добре.

Увечорі нас відвідав сусід, пан Ф. Б. — колишній селянин із Наддніпрянщини. Я сказав йому, що цікавлюся тепер стародавніми церквами України. Зав'язалась розмова і мій співбесідник мені розповів, що в місті Смілі була дуже гарна старовинна дерев'яна церква ще з козацьких часів, а в тридцятих роках комуністи її зруйнували.

Далі пан Ф. Б. розповів про церкву в селі Суботові, він там був десь наприкінці 20-их років, і церква святого Іллі, «що з-під неї встане Україна», як писав Тарас Шевченко, ще стояла. Там, у Суботові, йому розповідали, що в 1912 році до Суботова приїжджав кубанський козачий старшина Хмельницький і ставив моголиць селянам, щоб визнали його нащадком Богдана Хмельницького. Але тоді, ніби, сам Михайло Грушевський втрутився в цю справу і довів, що той кубанець не мав ніякого споріднення з нащадками Богдана. А хотів він такого визнання тому, що десь довідався, що Богдан Хмельницький поклав велику суму грошей в Берлінському банку і залишив заповіт, що ті гроші може взяти тільки його прямий нащадок.

Я записую це оповідання, як народний переказ, що ймовірно існував на Україні десь в 20-их роках нашого століття.

21-го січня. Неділя. Сьогодні написав статтю: «Стародавні церкви на Україні, як свідки нашої історії та пам'ятки народного мистецтва».

Статтю присвятив Тридцятилітньому ювілеєві відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Вкінці статті подаю коротку анкету, можливо щось зберу, бодай деякі матеріали для окремої, більшої, праці про церкви.

22-го січня. Понеділок. Увечорі був на академії, присвяченій відновленню Української держави. З цікавою доповіддю про сучасний міжнародний стан виступав один старий шкот. Говорив дуже добре і довго. Всі українські проблеми знає досить добре і є щирим нашим прихильником. Другим виступав англієць, що вже 25 років веде активну боротьбу проти комунізму, як він сам про це сказав. Ми всі йому дуже за це аплодували.

Першим говорив хтось з українців, але я спізнився, а тому й не чув.

На закінчення був концерт, виступала співачка Зарицька. Публіка зустріла її бурхливими оплесками. Співала дуже добре, хоч умови для її виступу не надто добрі, бож не було навіть сцени, зала тісна, маленька, а людей багато. Та все ж враження від концерту дуже добре.

Коли концерт закінчився і я вже виходив із залі, несподівано зустрів старого знайомого: Богдана Війтенка. Ми розговорилися і він сказав мені, що покидає Англію та виїжджає до Бразилії. Чого? — питаю, а він відповідає: «Хочу більше світа побачити!» Помагай, Боже!

27-го січня. Субота. День провів у бібліотеці Британського Музею і там знайшов новий цікавий матеріал про стародавні церкви в Україні. Матеріал великий, він забере багато часу, щоб його докладно простудіювати.

В газеті «У. В.» з 25-го січня ц. р. надрукована моя стаття: «У кого чарівний перстень?»

6-го лютого. Віторок. Сьогодні одержав газету «У. В.» з 4-го лютого ц. р., в якій надрукована моя стаття: «Стародавні церкви на Україні».

Увечорі були з дружиною з «Embassy Theatre» і бачили п'єсу «Iron curtain» якогось Val Gielguda. Це нова п'єса і ми потрапили на першу, чи на одну з перших вистав. Для нас п'єса цікава тим, що там фігурують «переміщені особи», але видно, що автор з цією проблемою обізнаний кепсько. Наприклад, там розповідається ніби про такий факт: росіяни набрали зі своєї зони повний ешелюон біженців і направили їх на британську зону, мовляв, роблять труднощі. Цього не могло бути. Навпаки, росіяни силоміць ловили біженців на інших зонах і направляли їх на свою, советську зону, з тим, щоб потім відправити їх на «родину». Про насильницьку репатріацію у п'єсі немає нічого. Я думаю, що п'єса авторові не вдалася.

9-го лютого. П'ятниця. Увечорі завітав до нас священник, отець Г-кий. Прийшов сказати мені, що прочитав у газеті мою статтю «Стародавні церкви на Україні». Стаття йому дуже сподобалась і він хоче допомогти мені зібрати матеріали про стан Божих храмів в Україні, а тому має намір передрукувати мою анкету в журналі «Хрест і Тризуб». Це дуже добре і я за це буду йому щиро вдячний.

11-го лютого. Неділя. Сьогодні приходив до мене пан Ф. Б-ко і розповів кілька цікавих переказів про деякі церкви і монастирі в Україні.

Мотронівський монастир. Про походження назви цього монастиря існує такий переказ. Там, на горі, був замок князя Пірата. Одного разу той князь із своїм військом вертався з походу, а його жінка, Мотря, думала, що це нападає чуже військо і наказала стріляти. Зав'язався бій і в тому бою князь загинув. З великого жалю за своїм чоловіком княгиня побудувала там монастир, і той монастир почав називатися в народі «Мотронівський», бо побудувала його княгиня Мотря.

Миколаївський монастир був на острові ріки Тясмин, а Онуфріївський монастир стояв на березі тої ж ріки. Це були багаті і славні монастирі, а в тридцятих роках комуністи й активісти зруйнували обидва ці монастирі, всі будинки понищили і зрівняли із землею. Тепер там немає нічого.

Гарбузинський монастир стояв внизу по течії ріки Росі, біля села Гарбузинки — це три кілометри від міста Корсунь. Про цей монастир люди розповідають такий переказ. В бою з поляками під гетьманом Мазепою тут був убитий кінь. Гетьман пішки пробивався через плавні Росі, через болота, кущі. Було йому дуже тяжко і він дав обітницю: якщо вийде з відтіля живим, то побудує на тому місці Божий храм. Так воно і сталося, гетьман свою обітницю виконав: побудував монастир на маленькому острові ріки Росі. То був жіночий монастир. Ще в двадцятих роках нашого століття були там черниці, а пізніше черниць вигнали і відкрили там комуну.

13-го лютого. Вівторок. Сьогодні, як звичайно, тяжко працював на залізниці. Увечорі одержав запрошення їхати до Кембріджського університету разом з Г. Шведченком і К. Олешкевичем. Я радо таке запрошення прийняв, бо чув, що там у бібліотеці є багато цінних матеріалів слов'янськими мовами. Отже, завтра на роботу не йду, а йду до Кембріджу.

14-го лютого. Середа. Ми домовились їхати до Кембріджу. Шведченко і Олешкевич з концертом у слов'янському відділі університету, а я хочу ознайомитися з містом і університетом, побувати в бібліотеці слов'янського відділу і довідатись, чи є там річники «Київської Старини» та взагалі слов'янська література з етнографії і фолкльору.

Я маю листа до д-ра Л., що працює в університеті. Листа написав приятель д-ра Л., а мій знайомий д-р С. У рекомендаційному листі він просить допомогти мені ознайомитись із бібліотекою слов'янського відділу.

Я вирішив їхати зранку, щоб мати час зустрітись з д-ром Л. та докладно ознайомитись із бібліотекою. Виїхав о год. 10,21 з «Кінгс-крос», а о год. 12,30 вже був у Кембріджі.

Погода сьогодні дуже погана: дощ, вітер і холодно. Я сів в автобус і поїхав до міста, а там довелося довго блукати, шукаючи тої вулиці, де живе д-р Л. Шукав довго і ледве знайшов. На щастя, застав д-ра Л. вдома. Він виявився ще молодою і дуже симпатичною людиною. Ми

познайомились і швидко знайшли спільну мову. Виявилося, що д-р Л. теж працював над «Вертепом», точніше над польською «Шопкою», його цікавило походження «Шопки». Ми домовились, що обмінємося своїми працями на цю тему.

Далі д-р Л. подзвонив по телефону до бібліотекаря слов'янського відділу і попросив його показати мені бібліотеку. Той погодився і я пішов.

Будинок університетської бібліотеки новий, побудований перед самою війною. Це величезна будівля з високою вежею якогось непевного архітектурного стилю. У вестибюлі бібліотеки мені довелося трохи почекати. Чекав недовго, швидко прийшов молодий чоловік і повів мене до «Дженерал каталог» і показав, як ним користуватися. Виявилося, що це та ж сама система, яка існує і в бібліотеці Британського Музею.

Коли я розглядав каталог, підійшов до мене молодий чоловік і відрекомендувався містером Терелом, завідувачим слов'янським відділом бібліотеки. Він сказав: «Я магу гаваріть немного па-руські». Насправді виявилося, що він дуже мало може говорити цією мовою. Потім містер Терел познайомив мене з доктором Робертсом, що вже зовсім добре говорив російською мовою. Він виявився не англійцем, а шкотом, дуже симпатичним, цікавим чоловіком. Д-р Робертс узяв мене під свою опіку і показав мені східноєвропейський відділ бібліотеки. Там я побачив багато цікавої літератури, є тут повне видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського, «Нариси історії України» Дмитра Дорошенка, повна збірка творів Тараса Шевченка, «Лєся Українка» Марієти Шагінян. Твори Павла Тичини, Максима Рильського і багато інших. З української етнографії я там нічого не бачив, «Київської Старини» теж у них немає. Українською мовою книжок дуже мало.

Я був приємно вражений, коли д-р Робертс виявив не абияку обізнаність із творами та біографією Тараса Шевченка. Далі він сказав мені, що спеціально цікавився і вивчав українську мову та українську історію. Особливо його цікавив період гетьмана Івана Мазепи, він прочитав багато літератури на цю тему.

Потім д-р Робертс познайомив мене зі своїм приятелем, теж шкотом, і цей новий знайомий сказав мені: «О, я читав Гоголя. Тарас Бульба — це типовий шкот!» Зав'язалась розмова і я розповів про козацького полковника Кривоноса, що теж був шкотом з походження і коли прийшов на Запоріжжя, то не вмів по-нашому і слова сказати, а пізніше став одним з найкращих козацьких отаманів за часів гетьмана Богдана Хмельницького. Кривоносом назвали його тому, що мав кривого носа, а його справжнього ім'я козаки не знали. Мої співбесідники весело сміялися з цього.

Далі я розповів теорію академіка Суслова про те, що старовинна дерев'яна церковна архітектура прийшла до нас на Україну зі Шкотії, через Західню Європу. Нарешті, жіноча плахта з кратковим орнаментом — одні думають, що прийшла до нас із Греції, а другі — що із Шкотії. Взагалі, було б цікаво вивчити старовинні культурні й

господарські зв'язки України зі Шкотією. Мої нові шкотські друзі радо погодилися з цим моїм висновком.

Хоч мені було прикро розлучатися з цими цікавими й веселими людьми та довелося, бо наближалася 5-та година і треба було їхати на залізничний двірць, щоб зустрітися з Григорієм Шведченком, Казимиром Олешкевичем та іншими людьми, що приїжджали з Лондону.

На залізничній станції нас уже всіх разом зустрів студент Дон-Миклей. Після знайомства і привітання ми розмістилися у двох автах і поїхали до готелю.

Через півгодини у великій залі готелю ми зустрілися з проф. Елізабет Гілл, проф. Андрієвим та студенткою С. М. Познайомившись, ми сіли за стіл і нам почали подавати вечерю. Було дуже приємно ближче познайомитись із професорами і студентами, бож всі вони виявилися цікавими і гостинними людьми.

Відразу ж з'явилось багато тем для розмови і навіть зав'язалася маленька дискусія. Я сказав, що найкращий поет Англії XIX-го століття — лорд Байрон, що вчився в цьому університеті, написав поему «Мазепа». Студентка С. М. сказала, що вони, англійці, зовсім не вважають лорда Байрона великим поетом.

«Якщо так? Хіба ж у XIX столітті Англія мала якогось більшого поета, як лорд Байрон?» — запитав я.

«Розуміється, що мала! Ось, наприклад, Шеллі, він більший поет ніж Байрон!»

І тут я вперше почув, що Шеллі більший поет ніж Байрон, але годі з англійцями сперечатися, бож вони ще й досі не забули Байронові його романтичних пригод. Ось і зараз студентка С. М., ніби між іншим, зауважила, що він, Байрон, тільки за жінками бігав.

Далі розмова зайшла про сучасну поезію і студент Дон-Миклей продеклямував Сімонова «В степах Сталінграда», — це залишки захоплення англійців росіянами після війни. Тепер, здається, той чад уже трохи розвіявся, але ще не зовсім.

Дон-Миклей мабуть здібний студент, він філолог, це мене зацікавило. Я розпитував його, як він дивиться на теорію індоевропейських мов, зокрема на «мовне дерево», а також що він думає про теорію Марра? Студент охоче відповідав, всі ці проблеми він знав добре, але ще трохи соромився присутніх тут професорів.

Хтось із наших запитав: «А чи знаєте ви, хто найбільший мовознавець в ССРС?»

«Аякже, знаємо: Йосип Висаріонович!» — Останні слова англійці з трудом вимовляють і всі весело сміялися.

Коли в чарках з'явилось вино, то дотепна студентка С. М. пригадала слова нашого Володимира Великого: «...любимо пити, не можемо без того жити». І сказала це англійська студентка мовою оригіналу.

У такому доброму товаристві час швидко летить, наближається 8-ма година і ми всі поспішаємо до залі музичної школи, де має відбутися концерт нашого співака Григорія Шведченка.

Коли ми увійшли до залі, то аудиторія вже чекала, це були професори, викладачі та студенти університету. Зал спеціально призначена для концертів, дуже добра.

До репертуару концерту входили твори наших кращих композиторів: Лисенка, Стеценка, Січинського, Безкоровайного, Аркаса, Направника, Чайковського, а також по одній пісні Хоменка та Казимира Олешкевича. Було і кілька народних пісень.

Концерт почався о год. 8,15. Співака і піяніста — виконавців концерту, представив публіці секретар відділу славістики. Молодий студент, українець з Лондонського університету, пан Володимир М-ла, до кожної пісні давав короткі, але добре опрацьовані пояснення англійською мовою.

Коли Григорій Шведченко і Казимир Олешкевич вийшли на сцену, то публіка їх зустріла мовчки: без оплесків і без привітів. Але після першої ж пісні «Ой, горе тій чайці» по залі між слухачами пройшов легкий шорох, хоч оплески ще не були надто дружніми.

Далі були проспівані такі пісні: «Три шляхи», «Доля», арія Андрія з опери «Катерина» і публіка почала реагувати активніше.

Після п'ятихвилинної перерви, у другій частині концерту, Григорій Шведченко проспівав із великим успіхом такі пісні: «Тече вода в синє море», арію Андрія з опери «Тарас Бульба» Лисенка, «Думу про Нечая», арію Вакули з опери «Черевички» Чайковського, «Повій, вітре, на Україну», «Не співай мені цієї пісні» К. Олешкевича на слова Лесі Українки та ще деякі пісні.

Вже тепер, після перерви, публіка ніби зовсім змінилася. Дружні оплески збільшувалися після кожної пісні, а після «Чарів ночі» Безкоровайного на слова Олеся, виконаних англійською мовою, оплески перетворилися у бурю.

На дружній «біс» публіки Григорій Шведченко проспівав ще дві італійські пісні: «Соренто» українською мовою та «Мама» мовою італійською.

На перерві та після закінчення концерту до нашого співака і піяніста підходили студенти, які студіюють музику. Вони цікавилися стилем української музичної класики та характером нашої народної пісні. Їх особливо цікавило в піснях незвичайне для них звучання, особливі інтонації ніжності.

Отже, концерт Григорія Шведченка і Казимира Олешкевича перед такою небуденною аудиторією відбувся з повним успіхом. За своє сімсотлітнє існування Кембріджський університет, мабуть, вперше почув мелодійні звуки української пісні і почув їх у доброму виконанні.

Коли концерт закінчився, від імені студентів подякував виконавцям Дон-Миклей, а від присутніх професорів і викладачів — професор Елізабет Гілл.

Отже, сьогоднішній день пройшов добре. Завтра ще маємо оглядати університет.

(Далі буде)

З НОВИХ ВИДАНЬ

Маріян Курочка: МІЦНІШІ СКЕЛІ. Накладом автора. Нью-Йорк, стор. 31.

Свої спогади Маріян Курочка починає приреченням, яке він дав Богові: »Минуло вже понад двадцять років, коли я склав приречення, що як Господь залишить мене при житті, то опишу те пекло, що його пережила наша Слобідська Струсівка в днях 10-12 квітня 1941 року. І ось прийшов час, коли виконую свою обіцянку. Хоч за довгі роки зблідли й відпали несунесуттєві дрібниці, зате опукліше виступило головне: події, настрої і люди. І, згадуючи те все, віднаходжу в душі своїй два цілком протилежні почування: перше з них — це жаль і біль за пролиту кров, за передчасну смерть молодих людей, а друге — це радість і гордість. Кожного разу приходиться мені на думку, що коли серед зовсім простого малописьменного селянства могли виховатися такі вольові й безстрашні характери, то українська самостійницька ідея має здорове й міцне коріння».

Книжечка М. Курочки — це дуже цінні спогади про героїчну смерть подружжя Михайла і Степанії Прусаків, наших патріотичних західно-українських селян. Михайло Прусак із Слобідської Струсівки вступив до ОУН ще тоді, як західно-українські землі були під польською окупацією. Коли в 1939 році на місце польських окупантів прийшли ще брутальніші московсько-большевицькі наїзники, він далі працював в оунівському підпіллі. Побачивши, що не довго вдасться йому втриматись на поверхні легального життя, він збудував під стайнею, біля своєї хати, підземну криївку. І коли в квітні 1941 року енкаведисти прийшли заарештувати його, він — разом із своєю вірною жінкою — сховався до цієї криївки.

Оточені енкаведистами, вони — в бою з ними — вбили політрука і п'ятьох енкаведистів. Врешті, енкаведисти притягнули кінцями гармату і спрямували її дуло на криївку.

»Ліниво й неохоче обертаючись у руках obsługi, гармата поволі скерувала своє смертоносне жерло у бік криївки... І ось гармата шарпнула цілим своїм залізним тілом і zarazом ригнула вогнем і димом, а громовий голос побіг, покотився далеко околицями, даючи знати всій Подільщині, що гинуть її добрі, вірні діти! Гинуть, заховані під каменем, хоч самі духом сильніші за камінь і залізо!

Ті, що були ближче до криївки, чули ще по першому вистрілі голос з-під землі: »Ви жертвою в бою нерівним лятали...«

Дальші слова заглушили нові удари гарматного реквіюму. Було їх дев'ять важких громів, які ранили лоно землі й сповіщали, що Україна втратила ще одного відважного сина та зразкову дочку...«

Отак по-геройськи загинули Михайло і Степанія Прусакі. Московські людиновбивці, найбільші злочинці у світі, мають на своїм сумлінні мільйони жертв українського народу. Свідком такого одного злочину-вбивства був

М. Курочка і він описав його у своїй книжечці. Це один із документів, який увійде колись до величезної книги про злочини Москви на вічну їй ганьбу.

12. 2. 1970 р.

*

Галина Чорнобицька: ЗАБАВКИ. Вірші для малят. Ілюстрації Ніни Мудрик-Мриц. Об'єднання Працівників Дитячої Літератури, Торонто—Нью-Йорк, 1970 рік.

Писати будь-що для дітей, до того ж — для малят, багато тяжче ніж для дорослих читачів. Це знають всі працівники на літературній ниві. Справжній письменник чи поет переживає те, що пише цілою своєю істотою, отже під час своєї творчості стає на зміну то одним, то другим героєм запланованого твору. І тільки такий твір живий та цікавий для читача. Власне саме так пише Галина Чорнобицька. Як приклад, візьмемо її вірш »Ведмедик« із збірки »Забавки«:

Я ведмедика люблю,
не скубу його й не б'ю.
А беру малого в ліжко,
пригорну і вкрию ніжки,
заспіваю »Люлі-лю«,
я ведмедика люблю.

Під віршем ілюстрація малої дівчинки із ведмедиком на руках.

Отже, щоб вийшов такий гарний, милозвучний вірш для малят — Галина Чорнобицька в моменті творення мусіла психологічно злитися з малою дівчинкою. А стати душевно героєм-малятком не кожний літератор потрапить, бо не кожен має дар до цього. Тому в нас так мало дитячих письменників.

Наприклад, з-поміж наших (понад дві десятки) працівників на літературній ниві в Австралії, спробував сил у дитячій літературі П. Вакуленко казкою »Весела Кукабара« і... замовк. Д. Чуб видав »Вовчєня«, Л. Гасєвська-Дєніс — »Казки та оповідання« для дітей. Врешті, Галина Чорнобицька обдарувала наших малят своєю прекрасною збіркою віршів »Забавки«.

Галина Чорнобицька, як талановита поетеса, вже давно дала читачам гарну збірку поезій »Лєгіт і бризи«. А тепер виявила себе й талановитою поетесою у нашій дитячій літературі.

19. 2. 1970 р.

Степан РАДІОН

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК
ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І ВЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН
ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ
ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДА-
ВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ
ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО НАРИСУ «РЕСТАВРАТОРИ ГОЛУБИХ МРІЙ»

Приєднуючись до думок п. С. Домазара, висловлених у його публіцистичному нарисі *«Реставратори голубих мрій»* (див. *«Визвольний Шлях»*, кн. 11 і 12 за 1969, кн. 1 за 1970 р.) у справі журналу *«Наша Боротьба»* та групи осіб, пов'язаних із тим журналом, я, однак, ніяк не можу зрозуміти, для чого потрібно було авторові створювати новий міт про безпосередню причину самогубства М. Хвильового! Про те, що, буцїмто, тією причиною були картини вмираючих із голоду селян, які Хвильовий побачив у наслідок відрядження, нібито, на хлібозаготівлі, — мені доводиться чути вперше. Знаючи обставини того часу, вважаю цей новий міт не обґрунтованим.

Так п. С. Домазар пише (*«В. Ш.»*, кн. 12, стор. 1360), що Хвильового було післано на хлібозаготівлі, але він пробув там «всього пару днів. Він тільки *глянув, побачив, ужахнувся* і поїхав до себе, до будинку для письменників (*«Слово»*, — М. М.) і... застрілився у своєму кабінеті» (підкр. — М. М.).

Проаналізуймо наведені думки п. С. Домазара! Знаємо напевно, що Хвильовий застрілився рано 13 травня 1933 р. Знаємо теж, що початок травня 1933 року — це якраз час, коли голод по селах України був у повному розгарі, бо протягом осені 1932-го та зимою 1933-го років хліб від села *було вже забрано*. То яка ж може бути мова про хлібозаготівлю в *травні 1933 р.* і про відрядження на село для її виконання будь-кого, а зокрема члена ЦК КПБУ М. Хвильового?! Трудно пригадати собі після 37-ми років, як тоді було з тими відрядженнями, але ж, логічно думаючи, таке відрядження було тоді зайвим. Це — поперше.

А подруге: щоб «*глянути, побачити й ужахнутися*», не було потреби їздити аж у село, бо те умираюче з голоду село було в місті, бо Харків, у якому жив тоді Хвильовий, був відкритою сценою привселюдного вимирання селян. Вони — дорослі з дітьми, спотворені голодом, тинялися вулицями, просячи «*хоч крихітку хлібця*», а в розшуках за тим хлібцем вони жадібно розгрібали смітники в подвір'ях будинків. Остаточно знеможені, вони падали і вмирали привселюдно там, де їх смерть захопила. Про них не вільно було говорити чи писати в советських часописах, але їх не можна було не бачити.

Особливо було їх багато на вулицях т. зв. Нагірного району Харкова, де жила переважно добре оплачувана советська аристократія, яка до того ж ще й одержувала харчі за безцінь із т. зв. «закритих розподільників». Саме в цьому районі містився новий житловий масив-будинок *«Слово»*, в якому жили тодішні «інженери людських душ» (письменники), а між ними й М. Хвильовий. Цей будинок теж мав на своєму подвір'ї велику скриню для сміття, і в ній жадібно шукали недоїдків опухлі з голоду селяни, а на всіх вулицях цього району вони падали й умирали. Цими вулицями, а зокрема Сумською, Артема, Пушкінською залюбки проходжувався член ЦК КПБУ — відомий «інженер людських душ» М. Хвильовий, із люлькою в зубах і... *не бачити тих голодом спотворених селян він не міг*, бож, як би своєчасно

не зауважив, то... спіткнувся б на трупа! Отож, не було потреби їхати на село, щоб побачити голодову трагедію українського селянства: Харків, як і лічить тодішній столиці УССР, був місцем максимального скупчення голодних селян. Сл. п. Юрій Клен про той час писав так:

»Тоді до міста йшов селяк
І там, вмираючи, лягав на брук«.

З'явилися ті голодні селяни на вулицях Харкова ще задовго до травня місяця, і Хвильовий бачив їх, але чомусь не «ужахнувся», не писав листа до ЦК і не стрілявся!

Вважаю, що наведених думок досить, щоб заперечити новий міт п. С. Домазара про картини голоду на селі, як причину самогубства Хвильового. Але я можу покликатися ще й на друга Хвильового — О. Гана, який у своїй праці «Трагедія Миколи Хвильового», подаючи відомості про самогубство Хвильового, навіть і натяком не пов'язує його самогубства з перебуванням на хлібозаготівлях. Коли б саме хлібозаготівлі були причиною самогубства, то, будьте певні, що Ган — друг Хвильового — не проминув би підкреслити це, і то якнайвиразніше!

І, нарешті, я вважаю недоречним приписувати «сентименталізм» людині, типу Хвильового, який протягом свого короткого життя пройшов, як то кажуть, «вогонь, воду й мідяні труби», який в ім'я ідеї «загірної комуні» не завагався пропагувати доцільність убивства навіть і рідної матері, сам завзято боровся в рядах червоної армії. Також є підстави твердити, що він працював у ганебній ЧеКа (див. «Український Ренесанс ХХ століття» проф. Г. Ващенко, «Пропавші сили» В. Чапленка, «Трагедія Миколи Хвильового» О. Гана, «СССР без маски» А. Височенка). Отже, чинив немало жорстокостей і не мав жалю до людських терпінь!

Очевидно, було щось *інше* причиною самогубства, була якась ситуація, з якої постріл цим разом у свою власну (а не чийось) скроню був єдиним виходом.

Найбільш правдоподібною і всебічно обґрунтованою, а тому й зрозумілою причиною самогубства Хвильового, що сталося 13 травня 1933 року, був арешт його найближчого друга Ялового, що відбувся якраз напередодні — 12 травня 1933 р. Хвильовий, безумовно, усвідомлював, що нитка від Ялового приведе до нього і що на черзі тепер стоїть він сам! Не виключено також, що Хвильовий, як член ЦК КПбУ та недавній співробітник ЧК-ГПУ, мав у цій установі знайомих чи навіть і друзів. Хтось із них міг попередити його телефоном, мовляв: «Коля, єсть распоряжение Москвы арестовать тебя!» Хвильовий — добре ознайомлений з методами праці ЧК-ГПУ усвідомив неминучість своєї смерті у підвалах ГПУ, пов'язану ще й з тортурами, і саме тому постріл у свою власну скроню був для нього легшим виходом зі становища... Однак, детальніше обговорення цього факту самогубства не є темою даної статті.

Ще одне зауваження викликають у мене подані п. С. Домазаром міркування про долю (час загибелі) його знайомого Василя Шахрая — співорганізатора й члена першої червоно-московської маріонетки в Україні — т. зв. «Народного Секретаріату» в Харкові, в грудні 1917 року.

С. Домазар пише («В. Ш.», кн. 11, 1969, стор. 1257), що В. Шахрай «безслідно згинув десь по так званій »Таганрозькій нараді більшовиків України (що відбулася 19-20 квітня 1918 року). »Наша Боротьба« обвинувачує в його розстрілі денікінців, які й близько від Таганрогу тоді не були» (підкр. — М. М.).

Як відомо, зазначена Таганрізька нарада відбулася після того, коли більшовики України з їх »совурадом України« були вигнані з України українсько-австро-німецькими військами на протязі кінця березня та в квітні 1918 року. Із підкреслених слів п. С. Домазара про денікінців, »які й близько від Таганрогу тоді не були«, виходить, що В. Шахрай загинув десь у Таганрозі, чи його околицях безпосередньо після Таганрізької наради, що відбулася 19-20 квітня 1918 р.; отже, він загинув на весні 1918 року. А якщо так, то яким же чином він міг проводити літо цього ж 1918 року, як пише п. С. Домазар, у Саратові, де разом із однодумцем С. Мазлаком написав брошуру »До хвилі« (стор. 1256, »В. Ш.», кн. 11)?! Автор не пише про будь-яку »крамолу« В. Шахрая на нараді в Таганрозі, чи перед тим, — отже, не було, начебто, й потреби червоної Москві нищити такого свого слугу, який у ті початкові часи боротьби за советську владу був їй все ж потрібний. Інша справа — після випуску брошури »До хвилі«, отже, десь восени 1918 року. Тоді Ленін міг його знищити, як ворохобника. Було б добре, якби п. С. Домазар уточнив це питання і доказав, що В. Шахрая знищив Ленін, бо це була б, серед прибічників червоної Москви українського походження, чи не перша жертва, що насмілилася зробити спробу руху дещо проти шерсті інтересів нової червоно-московської імперії.

М. МЛАКОВИЙ

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДЛАЧУЙТЕ !

тижневик

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Віп подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, навітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — не універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Rd.,
London, N. 1.

Адреса Видавництва:

München 8, Zeppelinstr. 67
Verlag Schlach Peremohy
Germany

Пожертви на Пресовий Фонд «Визвольного Шляху»

Аргентина

Листа ч. 729 (Лявальол). Жертвував: С. Присько — 500 пезів.

Листа ч. 820 (Буенос-Айрес) Жертвував: С. Лотоцький — 1000 пезів.

Листа ч. 822 (В. Альсіна). Жертвував: С. Королевич — 1000 пезів.

Листа ч. 826, збірщик В. Каспрук (Берналь Оесте). Жертвували по 500 пезів — В. Каспрук, В. Віталінський.

Листа ч. 827, збірщик С. Карпа (Буенос-Айрес). Жертвували по 500 пезів — С. Марінчук, Д. Баран; С. Карпа — 400 пезів; по 300 пезів — В. Щерба, І. Кондратюк.

Листа ч. 839, збірщик І. Ворон (Кордоба). Жертвували: І. Ворон — 1000 пезів; В. Романів — 500 пезів.

Листа ч. 841, збірщик В. Заставний (Буенос-Айрес). Жертвували: С. Грушовський — 700 пезів; по 500 пезів — В. Заставний, І. Васильчук; по 200 пезів — А. Драник, В. Цюпек; проф. М. Гаврилюк — 100 пезів.

Листа ч. 882 (Олівос). Жертвував: О. Буній — 500 пезів.

Листа ч. 901, збірщик Т. Гривнак (Вільде). Жертвували: Т. Гривнак — 500 пезів; А. Гривнак — 300 пезів; по 200 пезів — І. Кінах, С. Прокопів; по 100 пезів — І. Кошіль, В. Фортуна, М. Вуць, М. Вілусяк.

Австрія

Листа ч. 718, збірщик П. Головінський (Зальцбург). Жертвували: по 50 шіл. — П. Головінський, М. Петрущак, С. Бовдій, А. Галімурка.

Канада

Листа ч. 1159, збірщик М. Шемрей (Гамільтон). Жертвували: М. Шемрей — 3 дол.; по 2 дол. — В. Садівний, Г. Устинський, П. Починок; В. Купич — 1 дол.

Німеччина

Листа ч. 858, збірщик В. Сорока (Мюнхен-Глядбах). Жертвували: по 10 нм. — Є. Шкільник, Т. Салогуб,

М. Тарабас; по 5 нм. — В. Сорока, М. Мочурат, М. Трестяк, В. Макар, Т. Ткачук; К. Вільчинський — 3 нм. 50 пфеніків.

Листа ч. 865, збірщик С. Товариницький (Дортмунт). Жертвували: С. Товариницький — 5 нм.; д-р І. Сеньків — 2 нм.

Листа ч. 866 (Білефельд). Жертвував: Г. Васюк — 10 нм.

Індивідуальні пожертви

А. Козут (Міддлборо) — 3 ф. 2 ш. 6 п.; Л. Демчук (Ковентрі) — 2 ф.; Т. Дуда (Брадфорд) — 2 ф.; І. Михальчук (Генсборо) — 2 ф.; о. Я. Гаврилюк (Манчестер) — 2 ф.; І. Петровський (Манчестер) — 1 ф. 10 ш.; М. Волошинович (Вольвергамптон) — 1 ф. 5 ш.; В. Івасечко (Віннерш) — 1 ф.; М. Ткачук (Лестер) — 1 ф.; І. Керч (Лімінгтон) — 1 ф.; І. Гинда (Ковентрі) 1 ф.; П. Мельник (Манчестер) — 1 ф.; П. Шиманчук (Дербі) — 17 ш. 6 п.; О. Ковальчук (Брадфорд) — 15 ш.; М. Прихідний (Бедфорд) — 12 ш. 6 п.; М. Юрчило (Галіфакс) — 10 ш.; Я. Харків (Чіддінгфолд) — 10 ш.; П. Куцик (Манчестер) — 10 ш.; С. Полозяк (Данді) — 10 ш.; Й. Смола (Айлесбурі) — 10 ш.; В. Наконечний (Шіплей) — 10 ш.; С. Стрільницький (Сальсбурі) — 10 ш.; А. Тисячний (Ковентрі) — 10 ш.; І. Сідельник (Брадфорд) — 10 ш.; І. Костів (Лондон) — 10 ш.; С. Ковалик (Ілкенстон) — 10 ш.; Г. Зьомбра (Фелікстов) — 10 ш.; М. Запотічний (Фелікстов) — 10 ш.; В. Мандрика (Едінбург) — 10 ш.; Т. Олесків (Брадфорд) — 10 ш.; С. Сахарук (Лондон) — 10 ш.; І. Семкович (Лій) — 5 ш.; П. Бофй (Брадфорд) — 5 ш.; Г. Грушка, М. Романюк, І. Цитра (Лютон) — по 2 ш. 6 п.; В. Цяпа (Лютон) — 2 ш.

А. Завальницький (Канада) — 10 дол.; І. Канюка (Канада) — 6 дол.; В. Комарянський (Канада) — 6 дол.; М. Сорока (Канада) — 2 дол.; Г. Плєскун (Канада) — 2 дол.; Д. Стецюк (Канада) — 1 дол.; М. Романко (Канада) — 1 дол.; П. Рогатинський (США) — 5 дол.; С. Зорій (США) —

4 дол.; Я. Дацків (США) — 5 дол.; Орест Дацків (США) — 5 дол.; О. Рудницький (США) — 2 дол.; О. Василько (Австралія) — 5 дол.; В. Когут (Австралія) — 1 дол.; І. Гишак (Австралія) — 1 дол.; д-р А. Гураль (Австралія) — 50 центів; П. Зелений (Франція) — 14 ш.

На Зборах 24-го Відділу ООЧСУ та Осередку СУМА «Крути», Чикаго, схвалено жертвувати із спільної каси 10 дол. на пресовий фонд «Визвольного Шляху».

Всім Вельмишановним Збірщикам і Жертводавцям — сердечно дякуємо.

Бібліографія

Дмитро Дорошенко: МОЇ СПОМИНИ ПРО НЕДАВНЄ МИНУЛЕ (1914-1920). Чотири частини: Галицька руїна, Доба Центральної Ради, Доба Гетьманщини, Доба Директорії. Українське Видавництво, Мюнхен, 1949; стор. 542.

СЛОВО І ЗБРОЯ. Антологія української поезії, присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі, 1942-1967. Упорядник і автор біографічних даних — Леонід Полтава. Видання Т-ва кол. вояків УПА ім. ген.-хор. Р. Шухевича-Чупринки в США, Т-ва кол. вояків УПА в Канаді та Братства кол. вояків УПА ім. Св. Юрія Переможця в Європі. Наукове Т-во ім. Шевченка (Бібліотека українознавства, том 29); 1969, стор. 416.

Ганна Черинь: ВАГОНЕТКИ, поезії. Чикаго—Нью-Йорк, 1969, стор. 70.

Галія Мазуренко: КЛЮЧІ, поезії. В-во «Світання», Лондон, 1969, стор. 64.

БОГОСЛОВІЯ. Том XXI-XXIV, 1963, стор. 168; том XXV-XXVIII, 1964, стор. 192; том XXIX, 1965, стор. 254; том XXX, 1966, стор. 156; том XXXI, 1967, стор. 228; том XXXII, 1968, стор. 298. Видання Українського Богословського Наукового Товариства в Римі.

Зосим Дончук: УТРАЧЕНИЙ РАНОК, роман, обкладинка Михайла Лавренка. Видавництво «Власна Хата», Філадельфія, 1969, стор. 520, у твердій оправі.

Ярослав Гриневич: ДОЛЯ УКРАЇНИ НА МИТАРСТВАХ, статті й матеріали, передмова Данила Чайковського. Видавництво «Шлях», Нью-Йорк, 1969, стор. 200.

Олесь Бабій: СВІТ І ЛЮДИНА, поеми. Накладом автора, Чикаго, 1969, стор. 48.

Олесь Бабій: ОЛЕНА СТЕПАНІВНА, п'єса в одній дії. Накладом «Самостійної України», Чикаго, 1966, стор. 76.

Нестор Ріпецький: ПІСНІ ДАЛЕКИХ ОСТРОВІВ, перестіви з японської лірики, увідне слово Володимира Гаврилюка, літературна редакція Вячеслава Давиденка, мистецьке оформлення Ждана Ласовського. Видання Асоціації Діячів Української Культури, Торонто—Нью-Йорк, 1969, стор. 48.

Левко Ромен: ДУБ-НЕЛИН, поеми. Видавництво «Світання», Лондон—Торонто, 1969, стор. 80.

Роман Бабовал: НАВІЩО ПРО ТЕ ЗГАДУЮ?, вірші. Циклостилеве видання, накладом автора. В-во «Зоря», Лювен, 1969, стор. 140.

Лариса Мурович: ПІОНЕРИ СВЯТОЇ ЗЕМЛІ, третя збірка поезій, обкладинка П. Сидоренка. В-во «Світання», Торонто, 1969, стор. 64.

Олександр Де: ВОГОНЬ ТРОЯНДНИЙ, поезії. В-во «Чайка», Лондон, 1970, стор. 112.

Марія Дейко: ПРО ЩО ТИРСА ШЕЛЕСТІЛА, читанка-підручник для п'ятого або шостого року навчання, з мовними та граматичними вправами і українсько-англійським словником. В-во «Рідна Мова», Австралія—Англія, 1969, стор. 248.

Роман Завадович: МАРУШКА-ЧЕПУРУШКА І ЛЕСЬ-ПОВІГДЕСЬ та інші веселі оповідання для дітей молодшого й старшого шкільного віку. Вінєта Юрія Козака, ілюстрації Любослава Гуцалюка, Едварда Козака, Юрія Козака. Видання ОПДЛ, Торонто—Нью-Йорк, 1969, стор. 56.

Леонід Полтава: МАЛЕНЬКИЙ ДЗВОНАР ІЗ КОНОТОПУ, історичні оповідання для дітей молодшого і старшого шкільного віку. Вінєта М.

Михалевича, ілюстрації М. Дмитренка і М. Михалевича. Видання ОПДЛ, Торонто—Нью-Йорк, 1969, стор. 40.

Олена Цегельська: НАПРОВЕСНІ, казки й оповідання для дітей молодшого й старшого шкільного віку. Вінєта Юрія Козака, ілюстрації Михайла Михалевича, Петра Холодного і Юрія Козака. Видання ОПДЛ, Торонто—Нью-Йорк, 1969, стор. 48.

Галина Чорнобицька: ЗАБАВКИ, вірші для малят, ілюстрації Ніни Мудрик-Мриц. Видання ОПДЛ, Торонто—Нью-Йорк, 1970, стор. 32.

Н. Мудрик-Мриц: ПРИГОДИ ГОРІШКА, для дітей передшкільного й молодшого шкільного віку, ілюстрації авторки. Видання ОПДЛ, Торонто—Нью-Йорк, 1970, стор. 16.

Д-р Михайло Марунчак: УКРАЇНЦІ В РУМУНІЇ, ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНІ, ПОЛЬЩІ, ЮГОСЛАВІЇ. Загальна Бібліотека, Вінніпег, 1969, стор. 68.

Панас Феденко: ВЛАДА ПАВЛА СКРОПАДСЬКОГО (50-ті роковини перевороту в Україні). В-во «Наше Слово», Лондон—Мюнхен, 1968, стор. 34.

Наталена Королева: СОН ТІНІ, повість, художнє оформлення С. Бунти. Підготовка текстів, примітки та післямова О. Зілинського. Словацьке Педагогічне Видавництво в Браїславі, 1966, стор. 296.

Лев Биковський: ВІД ПРИВОРОТТЯ ДО ТРАПЕЗУНДУ, спомини (1895-1918), Українське історичне товариство, серія: Мемуаристика ч. 1. В-во «Дніпрова Хвиля», Мюнхен, 1969, стор. 136.

КАЛЕНДАР АЛЬМАНАХ «Канадського Фармера» на 1970 р., річник 50, Вінніпег, стор. 192.

КАЛЕНДАР СВІТЛА НА 1970 РІК, В-во оо. Василіян, Торонто, стор. 192.

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ КАЛЕНДАР НА 1970 РІК, річник двадцятий, обкладинка Петра Холодного. Видання Української Православної Церкви в США, стор. 160.

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ «МІТЛА» НА 1970 РІК. В-во Юліана Середяка, Буенос-Айрес, стор. 128.

ІЛЮСТРОВАННИЙ КАЛЕНДАР НА 1970 РІК, річник XXXI. Накладом Українського Т-ва «Просвіта» в Аргентині, Буенос-Айрес, стор. 192.

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР 1970, накладом Українського Суспільно-Культурного Товариства (УСКТ), Варшава, стор. 360.

ДЕСЯТИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ У ЗСА, звіти з діяльності, Нью-Йорк, 1969, стор. 114.

Л. Бачинський: КОРИСНА ПРАЦЯ Д-РА А. ЖУКОВСЬКОГО ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ СПРАВИ, на правах рукопису. Український Музей-Архів ч. 9, Клівленд, 1965, стор. 24.

W. Mykula, B.A. (Lond.), B. Litt. (Oxon.): THE GUN AND THE FAITH. Religion and Church in Ukraine under the Communist Russian Rule. Published by Ukrainian Information Service, London, 1969, pp. 48.

W. Kosyk: VIOLATION DES DROITS DE L'HOMME EN UKRAINE ET EN U.R.S.S. Etudes historiques et politiques. Editions de L'Est Europeen, Paris, 1969, pp. 160.

SLAVS IN CANADA, Volume Two, Proceedings of the Second National Conference on Canadian Slaves June 9-11, 1967, University of Ottawa, Ottawa, Ont. Published by Inter-University Committee on Canadian Slavs, 1968, pp. 228.

Bernardine Bailey: THE CAPTIVE NATIONS: Our First Line of Defence! Published by Chas. Hallberg & Co., Chicago, 1969, pp. 192.

Solomon I. Goldelman: JEWISH NATIONAL AUTONOMY IN UKRAINE 1917—1920. Published by Ukrainian Research and Information Institute, Chicago, 1968, pp. 132.

Taras Hunczak: A REAPPRAISAL OF SYMON PETLURA AND UKRAINIAN-JEWISH RELATIONS, 1917-1920. Reprinted from Jewish Social Studies, Vol. XXXI, No. 3, July 1969, pp. 163-183.

Ivan Franko: MOÏSE, poeme, traduit par A. Swirko, Bruxelles, 1969, pp. 80.

Andry Tchaikovsky: ANGOISSE DANS LA STEPPE. Recit traduit de l'ukrainien et adapte par Andry Swirko. Editions des Artistes, Bruxelles, 1968, pp. 148.

THE WACL BULLETIN, Vol. 3, No. 6, June 1969, pp. 52: Ukraine — A Captive But Unconquerable Nation.

КНИГА ПРО ПОДІЇ НОВОЇ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Накладом Ліги Визволення України — Канада, Організації Оборони Чотирьох Свобід України — США, і Української Видавничої Спілки — Англія, появилася друком книжка:

Ярослав Стецько
30 ЧЕРВНЯ 1941

Проголошення відновлення державности України

Співавтори: Степан Бандера, д-р Дмитро Донцов, проф. Лев Шанковський, д-р Олександр Марітчак, проф. Володимир Радзикович, Володимир Макар, Віктор Андрієвський, д-р Микола С. Чарторийський, Володимир Левенець, Лев Сенишин, Зенон Матла, З. Чубай, д-р Петро Мірчук, Петро Ващук, інж. Юрій Тис-Крохмалюк, Михайло Дзяпка, д-р Степан Галамай.

Передмова — д-р Дмитро Донцов. Зредагували: Іван Варанець і д-р Роман Малащук. Обкладинка роботи мистця Мирона Левицького. Величина 6" x 9". 464 сторінки, фотокопії документів, протоколів, кореспонденції тодішньої преси, знімки і т. п. Друкарня «Гомону України».

Вважаємо, що ця книга заповнить існуючу прогалину в ділянці нашої історично-політичної літератури, даючи повний об'єктивний образ подій, пов'язаних з Актом 30 червня 1941 р. і боротьбою українського народу за свою державність в час і після закінчення другої світової війни.

Книга в брошурованій оправі \$6.00, у твердій з золотим вистиском \$7.00. Для ОУВФ відповідна знижка.

Книгу «30 ЧЕРВНЯ 1941» можна замовляти і набувати у видавців:

- 1) LVU, 140 Bathurst St., Toronto 2.B, Ont., Canada.
- 2) ODFFU, P.O. Box 304, Cooper Sta., New York, N.Y. 10003, USA.
- 3) Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N.1., England.

Чи Ви вже заплатили передплату «В.Щ» на 1970 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 23-річчя! Допомогайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!